

ПОНОВЛЕННЯ ПРАВ УКРАЇНЦІВ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ВІЙНИ

Доповідь публікується за підтримки Шведського інституту

На обкладинці використано світлину: «Жінка у Баштанку» (Україна),
яка показує фотографію свого зниклого родича.
Знімок було зроблено Андерсом Маттсоном під час ознайомчої поїздки
Östgruppen до України у 2025 році

Поновлення прав українців, постраждалих від війни / ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2026. — 116 с.

ISBN 978-617-8186-45-6

ЗМІСТ

1.	РЕЗЮМЕ ЗВІТУ ТА ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ	4
2.	ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ.....	7
2.1.	Опис баз даних. Методи збору інформації.....	8
2.2.	Опис фактів. Статистичні дані. Положення жертв та їхніх родичів	12
2.3.	Правовий статус описаних груп	20
3.	ПРАВОВІ ЗАСАДИ. ПОЛОЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА: РЕГУЛЮВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ	23
	Загальні зауваження	23
3.1.	Положення міжнародного права	24
	Відповідні норми МГП	24
	Відповідні норми МППЛ.....	30
	Відповідні норми МКП	34
	Притягнення російських винних до відповідальності: випадок Швеції.....	36
3.2.	Кримінальна відповідальність на національному рівні за злочини, що по'в'язані із збройним конфліктом та міжнародні злочини.....	38
3.3.	Воєнні злочини (ст. 438 КК України).....	39
3.4.	Злочини проти людяності, геноцид.....	44
4.	ЗАХИСТ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ	47
4.1.	Захист прав зниклих осіб та їх родичів.....	48
4.2.	Незаконні (безпідставні) затримання (позбавлення волі).....	64
4.3.	Катування.....	69
4.4.	Інші злочини.....	81
	Зґвалтування	81
	Умисні вбивства та напади на цивільних осіб	82
	Позасудові страти та розстріли	92
	Невибіркові обстріли цивільного населення, населених пунктів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури.....	93
	Поранення цивільних осіб в наслідок обстрілів.....	95
	Знищення або пошкодження майна	96
	Депортація або насильницьке переміщення населення, зокрема дітей.....	97
5.	ЗАКЛЮЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	102
5.1.	Рекомендації національним та міжнародним інституціям, органам та організаціям.....	105
	Додаток. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЗА ОСНОВНИМИ ВИДАМИ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ.....	110

1. РЕЗЮМЕ ЗВІТУ ТА ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ

У цьому звіті надано узагальнену інформацію про результати роботи громадської організації «Харківська правозахисна група» та шведської організації Östgruppen за проєктом «Відновлення прав людини для українських жертв злочинів, пов'язаних із російською війною» за підтримки Шведського інституту протягом дванадцяти місяців: від 1 січня до 31 грудня 2025 року.

Робота здійснювалася за кількома напрямками, зокрема розшук зниклих без вісти, правнича допомога потерпілим від катувань, сексуального насильства, поранень та завдання іншої шкоди і передбачала цілу низку видів діяльності.

ХПГ здійснювала документування злочинів, які, ймовірно, вчинюються представниками збройних сил та силових відомств РФ та афілійованими з ними особами, формуючи базу даних, в якій ця інформація систематизується та групується.

Крім того, було запроваджено розшук осіб, які зникли без вісти за особливих обставин. Допомога родинам у розшуку зниклих безвісти та бранців полягала в їх консультуванні, пошуку місцезнаходження полонених та зниклих безвісти а також у допомозі самим бранцям настільки, наскільки це було можливо. Робота була зосереджена на Харківській, Київській, Чернігівській, Сумській, Миколаївській та Херсонській областях.

Пошук місць розташування військовополонених, цивільних в'язнів, зниклих безвісти ґрунтувався на кількох типах матеріалів, зібраних безпосередньо ХПГ. Матеріали включають свідчення, писемну інформацію, інформацію з відкритих джерел, а також аудіо-візуальний контент. Зібрані матеріали зберігаються у власній базі даних ХПГ.

Крім розшуку, ХПГ здійснює низку видів діяльності, зокрема, надання правничої допомоги потерпілим від інших видів злочинів. Йдеться про потерпілих від катувань та сексуального насильства, про допомогу особам, які були поранені, а також засудженим, яких було депортовано з України, але потім повернуто в Україну.

Працівниками ХПГ надається гуманітарна допомога тим, хто втратив житло та основні засоби до існування, а також тим, хто у зв'язку з війною потребує консультативної допомоги з боку юристів.

Окремим напрямком діяльності, яку здійснює ХПГ, є надання психологічної допомоги потерпілим від російських злочинів. Зокрема, тим, хто був у полоні, зазнав катувань та інших форм нелюдського поводження. Таку допомогу було організовано у співпраці з професійними психологами.

Усі наведені напрями діяльності та їх результати описано у звіті у відповідних розділах.

Зокрема, розділ «Фактичні обставини» присвячено опису загального контексту, в якому розгортається діяльність з надання допомоги. Крім того, наведено інформацію стосовно бази, яку веде ХПГ, документуючи злочини та епізоди, які мають ознаки злочинних посягань. ХПГ створила власну базу, яка є унікальною, адже вона містить доволі ретельно описані епізоди, багато з яких наразі перебувають у статусі кримінальних проваджень.

Також дається стислий аналіз статистичних даних з власної бази за основними показниками діяльності організації.

Розділ «Правові засади» містить матеріали, які стосуються опису правового регулювання і на національному рівні в Україні, й у Швеції та на міжнародному рівні, тих діянь, які вчинює РФ та афілійовані з нею особи. Правове регулювання відноситься до криміналізації воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду в Україні, а також можливостей використання інструментів універсальної юрисдикції в Швеції.

Розділ «Захист прав потерпілих» ретельно описує конкретні різновиди допомоги, які ХПГ надає потерпілим від обстрілів, катувань та сексуального насильства, родичам зниклих без вісті та тим, хто повернувся з російської неволі.

Розділ «Заключні зауваження та рекомендації» містить висновки, яких досягли експерти ХПГ, виконуючи цю роботу, а також рекомендації, які ґрунтуються на отриманому досвіді.

Зокрема, експерти досягли таких основних висновків:

Висновки щодо закономірностей дії РФ та напрямів діяльності ХПГ

Поширеність, повторюваність та одноманітність вчинків держави-агресора дають змогу дійти висновку, що вони не є випадковими й не мають ознак ексцесів виконавця. Усі ці події є свідомим та послідовним впровадженням єдиної агресивної політики Росії стосовно України. І чим довше триває війна, тим очевидніше та ясніше проглядається загальний задум повномасштабного вторгнення.

Отже робота з документування та надання допомоги має продовжуватися за всіма напрямками.

Висновки щодо ратифікації Римського Статуту та розслідування міжнародних злочинів

Ратифікація Римського Статуту МКС та криміналізація на національному рівні воєнних та інших міжнародних злочинів є важливим кроком з впровадження дієвих механізмів притягнення винних до відповідальності за вчинені злочини. Ми впевнені, що ратифікація Статуту спонукатиме правоохоронні органи України продовжувати розслідування міжнародних злочинів, підсилювати спроможності національної правоохоронної системи та сприяти впровадженню передових практик розслідування і поєднання зусиль у цьому напрямку з міжнародними механізмами та інституціями.

У цьому зв'язку українському законодавцю слід докладати зусиль для гармонізації національного кримінального законодавства з міжнародним кримінальним законодавством. Правова реформа має посилити процесуальний статус і права родичів зниклих безвісти, включно з доступом до інформації, участю у провадженнях та практичними формами допомоги. Національне законодавство та політика мають краще відображати той факт, що родини зниклих безвісти й самі також є жертвами тривалого порушення.

Висновки щодо діяльності Організації Об'єднаних Націй, посольств, держав-членів та міжнародних організацій, які здійснюють інституційну підтримку у питаннях надання допомоги потерпілим від злочинів, які вчинюються РФ

Держави повинні забезпечити постійну політичну та фінансову підтримку механізмів ООН, які є необхідними для жертв насильницьких зникнень, катувань, довільного затримання та пов'язаних із цим порушень.

Висновки щодо роботи міжнародних органів, механізмів та інституцій

Робота ХПГ наочно продемонструвала наявність значних проблем у здійсненні ефективної комунікації та взаємодії з міжнародними, органами, інституціями та механізмами з приводу документування та розслідування міжнародних злочинів, а також надання допомоги потерпілим від них. Ми впевнені, що така комунікація та взаємодія є необхідними, оскільки вони підтверджують встановлення зв'язку між заявником та відповідними інституціями. Це особливо важливо тому, що така комунікація містить початкову інформацію про прийнятність чи неприйнятність відповідних подань та звернень, про перспективи їхнього руху.

Висновки щодо роботи Міжнародного кримінального суду, слідчих механізмів ООН та інших міжнародних органів з притягнення до відповідальності

Міжнародні слідчі органи повинні продовжувати розглядати насильницькі зникнення та катування в контексті російської агресії проти України як типові злочини, що можуть бути не лише військовими злочинами, а й, якщо це підтверджується доказами, злочинами проти людяності або злочином геноциду.

Висновки щодо діяльності європейських та інших західних правоохоронних органів (поліція, прокуратура, підрозділи з розслідування військових злочинів), зокрема у Швеції та інших державах

Держави, які приймають українців, переміщених внаслідок війни, повинні забезпечити, щоб жертви, свідки та родичі могли повідомляти в країні, де вони зараз перебувають, про насильницькі зникнення, тортури, незаконні затримання, страти та пов'язані з ними злочини. Повідомлення не повинно залежати від здатності жертви розуміти правила юрисдикції. Місцеві поліцейські відділки, спеціалізовані підрозділи з розслідування воєнних злочинів, структури прийому біженців та онлайн-портали для повідомлень повинні мати можливість отримувати інформацію та направляти її у відповідний спосіб.

Висновки щодо діяльності економічного сектору з метою підвищення корпоративної належної обачності у сфері прав людини

Масштабність насильницьких зникнень, незаконного утримання та катувань українських цивільних і військовополонених створює не лише гуманітарну та правову проблему, а й серйозні ризики для бізнесу. У контексті наявної агресії проти України міжнародні компанії, зокрема шведські підприємства та транснаціональні корпорації, мають застосовувати підвищену належну обачність у сфері прав людини (heightened human rights due diligence) відповідно до Керівних принципів ООН з бізнесу та прав людини, Рекомендацій ОЕСР для багатонаціональних підприємств та нових вимог законодавства ЄС.

Усі викладені підсумки дають підстави стверджувати, що РФ цілком свідомо нехтує міжнародним правом і механізмами безпеки, знецінює як їхнє існування й авторитет, так і здатність діяти ефективно. Також окреслені узагальнені висновки вказують на те, що наявні міжнародні механізми демонструють свою нездатність діяти у ситуаціях, коли на міжнародну безпеку посягає велика ядерна держава, яка має помітний вплив на міжнародну політику та ринки розподілу. Це створює атмосферу всюдозволеності та безкарності. У наслідку Росія відчуває можливість продовження вчинення міжнародних злочинів і порушення вимог міжнародного гуманітарного права, міжнародного миру та безпеки, не побоюючись наслідків.

2. ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

З початку війни у 2014 році політика Росії на окупованих територіях полягала у тотальному залякуванні місцевих мешканців, затриманні або викраденні нелояльних до Росії, на думку окупантів, українців і утримання їх в місцях несвободи, і офіційних, і неофіційних, які зовсім непридатні для утримання людей. ХПГ відстежувала затримання та зникнення безвісти і внесла до своєї бази понад 5 тисяч постраждалих. У 2019 році в поданні Офісу прокурора МКС за статтею 15 Римського статуту МКС про насильницькі зникнення було внесено до бази даних 4656 цивільних, зниклих безвісти, та вказано 622 випадки насильницького зникнення цивільних осіб.

Після початку повномасштабної агресії ця політика терору була застосована до всіх окупованих територій. У Росії та на т. о. т. України, за різними оцінками, перебуває від 16 до 30 тисяч українських військовополонених та цивільних заручників. Місцезнаходження більшості з них невідоме.

Родини зниклих безвісти зазвичай перебувають у правовому та інформаційному вакуумі, не маючи належних знань та засобів для пошуку своїх рідних. Це створює для них відчуття власної безпорадності, а для російських агресорів — відчуття безкарності. Хоча державні органи можуть надавати окремі види допомоги родинам зниклих, однак такої допомоги явно недостатньо через неготовність української державної системи до протидії такій кількості злочинів. Як наслідок, родини зниклих не отримують зрозумілих вказівок та алгоритмів дій, їхні звернення не розглядаються або розглядаються із затримками.

ХПГ поставила собі завдання встановити місцеперебування військовополонених та цивільних в місцях несвободи настільки, наскільки це можливо, передати ці дані їхнім родинам та органам державної влади, а також надати максимально можливу допомогу українцям в полоні та їхнім родинам. У цій доповіді подано термінологію, яка нами використовується щодо різних груп цивільних в'язнів, розроблену методологію пошуку, описано допомогу, яка надається в'язням в Росії й на т. о. т. та їхнім родинам, розглядаються результати цієї діяльності та формулюються рекомендації органам влади.

ХПГ було засновано в 1992 році. З 1988 року вона діяла як правозахисна група Харківського товариства «Меморіал». Діяльність ХПГ спрямована на: 1) захист прав людини в конкретних випадках порушення прав людини; 2) інформування української держави та суспільства про ситуацію з правами людини в Україні; 3) аналіз дотримання прав людини в Україні. ХПГ прагне покращити ситуацію з правами людини в Україні шляхом забезпечення дотримання основоположних прав людини, таких як право на життя, свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, свободу від свавільного арешту та затримання, свободу вираження поглядів та інформації, а також захисту прав вразливих груп населення, до яких належать ув'язнені, особи з ВІЛ/СНІД, особи, які страждають на наркоманію, внутрішньо переміщені особи, діти та інші. Громадська приймальня ХПГ розглядає до 3000 письмових заяв на рік.

Створений у 2003 році Центр стратегічних справ ХПГ веде понад 200 індивідуальних справ на рік, які розглядаються національними судами або передаються до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Юристи ХПГ подали 635 індивідуальних заяв до ЄСПЛ і виграли 125 справ, у яких було встановлено порушення статей 2, 3, 5, 6, 8, 13 та інших положень Європейської конвенції з прав людини. Понад

400 індивідуальних заяв, поданих адвокатами ХПГ, все ще перебувають на розгляді в ЄСПЛ, причому понад половина цих справ стосується злочинів, пов'язаних із конфліктом на сході України. ХПГ співпрацює з договірними органами ООН та іншими механізмами підзвітності, такими як Комітет ООН з прав людини, спеціальні доповідачі ООН, Комітет ООН проти катувань (КПК), Робоча група ООН з насильницьких та недобровільних затримань тощо. Окрім правової допомоги та представництва інтересів потерпілих на різних міжнародних та національних форумах, ХПГ надає гуманітарну та психологічну підтримку безпосереднім жертвам жорстоких злочинів, скоєних в Україні.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну ХПГ документує ймовірні воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні російськими військовими, їхньою владою та пов'язаними з ними групами бойовиків на території України. Документація ХПГ базується на свідченнях свідків/потерпілих, документальних доказах, цифрових доказах, спостереженнях під час моніторингових візитів на деокуповані території або в райони поблизу лінії зіткнення, інформації з відкритих джерел та камеральних дослідженнях. ХПГ є одним із співзасновників глобальної ініціативи «Трибунал для Путіна» (Т4Р), головною метою якої є притягнення до відповідальності винних у злочинах, скоєних в Україні, шляхом документування злочинів проти людяності.

2.1. ОПИС БАЗ ДАНИХ. МЕТОДИ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ

Пошук місць розташування військовополонених, заарештованих цивільних, зниклих безвісти ґрунтується на кількох типах матеріалів, зібраних безпосередньо ХПГ. Матеріали включають свідчення, письмову інформацію, інформацію з відкритих джерел, а також аудіовізуальний контент. Зібрані матеріали зберігаються у декількох базах даних, які створені та адмініструються ХПГ.

ХПГ збирає інформацію чотирма методами: а) опитування потерпілих (родин бранців або зниклих безвісти) та свідків; б) моніторингові візити на деокуповану територію; в) юридичне представництво; г) інформація з відкритих джерел.

Опитування потерпілих та свідків

Монітори ХПГ проводять інтерв'ю з потерпілими та свідками незаконного затримання або насильницького зникнення, опитують родини військовополонених, з'ясовуючи всю відому інформацію стосовно затримання, зникнення, взяття в полон та перебування в полоні. ХПГ віднаходить потерпілих під час польових моніторингових візитів до постраждалих районів на деокупованій території та за допомогою інших форм контакту (наприклад, телефоном, у формі онлайн-зустрічі, спілкування у прийомні години безпосередньо в офісах в Харкові, Києві, Сумах, Миколаєві, а також через гарячу лінію ХПГ для пошуку зниклих). Інтерв'ю проводяться відповідно до Стандартних операційних процедур (СОП) для опитування свідків, які були спільно розроблені ХПГ та DIGNITY відповідно до Керівних принципів МКС та Євроюсту для організацій громадянського суспільства щодо документування міжнародних злочинів та порушень прав людини з метою притягнення до відповідальності, Принципів Мендеса щодо ефективного проведення інтерв'ю, Стамбульського протоколу та найкращих практик проведення травмоорієнтованого інтерв'ю.

Водночас монітори ХПГ надають консультації потерпілим з усіх питань, які їх турбують: щодо правового статусу родин військовополонених та зниклих безвісти, щодо обов'язків держави стосовно таких родин тощо.

Гаряча лінія для пошуку зниклих безвісти

Гарячу лінію було організовано на базі номеру 0 800 20 24 02, що тарифікується, як безкоштовний для абонентів, а ХПГ сплачує абонентську плату та щохвилинну тарифікацію. Крім того, було закуплено шість вхідних ліній та дві вихідні лінії. Програмну частину комунікації та формування первинної бази здійснює компанія Global Bilgi. Для роботи в інтерфейсі було придбано чотири ліцензії для операторів та одну ліцензію для супервайзера.

Постійно на гарячій лінії працюють чотири оператори та супервайзер. Оператори приймають дзвінки від родин безвісти зниклих, реєструють повні дані та обставини зникнення, особисті дані заявника та зниклого за допомогою анкетування. Після розмови, якщо Оператор вважає, що розмова та анкетування були успішними, позначається статус «Успішна», й усі дані автоматично заносяться у Реєстр. Якщо оператор вважає дані сумнівними чи неповними настільки, що пошук зниклого не може бути організовано, позначається статус «Неуспішна», й анкета не передається в Реєстр. Окрім того, оператори в процесі розмови надають первинну консультацію. Пізніше до заявника передзвонює юрист ХПГ для надання поглибленої правової консультації чи, в окремих випадках, правової чи соціальної допомоги.

Для популяризації гарячої лінії з 26 лютого 2024 року здійснювалася рекламно-інформаційна кампанія, інструментами якої слугували спеціально створені сайт <http://missing.khpg.org/> та сторінка в Facebook <https://www.facebook.com/missingkhpgorg/>.

Моніторингові візити на деокуповану територію

З липня 2022 року ХПГ здійснює моніторингові візити на звільнені території в Київській, Чернігівській, Сумській та Харківській областях. Пізніше здійснювалися поїздки до Миколаївської, Херсонської та Житомирської областей. Додатково було організовано візити до місць, куди переїхали внутрішньо переміщені особи, зокрема до Полтавської, Львівської, Івано-Франківської, Хмельницької та інших областей. Команда ХПГ також надає гуманітарну, юридичну та психологічну підтримку постраждалим. Така підтримка спрямована на задоволення їхніх гуманітарних потреб без будь-яких зобов'язань щодо участі в процесі документування злочинів. Візити мають подвійну мету: виявлення потенційних жертв/свідків, які готові надати інформацію про ймовірно вчинені злочини, а також виявлення типових моделей злочинної поведінки, що мали місце під час окупації та/або після неї.

Юридичне представництво

Адвокати ХПГ надають правову допомогу постраждалим і представляють їх у національних судах, Комітеті ООН з прав людини та інших міжнародних інституціях. Крім того, юристи ХПГ займаються документуванням злочинів, збираючи інформацію про ймовірні міжнародні злочини для подальших досудових розслідувань і судового переслідування в МКС та інших міжнародних механізмах притягнення до юридичної відповідальності. У всіх випадках адвокати ХПГ отримують інформовану згоду жертв/свідків перед тим, як передавати матеріали їхніх справ та будь-яку іншу відповідну інформацію національним органам влади та/або міжнародним механізмам притягнення до відповідальності, в тому числі МКС.

Під час здійснення юридичного представництва адвокати ХПГ співпрацюють з українськими правоохоронними органами, які розслідують міжнародні злочини, що дає їм змогу отримувати доступ до матеріалів справ клієнтів, яких вони представляють, обмінюватися інформацією про інциденти, пов'язані з імовірними міжнародними злочинами, а також спільно виїжджати на місця злочинів з метою збору інформації про такі злочини. Психологи та юристи ХПГ також можуть бути присутніми під час опитування свідків та потерпілих, яке здійснюється українськими правоохоронними органами, а також під час інших слідчих дій, що здійснюються відповідно до українського кримінально-процесуального законодавства (пункт 4, частини 2, статті 56 Кримінального процесуального кодексу). Далі дії адвокатів буде описано детальніше.

Інформація з відкритих джерел

ХПГ та інші організації-члени Т4Р збирають та аналізують інформацію з відкритих джерел, що має доказову цінність і може бути використана як у кримінальних провадженнях, й для інших шляхів притягнення до юридичної відповідальності. Зібрана інформація з відкритих джерел використовується для підтвердження інцидентів ймовірно вчинених злочинів та встановлення повної картини злочинної поведінки, що сприяє доведенню контекстуальних елементів міжнародних злочинів. Крім того, інформація з відкритих джерел має велике значення для розшуку місцезнаходження місць несвободи, в яких перебувають військовополонені та цивільні в'язні. Для цієї мети пошуковики ХПГ уважно переглядають низку Телеграм-каналів, сайтів і в українському, і в російському інтернет-просторі.

Зберігання доказів

Докази зберігаються у власній базі даних ХПГ, яка містить інформацію про окремі кримінальні провадження та індивідуальні справи, у яких адвокати, пов'язані з ХПГ, надають правову допомогу потерпілим та представляють їх на національних та міжнародних рівнях.

База даних Т4Р

Розроблена у 2016 році як проста база даних MySQL, яку використовувало ХПГ, база даних Т4Р була значно модернізована у 2022 та 2023 роках у відповідь на зрослі загрози безпеці даних та потребу в іншій організації та класифікації даних, що впливають із роботи з документування злочинів проти людяності. Цю базу було перенесено з внутрішнього сервера ХПГ на зовнішній сервер, наданий компанією «MiroHost», щоб полегшити віддалений доступ для численних документаторів з організацій-членів Т4Р. База даних щоденно резервується, а резервні копії зберігаються і в Україні, і в Німеччині.

Безпека бази даних

Системний адміністратор баз даних ХПГ є єдиною особою, яка має доступ до вихідного коду бази даних і може змінювати її організаційну структуру. Крім того, технічний спеціаліст має повноваження надавати доступ до бази даних виключно за вказівкою директора ХПГ. Доступ до бази даних є особистим, і користувачам заборонено надавати його третім особам.

Доступ до бази даних здійснюється за допомогою імені користувача, пароля та двохфакторної автентифікації. Персональні дані захищені автоматичним кодуванням і зберігаються в закодованому вигляді.

База даних містить інструменти для запобігання несанкціонованій модифікації, видаленню, доступу або спотворенню введених даних. Усі дії, пов'язані з додаванням нових або редагуванням раніше введених даних та їхніх авторів, реєструються в спеціальному журналі. Системний адміністратор баз даних ХПГ є єдиною уповноваженою особою, яка може переглядати історію журналу та видаляти відповідні дані.

База даних ХПГ

База даних ХПГ побудована на тій самій програмній платформі, що й база даних Т4Р, і має ті самі функції безпеки, що й база даних Т4Р, які розглядалися раніше.

Повний доступ до бази даних мають лише документатори та юристи ХПГ. Інші користувачі (наприклад, помічники юристів, штатні журналісти) мають право доступу лише до короткого опису епізоду, що дозволяє їм зрозуміти основний контекст епізоду, і не мають доступу до будь-яких персональних даних свідків та/або жертв. Їх обмежено в доступі до будь-яких матеріалів справи або персональних даних.

База даних для пошуку та збереження місцезнаходження українських бранців

Бази даних для збереження доказів вчинення злочинів не можуть слугувати інструментом для розшуку та зберігання даних про зниклих безвісти, військовополонених та цивільних в'язнів. Для цієї мети ХПГ створила ще одну спеціалізовану базу даних.

У цій базі даних є окремі категорії для зниклих безвісти, військовополонених, цивільних в'язнів, загиблих в полоні, чоловіків, жінок і дітей, звільнених з полону — для останніх категорія обліку полоненого змінюється на «звільнений».

Оператор може знайти необхідну інформацію в базі даних за лічені секунди. Система дозволяє переглянути окремо дані зниклих безвісти й тих, хто точно в полоні, виокремити цивільних, військових, дітей. Шукати можна за багатьма критеріями: за ім'ям зниклого та ім'ям людини, яка звернулася до правозахисників, за датою народження, місцем і ймовірним часом зникнення; якщо йдеться про військового — за позивним та підрозділом, де він служив.

Для тих українців, про яких відомо, що вони точно перебувають у полоні, додаються такі критерії пошуку, як місце утримання, правовий статус (чи правоохоронні органи РФ висунули проти людини обвинувачення, чи був суд), кримінальна стаття, вирок, джерела отримання інформації.

Останнім часом кількість засуджень військовополонених і цивільних в'язнів так званими судами на окупованих територіях та у Росії помітно зростає. Люди, які працюють з базою, постійно відстежують ці судові процеси, додають і оновлюють інформацію.

Завдяки роботі з цією базою даних, працівники ХПГ можуть отримати список за будь-яким критерієм, проаналізувати, де і за яких умов потрапляють у полон українці, створити реєстр усіх установ у РФ та на тимчасово окупованих територіях, де тримають в неволі наших громадян, зрозуміти «логіку» їх кримінального переслідування державою-агресором.

Розшук місцезнаходження військовополонених, цивільних в'язнів та зниклих безвісти

Допомога родинам зниклих безвісти полягала в їх консультуванні, розшуку місцезнаходження полонених та зниклих безвісти і допомозі самим бранцям настільки, наскільки це було можливо. Враховуючи очікувану велику динамічність проєкту, численні джерела інформації, великі обсяги зібраних даних, усі дані щодо результатів пошуку вносилися до бази даних.

2.2. ОПИС ФАКТІВ. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ. ПОЛОЖЕННЯ ЖЕРТВ ТА ЇХНІХ РОДИЧІВ

Під час роботи працівники ХПГ стикалися з дуже свідченнями про події, які містять ознаки міжнародних злочинів. Всі вони так чи інакше стосувалися ситуацій зникнень та незаконних затримань, вбивств, катувань, сексуального насильства, поранень цивільних осіб тощо. Переважно всі подібні епізоди траплялися на окупованих територіях чи в населених пунктах, де відбувалися бойові дії або які зазнали вторгнення російських військ. у цьому розділі описано основні закономірності таких подій.

Під удар в окупації найбільше потрапляють колишні військові, які були в збройних силах у 2014–2021 рр., правоохоронці, прикордонники, рятувальники, а також працівники органів державної влади та місцевого самоврядування, депутати місцевих рад, громадські діячі, підприємці, журналісти, священники. Складається враження, наче представники окупаційних військ завчасно мали списки таких людей. Їх або викрадали, й вони зникали безвісти, або незаконно затримували й далі тримали в місцях утримання під вартою, зазвичай неофіційних і частіше геть непридатних для тримання людей, що можна кваліфікувати як катування умовами тримання. Крім того, до в'язнів застосовували жорстокі катування, з метою отримати від них потрібну інформацію або зізнання у допомозі ЗСУ, зокрема через коригування вогню, або примушення до демонстрації лояльності до РФ. У Харківській області після деокупації було знайдено 33 таких катівні, де мучили людей — в Ізюмі, Куп'янську, Балаклії, Вовчанську та інших місцях. Опис деяких із цих катівень та свідчення постраждалих у них можна знайти на сайті ХПГ.

Навіть у тих рідкісних випадках, коли для тримання людей використовували підготовлені приміщення, в них вміщували таку кількість бранців, що перебувати в камерах було дуже важко. Наприклад, у Куп'янську катівня була в приміщенні ізолятора тимчасового тримання на 140 місць, але утримувалося в ній понад 500 в'язнів. У камері на два місця було дев'ятеро чоловіків.

Згідно зі свідченнями затриманих, умови утримання були нелюдськими.

Більшість постраждалих відзначають особливу жорстокість катувань. Їх били настільки сильно, що вони втрачали свідомість. Десяткам постраждалих з 270, які звернулися в ХПГ за допомогою, вибили всі зуби.

Станом на 31 грудня 2025 року ініціатива Т4Р задокументувала 1670 інцидентів щодо незаконного затримання та позбавлення волі цивільних осіб, в тому числі 35 інциденти щодо дітей. 608 з них — у Харківській області, 218 — у Київській області, 201 — у Запорізькій області, 182 — у Херсонській області, 219 — у Донецькій області, 90 — у Чернігівській області, 82 — у Луганській області, 48 — у Миколаївській області, 12 — у Сумській області.

Кричущий випадок насильницького зникнення це — епізод Микити Шкрябіна, 20-річного студента 3-го курсу Харківського національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 29 березня 2022 року, як розповіли свідки, його схопили російські солдати на території рідного села Вільхівка й вивезли автівкою. Відтоді його ніхто не бачив. Лише через багато місяців було повідомлено його адвокату Леоніду Соловійову в Москві, що його затримано за «дії проти спеціальної військової операції», які полягали в порушенні російських законів, і він перебуває в Росії. Де саме — не повідомили. Соловійов звернувся до військового управління Слідчого комітету Росії із заявою про порушення кримінальної справи стосовно російських військовослужбовців за те, що його клієнт так довго утри-

мувався без зв'язку із зовнішнім світом. Як завжди, Слідчий комітет відхилив цю заяву. Тоді Соловйов поскаржився до гарнізонного військового суду, який 12 грудня 2022 року ухвалив таке рішення: Шкрябін був затриманий «за протиправні дії». При цьому йому не висунуто жодного кримінального звинувачення, слідство не ведеться. Отже, він не має жодних процесуальних прав, включно з правом на адвоката. Апеляційна інстанція підтвердила це рішення.

Отже, два судових рішення констатували, що Микита Шкрябін перебуває під вартою без будь-якої законної причини. Те саме можна сказати і про тисячі інших цивільних ув'язнених, що стали жертвами насильницьких зникнень. Випадок Шкрябіна — типовий приклад насильницького зникнення: РФ приховувала дані про місце його перебування.

За визначенням, насильницьким зникненням «уважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону» (стаття 2 Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень). За ч. 2 статті 1 цієї Конвенції «Жодні виключні обставини, якими б вони не були, чи то стан війни або загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи інший надзвичайний стан, не можуть слугувати виправданням насильницького зникнення». За міжнародним правом насильницьке зникнення є злочином, а якщо практика насильницьких зникнень є широко поширеною чи систематичною, — злочином проти людяності.

Станом на 31 грудня 2025 року ініціативою Т4Р задокументовано 3696 епізодів насильницьких зникнень, у яких зникло безвісти 4794 людини, в тому числі 246 дітей. Географічний розподіл кількості зниклих безвісти подається в таблиці:

Область	Кількість епізодів	В тому числі з дітьми
Харківська	1890	81
Запорізька	316	3
Херсонська	568	3
Луганська	69	
Донецька	505	64
Київська	204	5
Миколаївська	52	3
Чернігівська	38	1
Сумська	35	

зі свідчень жертв насильницьких зникнень, яких було звільнено, відомо, що вони пройшли той самий шлях, що й затримані: вміщення в катівню, катування, переведення в місця не-свободи в РФ або на т. о. т.

Точна кількість незаконних затримань та насильницьких зникнень залишається невідомою, вона апріорі є більшою, ніж кількість задокументованих інцидентів. Деякі регіони, де відбулися незаконні затримання та насильницькі зникнення, залишаються в окупації, що унеможливорює будь-який доступ до цих територій. Справжні цифри стануть відомі лише після повної деокупації цих територій.

Жертви фільтрації

Фільтрації можна дати таке визначення: це насильницький, неврегульований процес з'ясування персональних даних затриманих людей, їхніх соціальних контактів, поглядів та ставлення до держави-окупанта, їхньої безпеки для влади чи служб держави-окупанта, а також їхньої готовності та згоди на співпрацю з владою або службами держави-окупанта. Мета її — виявлення людей із проукраїнськими поглядами, нелояльних до окупаційного режиму, зокрема тих, хто вважає себе українцями, відмовляється від отримання російського паспорта та хоче зберегти українське громадянство, а також їхня ізоляція чи навіть знищення.

Фільтраційні процедури розпочалися у першій половині березня з початком примусового переселення мешканців Маріуполя до Росії. Так, «Російська газета» повідомила, що в таборі «Безіменне» було затримано 5000 українців, і що вони проходили перевірки, щоб не допустити до Росії «українських націоналістів, переодягнених під біженців, щоб уникнути покарання»¹. Люди, які їхали до Запоріжжя, також зазнавали тих самих процедур.

Перший етап фільтрації

*Російські військові перевіряють чоловіка на одному з блокпостів.
Фото: твітер-акаунт OSINTtechnical*

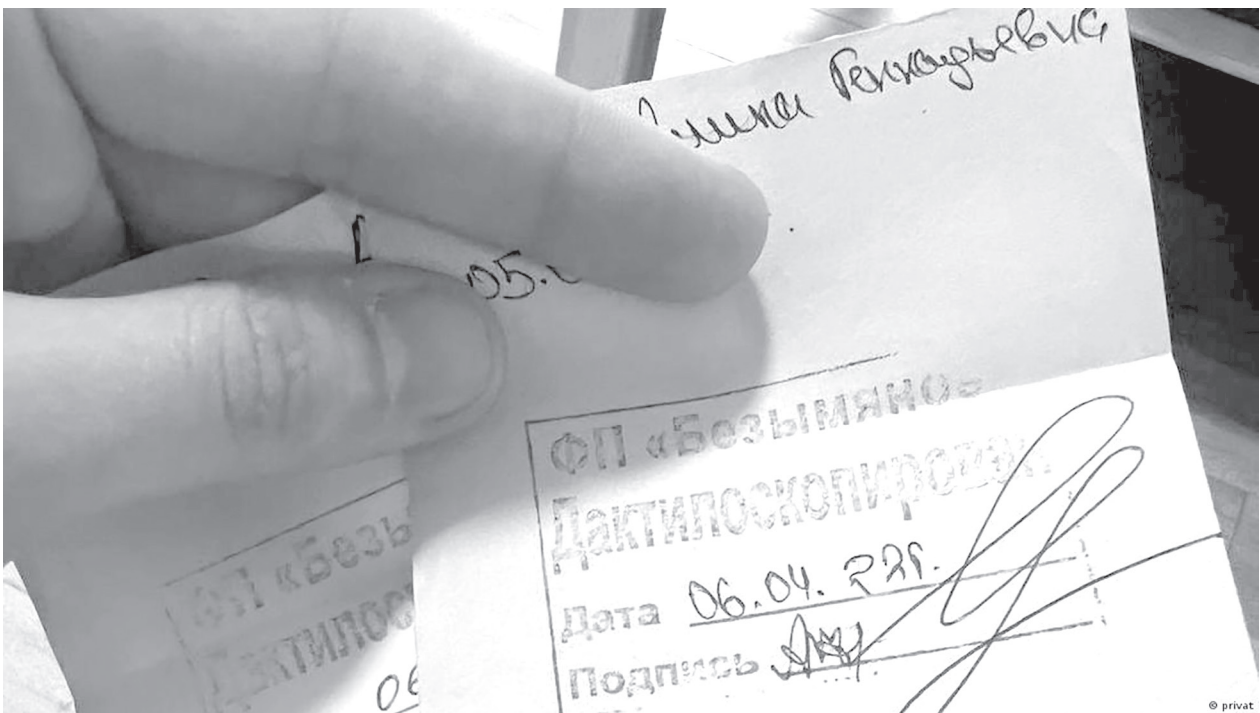
Фільтрація відбувається у два етапи. На першому етапі весь потік біженців має пройти перевірку документів, взяття відбитків пальців та первинне опитування на так званих фільтраційних пунктах. Цей етап може тривати від кількох годин до кількох днів, залежно від довжини черги до фільтраційного пункту. Велика увага при цьому звертається на чо-

---

¹ Цит. по публікації в газеті «Гардіан».

ловіків, зокрема призовного віку, яких опитують особливо ретельно, іноді застосовуючи насильство. Перевіряючи намагаються з'ясувати можливу ранішу причетність людини до збройних сил, правоохоронних органів, прикордонників, інших органів державної влади та місцевого самоврядування, дізнатися про їхнє ставлення до України, війни. Жінок запитують, де перебувають їхні чоловіки, чи не служать вони в українській армії. У всіх вивчають зміст телефону, вишукуючи контакти з військовослужбовцями, проукраїнські написи чи мелодії. Усіх роздягають, окрім дітей та жінок віком від 45 років: шукають татуювання, що свідчать про проукраїнську орієнтацію. Також на шкірі шукають специфічні потертості від носіння стрілецької зброї та бронезилету, потертості вказівного пальця правої руки, синці на правому плечі від віддачі під час стрільби. За підозри у нелояльності до Росії людей затримують і далі вони перебувають під вартою, причому розділяють сім'ї, навіть матір чи батька з дітьми. Відомий випадок, коли батька розлучили із трьома дітьми, яких відвезли до Росії. Відразу після звільнення він отримав дзвінок від старшого сина, що якщо він їх не забере протягом трьох днів, їх усиновлять. Батько одразу поїхав до Росії та встиг забрати своїх дітей. Фільтраційні пункти було створено у великій кількості скрізь, де були потоки біженців, які їдуть з окупованої території. Фільтрацію проводили також на блок-постах.

Ті, хто пройшов перший етап фільтрації, отримують довідку невеликого розміру, на якій вказано прізвище, ім'я та по-батькові, дата народження, печатка з написом «Дактилоскопований», назвою фільтраційного пункту, датою та підписом особи, яка фільтрувала. Прізвище цієї людини не вказується. Ця «довідка» є перепусткою на всіх окупованих територіях, з нею також можна в'їхати на територію РФ, її потрібно пред'являти під час кожної перевірки разом із паспортом. Але вона може не врятувати від повторної процедури перевірки телефону, багажу, тіла тощо.

Талон про проходження фільтрації в Мангуші, фото: фейсбук-сторінка Анатолія Левченка

Яскравий опис життя у Маріуполі під безперервними бомбардуваннями, виїзд та проходження фільтрації дала у своєму інтерв'ю 17-річна Марія Вдовиченко. Серед іншого вона

розповідає про почуту розмову двох військових ДНР: «А що ти робив із тими, хто тобі не подобався?» — «Я розстрілював і не думав!».

Другий етап фільтрації

Затриманих на першому етапі відправляють під конвоєм для подальшого поглибленого проходження фільтрації на 30 діб у фільтраційні табори — місця несвободи, іноді цей термін для особливо впертих українців давали вдруге. Фактично, це превентивне затримання на 30 діб. Фільтраційні табори — це або закриті раніше установи виконання покарань і тепер розконсервовані, або неофіційні місця позбавлення волі, де дуже погані умови утримання: перенаселеність, погане харчування, часто немає доступу до води, освітлення, туалетів, свіжого повітря, відсутній доступ до медичної допомоги.

У медіа з'явилася інформація, що російські загарбники утримують більше трьох тисяч громадян Маріуполя у «фільтраційній в'язниці» — колишній виправній колонії № 52 у селищі Оленівка Донецької області. В іншому виданні писали, що «саме тут утримуються колишні правоохоронці, проукраїнські активісти та журналісти. Тепер стало відомо про другу фільтраційну в'язницю в Оленівці на базі колишньої Волноваської виправної колонії № 120. У колонії № 120 утримувалися також військовополонені з полку «Азов». Тут у ніч з 28 на 29 липня 2022 року був вибух, який забрав життя 50 військовополонених.

Наведемо розповідь колишнього слідчого Олега, який працював у Донецькому обласному управлінні поліції.

21 березня 2022 року він намагався виїхати з Маріуполя у бік Запоріжжя. На блокпості в с. Мелекіно його затримали. За його словами, на блокпості стояли колишні співробітники поліції, які вказували пальцем на співробітників поліції. Також на блокпостах були списки держслужбовців. Далі його привезли до Мангуша до райвідділу поліції, де він провів добу. У приміщенні, де він перебував, було понад 35 людей. З ним у камері були співробітники поліції, прикордонної служби, рятувальники з Державної служби надзвичайних ситуацій. Також було затримано молоду жінку з виконавчої служби. Після цього його під конвоєм направили до Докучаєвська. У центрі Докучаєвська розташовано Палац культури, у якому було організовано фільтраційний пункт. Цивільні особи приходять до нього для отримання перепусток, затримані розміщуються на задньому дворі цієї будівлі. Тут здійснюється сортування затриманих на військових, поліцейських, інших держслужбовців та осіб без документів. Там вони перебувають теж одну добу. Потім їм зав'язують очі та везуть до Донецька. У приміщенні колишнього Управління боротьби з організованою злочинністю (вул. Юнгівська 5) їх розміщують по 35-37 осіб у камері. Роблять дактилоскопіювання, фото татуювань та вносять інформацію до баз даних «Рубіж» та «Скорпіон». Тепер вони набули статусу підозрюваних. Проводять допит, на якому запитують про взаємодію з «Азовом», «Торнадо» та на причетність до розслідування правопорушень щодо осіб, які воювали з боку ДНР. Запитували, де розташовано архів, про склад підрозділів і намагалися схилити до співпраці.

Після допиту люди чекають на етапування, їх відправляють на медогляд. У лікарні, де був Олег, проводили догляд доброзичливо. В іншій лікарні (за словами інших людей) лікар пропонував їх розстріляти без медогляду.

Після медогляду Олег потрапив до Донецького СІЗО. На нього було складено протокол адміністративного затримання на 30 календарних днів на підставі внутрішнього нормативного акту ДНР (не пам'ятає, якого саме) про співпрацю з терористичними

організаціями. Після чого затриманих привезли до колонії № 120 біля Волновахи. У камерах перебуває по 35–40 осіб, туалет не працює, воду та продукти не дають кілька днів. Потім більшість поліцейських переводять у бараки. У бараках вони можуть ходити в туалет на вулиці, знайомі можуть передавати їжу. Ці бараки вони ж і ремонтують.

Про допити у колонії Олег не розповідав. 8-го травня його було звільнено.

У фільтраційних в'язницях допити відбуваються за участю співробітників ФСБ, із застосуванням насильства, різного виду тортур і мають ту саму мету: зламати людину, домогтися визнання в лояльності до РФ. Ті, хто пройшов цей другий етап фільтрації, через 30 днів звільнялися, отримували довідку про проходження фільтрації і могли їхати до Росії. Ті ж, хто не пройшов другого етапу фільтрації, кого не зламали, отримували згідно з ухвалою так званого Державного комітету оборони ДНР № 31 від 26 квітня 2022 року статус полоненого та строк позбавлення волі 10 років, вони направлялися до установ виконання покарань Донецької області. Цю абсолютно незаконну й дику навіть для Росіян ухвалу була скасована після «референдуму» наприкінці вересня 2022 року про приєднання ДНР до РФ, частину в'язнів звільнили. Яку саме частину, і куди поділася решта — невідомо. Є версія, що їх перевезли до російських місць позбавлення волі, де їх утримують під вартою з тим самим формулюванням «за протидію СВО», принаймні, один такий випадок відомий. Назвати кількість людей, які потрапили до фільтраційних таборів, і кількість людей, які звільнилися з них, ми не можемо, такі дані нам невідомі. Очевидно, це тисячі, а можливо, навіть десятки тисяч людей.

Підозрювані, обвинувачені чи засуджені за нібито вчинення злочинів

Йдеться про групу цивільних в'язнів, яких окупаційна влада обвинуватила у зв'язках з СБУ чи українсько розвідкою: мовляв, вони були коригувальниками вогню чи передавали інформацію про пересування воєнних частин, чи виконували якісь інші завдання. Наскільки ці обвинувачення обґрунтовані, ми сказати нічого не можемо. Зрозуміло, що через катування можна домогтися визнання у будь-чому. Проте зауважмо, що якщо ці цивільні справді виконували завдання СБУ чи розвідки, вони є комбатантами і мають право на обмін нарядом із військовополоненими.

На сьогодні вони не мають шансів на звільнення, оскільки позиція КШ — обмінювати виключно військовослужбовців. Проте 25 липня цього року КШ, СБУ та офіс Уповноваженого ВРУ з прав людини презентували проєкт «Хочу к своим», який передбачає обмін засуджених в Україні за злочини проти національної безпеки на українців — цивільних в'язнів у Росії. При цьому було відкрито сайт <https://hochuksvoim.com/>, своєрідну презентацію зрадників та колабораціоністів, які надали згоду на обмін в Росію та публікацію своїх персональних даних на цьому сайті. На сайті передбачено можливість залишити заявку тих, хто бажає припинити співпрацю з ворогом, тих, хто може надати дані про співпрацю з ворогом інших людей, та тих, хто бажає переїхати мешкати до Росії.

ХПГ, виходячи з пріоритету звільнення цивільних українців із місць позбавлення свободи в Росії та на т. о. т., підтримує ідею проєкту «Хочу к своим». Водночас ми констатуємо, що цей проєкт порушує права людини, в тому числі гарантовані Конституцією України, і пропонуємо модернізувати його модель. Наші пропозиції є такими.

По-перше, ми категорично відкидаємо ідею обміну цивільних в'язнів. Уживаючи слово «обмін», ми ніби нівелюємо суб'єктність людини, використовуємо її як ресурс, нехтуючи її особистою свободою та гідністю. Ми вважаємо, що замість обміну має йтися про одночасне

звільнення цивільних українців, засуджених судами в Росії та на тимчасово окупованих територіях, і цивільних українців, засуджених судами України за злочини проти національної безпеки України та глорифікацію Росії.

По-друге, в Україні можуть бути звільнені тільки ті, хто добровільно хоче вийти з громадянства України та здобути російське громадянство, про що ці засуджені особи мають заявити письмово. Після отримання певної кількості таких заяв і погодження з російською стороною питань щодо надання цим особам російського громадянства та звільнення відповідної кількості цивільних українців із місць несвободи Росії та т. о. т., має відбутися одночасне звільнення, а після набуття російського громадянства ці особи позбавляються громадянства України Указом Президента України.

За ч. 2 статті 25 Конституції України, «Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі». Відповідно модель проєкту «Хочу к своим», яка застосовується сьогодні, призводить до порушення цієї конституційної норми й у майбутньому може мати наслідком заяви проти України до Європейського суду з прав людини, які держава програє. Модернізація моделі, яка пропонується нами, заснована на ч. 1 статті 25 Конституції «Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство» і вирішує цю колізію. Процедура, яка пропонується нами, забезпечує вимогу міжнародного стандарту, що людина, яка виходить із громадянства однієї країни, одночасно здобуває громадянство іншої.

По-третє, при цьому юридичне очищення в Україні не проводити: вироки тим, хто звільняються, залишити чинними. Оскільки ч. 13 статті 18 Закону України «Про громадянство» забороняє вихід із громадянства України (*«якщо особі, яка клопоче про вихід з громадянства України, в Україні повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або стосовно якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що набрав законної сили і підлягає виконанню»*), пропонується внести зміни до ч. 13 статті 18, виклавши її в такій редакції:

«Вихід із громадянства України не допускається, якщо особі, яка клопоче про вихід з громадянства України, в Україні повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або стосовно якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що набрав законної сили і підлягає виконанню, за винятком одночасного звільнення з-під варті такої особи та громадянина України, який був позбавлений свободи Росією за особливих обставин».

По-четверте, сайт «Хочу к своим» має функціонувати як інструмент підготовки рішень про одночасне звільнення, але має бути закритий для вільного доступу, оскільки його функціонування несе великі ризики для тих осіб, про злочини яких повідомлено на сайті разом із публікацією фото та персональних даних, навіть за наявності згоди на розголошення персональних даних. Люди, родини яких постраждали від дій цих злочинців, можуть їх з помсти просто вбити. Функціонування цього сайту підсилює і так велику ненависть до ворогів, яка вже стала всеохопною і виростає у велику суспільну проблему. Ненависть руйнує насамперед тих, хто ненавидить, вона спустошує душу. Ненависть є природною на полі бою, де російський солдат має бути знищений, але щойно бій закінчився, ненависть має відступити. Тому, на нашу думку, щоб зменшити ризики самосуду та припинити підживлення ненависті, сайт «Хочу к своим» має перетворитися на непублічний.

В'язні з пенітенціарних установ України, примусово перевезені до Росії

Йдеться про майже всіх засуджених/ув'язнених з пенітенціарних закладів Херсонської та Миколаївської областей, близько 2000 в'язнів, яких у листопаді 2022 року примусово перевезли до Росії. За підрахунками, це близько 1800–2000 осіб, із яких близько 1000 осіб є хворими, включно з 384 особами хворих на туберкульоз, які перебували на лікуванні

в Голопристанській виправній колонії № 7 та Снігурівській виправній колонії № 5, а також 704 особи, які перебували на лікуванні в багатопрофільній лікарні в Дар'ївській виправній колонії № 10.

Відомо, що на даний час депортовані українські в'язні перебувають щонайменше в 11 виправних колоніях на території Російської Федерації, зокрема в колоніях № 2, № 11, № 5, № 14 Краснодарського краю, колонії Ростовської області та Республіки Мордовія, а також на території Автономної Республіки Крим. У Росії засуджених заново осудили за ті самі злочини й постановили вироки згідно з російським законодавством. Коли в них закінчується термін покарання, їм видають довідку про звільнення і пропонують увійти в російське громадянство. Колишніх засуджених, у яких є паспорт громадянина України, російська влада відвозила на кордон з Грузією або Латвією, інших громадян України, які не мали документів, що посвідчують їх особу, і які відмовились отримати російське громадянство, продовжували тривалий термін утримувати в Центрах тимчасового утримання нелегальних іммігрантів. Таким чином, вони не могли повернутися в Україну.

Громадська організація «Захист в'язнів України» разом із російською правозахисною організацією «Русь сидящая» налагодили процедуру звільнення колишніх засуджених із Центрів тимчасового утримання нелегальних іммігрантів, забезпечення їх документами та перевезення через кордон України з Росією. На даний момент уже повернулося 260 чоловіків. Детальніше ця проблема розглядається в статті на сайті ХПГ.

Пацієнти психоневрологічних інтернатів, обманом перевезені до Росії

Росіяни вивезли пацієнтів двох психоневрологічних інтернатів з Херсонської області в Росію.

Як повідомило видання Бабель, 21 жовтня окупаційна влада вивезла з Херсонського психоневрологічного будинку-інтернату, що у селищі Комишани, 54 мешканок. Їх переконали, що вони їдуть у Крим на відпочинок, а коли ситуація стабілізується, вони зможуть повернутися. Перед від'їздом росіяни переконали жінок написати згоду, що вони це роблять добровільно. Після цього на зв'язок жінки вийшли лише раз, і де вони зараз — ані працівники інтернату, ані родичі не знають.

Як стверджується в публікації радіо «Свобода», у середині листопада 2022 року російська газета «Известия» опублікувала відео з вивезенням пацієнтів будинку-інтернату — на кадрах люди на інвалідних візках, при чому один із них має саморобну табличку з українським алфавітом. 208 пацієнтів вивезли з психоневрологічного будинку-інтернату села Каїри в Херсонській області на лівому березі Дніпра. Ті, хто перебував у Каїрському будинку-інтернаті, були недієздатними, тому не могли дати особистої згоди на вивіз.

У МНС Росії назвали вивезення пацієнтів із Херсонської області «евакуацією».

«Загалом на територію Криму було доставлено 208 пацієнтів, яких надалі поїздом направлять на територію Краснодарського краю та Волгоградської області», — заявив у листопаді представник департаменту інформаційної політики МНС Росії Дмитро Єршов. Навіщо ж було вивозити на територію Росії недієздатних людей?

В'язні, поміщені в СІЗО та УВП на т. о. т. українськими судами до початку повномасштабної агресії РФ

На початку 2014 року 36 установ позбавлення волі з 16 200 ув'язненими потрапили під контроль антиурядових сил. Уряд України не зробив ніяких належних кроків для евакуації ув'язнених із місць активного конфлікту. Таким чином, переважна більшість ув'язнених, які

опинилися під контролем незаконних збройних формувань, була покинута напризволяще і майже напевно стикалася з жорстоким поводженням. Особи, які вважалися прихильниками уряду, зазнали найжорстокішого поводження.

Ув'язнених тримали у жахливих умовах, часто без світла, їх не виводили для прогулянок, тримали у непридатних приміщеннях, де їх дуже погано годували і не надавали медичної допомоги, багатьох катували, деяких забили до смерті.

У вересні 2020 року ХПГ спільно з FIDH надіслали подання за статтею 15 РС до офісу Прокурора МКС про ймовірні воєнні злочини, скоєні проти цієї категорії ув'язнених осіб. Їх становище після повномасштабного вторгнення (а йдеться про пожиттєво ув'язнених) важко вивчати внаслідок цілковитої відсутності доступу до таких інституцій на т. о. т. в Донецькій та Луганській областях.

2.3. ПРАВОВИЙ СТАТУС ОПИСАНИХ ГРУП

За нашими спостереженнями, відносно цивільних українців, які перебувають в РФ і на т. о. т. України, використовується різна суперечлива термінологія:

- Свійськовополонені,
- ув'язнені,
- зниклі безвісти,
- жертви насильницьких зникнень,
- цивільні заручники,
- цивільні полонені,
- цивільні, позбавлені особистої свободи державою-агресором,
- цивільні у російському полоні,
- депортовані,
- примусово переміщені особи,
- евакуйовані,
- інтерновані тощо.

Необхідно встановити єдині правила використання термінології і ними користуватися.

На нашу думку, слід розглядати тільки позбавлених свободи. Усі українці, яких евакуювали, примусово переселили, інтернували, депортували, але які не були позбавлені при цьому свободи, не мають розглядатися.

Позбавлені свободи діляться на цивільних та військових, що входять до однієї з частин ЗСУ та Національної гвардії, а також добровольчих батальйонів і частин територіальної оборони, які входять до складу ЗСУ. Ці військові, власне, і є військовополоненими.

Військові, зниклі безвісти за особливих обставин, — це або ті, хто загинув, але тіло не було знайдене, або ті, хто потрапив в полон.

Усіх цивільних, яких було позбавлено свободи і які перебувають під вартою в установах в РФ та на т. о. т. України, пропонуємо називати «цивільні в'язні». При цьому різні групи цивільних в'язнів мають різні правові статуси, що тягне за собою різні процесуальні гарантії, які мають бути їм надані. Різні правові статуси можуть мати наслідком різні перспективи звільнення, різні умови утримання тощо.

Військовополонені

Правовий статус військовополонених визначається МГП. Проте РФ розглядає збройний конфлікт як «спеціальну військову операцію» (СВО), не визнає МГП і причиною для позбав-

лення свободи військових називає «протидію СВО». Зауважимо, що така відповідальність не передбачена ані Кримінальним кодексом РФ, ані Кодексом РФ про адміністративні правопорушення. Українських військовополонених притягають до відповідальності та судять за вчинення загальнокримінальних злочинів: вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, тероризм тощо.

Українські військовополонені перебувають в місцях несвободи РФ та т. о. т. України окремо від інших ув'язнених під вартою, яка контролюється ФСБ. Росія ігнорує права полонених відповідно до МГП, вони не мають контактів із рідними, не можуть листуватися з ними, до них не мають доступу члени Спостережних комісій, адвокати, правозахисники. Рідні взагалі часто не знають місцезнаходження полоненого, оскільки Росія не передає ці дані до МКЧХ. Військовополонених часто переводять з одного місця несвободи до іншого. Так, Роман Кривуля, звільнений через обмін, провів у полоні рік і дев'ять місяців і за цей час змінив 11 УВП. Але коли їх збираються судити, їх переводять до слідчих ізоляторів (в Росії — найчастіше до Ростова-на-Дону, в Ростовський централ, в Україні — до Донецьку), де у справу може увійти адвокат для захисту в судовому процесі. Тоді з'являється можливість бодай мінімальної комунікації з родиною через адвоката. Після засудження військовополонений переходить у статус засудженого, з'являється в базах даних ФСИН і відбуває покарання разом із російськими засудженими в одній із російських УВП. Але російська адміністрація часто притримує засудженого на етапі, ховає його в якомусь СІЗО, щоб він потрапив до місця призначення з великим запізненням. Проте коли він уже потрапив до місця відбування покарання, призначеного судом, до нього може прийти адвокат, він отримує листи, посилки відповідно до режиму відбування покарання, родичі можуть отримати побачення. Слід зауважити, що засуджених українців часто переводять з однієї УВП до іншої. Відомі випадки тиску адміністрації на засуджених українців, щоб вони набули російського громадянства.

Українські військовополонені можуть бути обмінені на російських військовополонених, обмін забезпечують компетентні органи МО України та МО РФ. Станом на 2 грудня 2025 року було здійснено 70 обмінів, у яких повернулося в Україну 6266 полонених, серед них 372 цивільних, загалом було звільнено 5976 чоловіків та 259 жінок². Крім того, поза обмінами Україні було передано 500 важкохворих бранців. З боку України обмін організовує КШ та СБУ. Їхня позиція — обмінювати тільки військовополонених, хоча Росія постійно наполягала на включенні в обмін цивільних. Її мета — залишати в полоні військових, щоб не віддавати Україні тих, хто знову піде до ЗСУ. Проте цивільних взагалі не можна обмінювати, їх можна тільки звільнити. Крім того, обмін цивільних призведе тільки до збільшення насильницьких зникнень на т. о. т. з метою поповнення обмінного фонду.

Причини ув'язнення на т. о. т. Правові статуси цивільних в'язнів

У цьому розділі розглядаються різні групи цивільних в'язнів у Росії та на т. о. т. України та їхні правові статуси:

- в'язні, які перебувають у місцях несвободи «за протидію СВО»,
- в'язні, яких було затримано під час проходження фільтрації;
- підозрювані, обвинувачені чи засуджені за нібито вчинення злочинів;
- в'язні з пенітенціарних установ України, примусово перевезені до Росії;

² Євген Захаров. Забуті в'язні російської агресії в Україні // <https://t4pua.org/2984>. Слід зауважити, що в 2025 році було звільнено тільки шість жінок. В 2026 році відбулося три обміни, в Україну повернулося 157, 200 та 300 бранців, серед них 9 цивільних. Не було звільнено жодної жінки.

- пацієнти психоневрологічних інтернатів, обманом перевезені до Росії;
- в'язні, вміщені в СІЗО та УВП на т. о. т. українськими судами до початку повномасштабної агресії.

«Протидія спеціальній військовій операції»

Росія розпочала повномасштабну війну, щоб знищити українську державу та всіх українців, хто її захищає та підтримує. І для цього було обрано стратегію випаленої землі: кожне місто, яке чинило опір російським атакам, вже на другий день зазнавало бомбардувань і повітряних ударів проти цивільного населення та цивільних об'єктів. Це призвело до загибелі та поранень десятків тисяч цивільних, руйнувань десятків тисяч будівель, появи мільйонів біженців та внутрішніх переселенців.

Діяльність Росії на окупованих нею територіях мала на меті знищення свідомих українців, залякування всіх інших, примус до виїзду до Росії або залишення на місці лояльних до Росії мешканців. Ця стратегія цілком відповідає поділу українців на чотири групи, запроваджену, як повідомляють дослідники, російськими контррозвідальними службами:

- ті, що підлягають фізичній ліквідації / знищенню;
- ті, що потребують придушення та залякування;
- ті, кого можна схилити до співпраці;
- ті, що готові співпрацювати.

3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ. ПОЛОЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА: РЕГУЛЮВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ

Загальні зауваження

24 лютого 2022 року збройні сили Росії увійшли на територію України з суходолу, повітря та моря. Агресія Росії, яку часто називають повномасштабним вторгненням, триває на момент написання цього аналітичного звіту. Однак війна Росії проти України розпочалася не у 2022 році, а на початку 2014 року, коли Росія незаконно окупувала та анексувала Крим і розпочала конфлікт на Донбасі на сході України.³ Дії Росії є явним порушенням суверенітету та територіальної цілісності України, а також деяких найважливіших норм міжнародного права.⁴

Спільний проект «Відновлення прав людини для українських жертв російських військових злочинів» — співпраця шведської НУО Östgruppen för demokrati och mänskliga rättigheter (Östgruppen) та Харківська правозахисна група (ХПГ), за щедрої підтримки Шведського інституту (ШІ), має на меті відновлення прав українських жертв російських воєнних злочинів.⁵ Зокрема, ініціатива зосереджена на зниклих безвісти українцях. Тому, перш ніж окреслити чинну правову базу та проаналізувати наявні дані, цей аналітичний звіт, метою якого є представлення існуючих статистичних даних та роз'яснення чинних правових норм, спочатку роз'яснить, як розуміються терміни «зниклі безвісти українці» та «зниклі безвісти особи».

Хоча невід'ємний хаос війни часто призводить до зникнення людей, у цьому звіті цей термін переважно стосується українців, які зникли через навмисні дії держави-агресора, Росії. Згідно з численними свідченнями жертв, більшість «зниклих безвісти українців» — як військовополонених, так і цивільних осіб⁶ — були насильно взяті під варту в Росії та свавільно позбавлені волі. Однак російська влада відмовляється розкривати їхнє місцезнаходження та часто прямо заперечує будь-яку причетність до їхнього зникнення. Таким чином, термін «зниклі безвісти особи» у цьому аналітичному звіті стосується громадян України, місцезнаходження яких або невідоме, або щодо яких є підозра, що вони перебувають у полоні та під контролем Росії.

³ У 2022 році, на основі численних матеріалів та доказів, ЄСПЛ встановив поза розумним сумнівом, що завдяки своїй військовій присутності, а також військовій, політичній та економічній підтримці сепаратистських утворень Росія здійснює «ефективний контроль» над регіоном Донбас на сході України з 11 травня 2014 року (*Україна та Нідерланди проти Росії (рішення)*).

⁴ Див. Резолюцію ГА ООН 3313 від 14 грудня 1974 р.; Резолюція ГА ООН 68/262 від 27 березня 2014 р.; Резолюція ГА ООН ES-11/4 від 12 жовтня 2022 р.

⁵ Період реалізації проєкту — з 15 листопада 2024 року до 15 травня 2026 року.

⁶ В аналітичному звіті терміни «військовополонений» (ВПО) та «цивільна особа» тлумачаться відповідно до міжнародного гуманітарного права. Згідно з МГП, військовополонений — це, перш за все, комбатант (член збройних сил), який потрапив під владу супротивної сторони, хоча деякі інші особи також можуть кваліфікуватися як військовополонені. І навпаки, цивільна особа визначається як особа, яка не належить до збройних сил і не є комбатантом.

Кілька комплексів міжнародно-правових норм мають відношення до поведження зі зниклими безвісти українцями. Вони, головним чином, передбачені Міжнародним гуманітарним правом (МГП), міжнародним правом у сфері прав людини (МППЛ) та міжнародним кримінальним правом (МКП). У той час як норми МГП застосовуються лише під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів, МКПЛ застосовується як у воєнний, так і в мирний час. Примітно, що застосування МГП залежить від об'єктивного існування збройного конфлікту, а не від того, як ситуацію класифікують сторони конфлікту, або чи було оголошення війни. Тим часом МКП стосується індивідуальної кримінальної відповідальності за «основні» міжнародні злочини, а саме: воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та злочин агресії.

Застосування конкретних правил визначається згодою відповідних держав на міжнародні договори та звичаєве міжнародне право, яке загалом є обов'язковим для всіх держав. У той час як норми МПП застосовуються до всіх осіб, що перебувають під юрисдикцією держави, застосування норм МПП залежить від статусу конкретних осіб, оскільки різні норми регулюють поведження з військовополоненими та цивільним населенням. Беручи до уваги хаотичний характер збройних конфліктів, деякі положення МПП також спеціально стосуються «зниклих безвісти осіб» та накладають зобов'язання на держави-учасниці, спрямовані на мінімізацію кількості таких осіб.

3.1. ПОЛОЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Відповідні норми МГП

МГП, також відоме як *jus in bello* або закони війни, — це галузь міжнародного публічного права, яка регулює ведення бойових дій під час воєн або збройних конфліктів. Його основна мета — обмежити наслідки збройного конфлікту з гуманітарних міркувань шляхом захисту осіб, які не беруть участі в бойових діях, та обмеження засобів і методів ведення війни. Норми МГП також застосовуються до випадків часткової або повної окупації території, незалежно від того, чи зустрічає окупація збройний опір.

Норми МГП є юридично обов'язковими для держав-учасниць конкретних договорів та є питанням звичаєвого міжнародного права. Норми МГП часто поділяються на дві групи: «Гаазьке право», яке регулює засоби та методи ведення війни, та «Женевське право», яке регулює захист жертв та осіб, які більше не беруть участі у бойових діях.

Оскільки застосовна правова база залежить від того, чи класифікується збройний конфлікт як міжнародний чи неміжнародний, встановлення як існування такого збройного конфлікту, так і його типу має першорядне значення.⁷ Згідно з МГП, класифікація ситуації як збройного конфлікту об'єктивно залежить від «фактичного стану воєнних дій».⁸ Існування збройного конфлікту не залежить від офіційного оголошення війни, а також не залежить від заперечення сторонами конфлікту чи використання ними альтернативної термінології (наприклад, «спеціальна військова операція»). Крім того, застосування МГП є суворо незалежним від законності застосування збройної сили (*jus ad bellum*). Однак чинні договори МГП не містять визначення збройного конфлікту та не надають певному органу повноважень визначати, чи має місце такий збройний конфлікт. Хоча,

⁷ Кодифікована правова база для міжнародних збройних конфліктів є набагато ширшою, ніж норми, що регулюють неміжнародні конфлікти.

⁸ За посиланням: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/armed_conflict_defined_in_ihl.pdf.

зрештою, сторони конфлікту самі повинні вирішувати, чи застосовується МГП, Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) часто допомагає їм у визначенні застосовної правової бази. Згідно з визначенням, яке використовує МКЧХ та різні міжнародні та національні трибунали, міжнародний збройний конфлікт існує щоразу, коли відбувається «застосування збройної сили між двома або більше державами».⁹ Хоча держава може вступити в такий конфлікт безпосередньо через свої збройні сили, вона також може робити це опосередковано, здійснюючи контроль над організованою збройною групою, яка воює проти іншої держави.

Наступні міжнародні договори у сфері міжнародного гуманітарного права мають значення для поводження зі зниклими безвісти українцями:¹⁰

- Конвенція (IV) про закони та звичаї сухопутної війни та Додаток до неї: Положення про закони та звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 року (Гаазьке положення 1907 року). Договір встановлює правила, серед іншого, щодо сухопутної війни, поводження з військовополоненими, ведення бойових дій та окупації території іншої держави. Сьогодні багато з цих положень вважаються нормами міжнародного звичаєвого права.
- Женевська конвенція I про покращення долі поранених та хворих у збройних силах у дії від 12 серпня 1949 року (ЖКІ або Перша Женевська конвенція). Перша Женевська конвенція регулює поводження з особами, які більше не можуть брати участь у бойових діях через хворобу або поранення. Вона передбачає, що якщо такі особи потрапляють до рук ворога, вони стають військовополоненими і до них слід ставитися гуманно, з повагою, а також захищати їх за будь-яких обставин. Зокрема, ЖКІ забороняє такі дії, як вбивства, тортури, біологічні експерименти, ненадання медичної допомоги чи догляду, а також створення умов, які наражають осіб, що перебувають під захистом, на ризик зараження або інфекції.¹¹
- Женевська конвенція III про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖКIII або Третя Женевська конвенція). Як цивільні особи, так і військовополонені постраждали від кризи зникнення безвісти, що розглядається у спільному проєкті. Третя Женевська конвенція регулює поводження з військовополоненими — членами збройних сил та іншими типами осіб, визначеними у статті 4 Конвенції, які потрапили під владу ворожої держави (більшість військовополонених — це захоплені комбатанти, але МГП також надає статус військовополонених деяким некомбатантам). Якщо статус військовополоненого незрозумілий, ЖКIII вимагає, щоб з такими особами поводитися як з військовополоненими, доки їхній статус не буде визначено компетентним трибуналом¹². Основний принцип, закріплений у ЖКIII, полягає в тому, що з військовополоненим завжди слід поводитися гуманно та з повагою. ЖКIII чітко зазначає, що заповідання смерті або серйозна загроза здоров'ю військовополоненого є серйозним порушенням і, отже, воєнним злочином¹³.

⁹ За посиланням: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/armed_conflict_defined_in_ihl.pdf

¹⁰ Хоча всі перелічені нижче договори були ратифіковані Росією, їхні норми також стали частиною звичаєвого міжнародного права.

¹¹ Стаття 12.

¹² Стаття 5.

¹³ Інші серйозні порушення, перелічені у статті 130, це: умисне вбивство, тортури, нелюдське поводження, умисне заповідання тяжких страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи ушкоджень здоров'я, примушування військовополонених служити у силах ворожої держави та умисне позбавлення військовополонених права на справедливий та законний суд.

- Женевська конвенція IV про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (ЖКIV або Четверта Женевська конвенція). Це перший договір з міжнародного гуманітарного права, повністю присвячений захисту цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів та окупацій. Він вимагає, щоб до цих осіб завжди ставилися гуманно, з повагою до їхньої гідності, і суворо обмежує обставини, за яких цивільне населення може бути позбавлене волі.
- Додатковий протокол 1977 року до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Перший додатковий протокол або АПІ). Перший Додатковий Протокол (ДПП) — це знаковий міжнародний договір, який регулює поведінку під час міжнародних збройних конфліктів, головною метою якого є захист жертв та регулювання засобів і методів ведення війни. ДПП містить кілька положень, що регулюють поводження зі зниклими безвісти та померлими особами, зокрема, у статті 32 закріплено право сімей знати про долю своїх родичів. Крім того, ДПП вимагає, щоб з усіма пораненими, хворими та особами, які потерпіли корабельну аварію, незалежно від того, чи є вони цивільними особами, чи військовослужбовцями, поводитися гуманно та отримували медичну допомогу, необхідну для їхнього стану¹⁴. Нарешті, ДПП встановлює визначення комбатанта, військовополоненого та цивільної особи¹⁵.
- Звичаєве міжнародне право. Багато норм МГП, особливо тих, що застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів, не кодифіковані та існують у формі звичаєвих правил. Наприклад, хоча насильницьке зникнення не згадується в чотирьох Женевських конвенціях, згідно з МКЧХ, ця практика заборонена звичаєвим міжнародним правом¹⁶. Крім того, МГП встановлює численні правила щодо осіб, позбавлених волі, які спрямовані на запобігання таким зникненням під час збройних конфліктів.

Основні норми МГП, що стосуються цього аналітичного звіту:

- Наріжним каменем МГП є фундаментальне зобов'язання забезпечувати гуманне поводження з усіма особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, незалежно від їхнього формального статусу (*поза бойовими діями*¹⁷ (військовополонені, цивільне населення). Хоча МГП дозволяє застосування смертельної сили проти комбатантів та цивільного населення, яке безпосередньо бере участь у бойових діях, воно суворо захищає життя тих, хто не бере участі або потрапив під владу ворога. Крім того, згідно з МГП, існує абсолютна заборона на тортури та нелюдське поводження з особами, що перебувають під захистом. Отже, вбивство, тортури або нелюдське поводження з цими особами є серйозним порушенням МГП та рівносильне воєнному злочину¹⁸. Крім того, МГП передбачає суворі

¹⁴ Стаття 10.

¹⁵ Статті 43-51.

¹⁶ За адресою: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/M/rule98>

¹⁷ Комбатанти, які більше не здатні або не бажають брати участь у бойових діях. Див. статтю 41(2) Закону про громадянські свободи (API).

¹⁸ Хоча Женевські конвенції прямо не визначають катування, судова практика різних міжнародних трибуналів свідчить про те, що це визначення тісно узгоджується з міжнародним правом прав людини. Зокрема, катування визначається як навмисне заподіяння сильного фізичного або психічного болю чи страждань.

стандарти, що регулюють умови утримання військовополонених¹⁹ та інтернування цивільного населення, встановлюючи конкретні зобов'язання щодо належного проживання, гігієни, харчування, одягу та медичного обслуговування.

- МГП вимагає особливого захисту жінок та дітей. Наприклад, АРІ приділяє особливу увагу вразливому становищу жінок та дітей і вимагає, щоб їм надавали особливу повагу²⁰. Зокрема, воно вимагає захисту жінок від зґвалтування, примусової проституції та інших форм непристойних нападів²¹. Аналогічні положення застосовуються до жінок на окупованих територіях²². Тимчасова евакуація дітей з ворожої держави та з окупованої території дозволена, але суворо регламентується. Під час евакуації дітей мають бути вжиті запобіжні заходи, щоб гарантувати, що вони не будуть переміщені.
- МГП суворо обмежує повноваження сторін конфлікту обмежувати свободу цивільного населення. Відповідно до статті 42 Четвертої Женевської конвенції, інтернування (різновид превентивного адміністративного затримання) або примусове проживання цивільних осіб допустиме лише тоді, коли це абсолютно необхідно для безпеки держави, що утримує військовополонених. Відповідно, для осіб, що перебувають під захистом, на окупованих територіях такі заходи вимагають настійних міркувань безпеки²³. У всіх таких випадках ці особи мають право оскаржити рішення про інтернування до компетентного суду або адміністративної ради²⁴. Окремо, хоча держава, що утримує військовополонених, зберігає за собою право інтернувати військовополонених, таке інтернування не повинно мати карального характеру²⁵. Тому військовополонені не повинні утримуватися у в'язницях лише в силу свого статусу. Незаконне утримання цивільної особи є серйозним порушенням Четвертої Женевської конвенції і, отже, воєнним злочином.
- МГП накладає конкретні зобов'язання на сторони конфлікту, спрямовані на мінімізацію кількості осіб, які зникли безвісти або насильно зникли під час збройного конфлікту. Водночас ці положення також допомагають захистити сім'ї від моральних страждань, спричинених невідомістю долі їхніх близьких. Прикладами таких норм є вимога передавати інформацію про військовополонених та цивільних осіб, які перебувають під їхньою владою, через офіційне інформаційне бюро,²⁶ збирати всю доступну інформацію про поранених, хворих та загиблих з метою полегшення їхньої ідентифікації²⁷, встановлювати особистість особи перед похованням або кремацією²⁸ та вести точний облік точних місць поховання²⁹.

¹⁹ МГП дозволяє утримувати військовополонених під вартою ворожої держави протягом усього періоду бойових дій.

²⁰ Статті 76 та 77 Закону про захист прав людини.

²¹ Стаття 76 Закону про публічні фінанси.

²² Стаття 27 Четвертої Женевської конвенції.

²³ Стаття 42 Четвертої Женевської конвенції.

²⁴ Стаття 22 Третьої Женевської конвенції.

²⁵ Стаття 22 Третьої Женевської конвенції.

²⁶ Статті 136 та 137 Четвертої Женевської конвенції.

²⁷ Стаття 16 Першої Женевської конвенції.

²⁸ Стаття 120 Третьої Женевської конвенції вимагає від держави, яка тримає в полоні, встановити особи померлих військовополонених та позначити їхні могили.

²⁹ Аналогічні положення можна знайти у Другій Женевській конвенції щодо поводження з пораненими, хворими та особами, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі.

- МГП захищає право як цивільних осіб, так і військовополонених на спілкування із зовнішнім світом, зокрема зі своїми сім'ями, а також зі стороною, до якої вони належать, та Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ)³⁰. Для сприяння цьому кожна сторона конфлікту зобов'язана створити спеціальну установу — Національне інформаційне бюро, яке збирає та передає інформацію про цих осіб. Ці зобов'язання слугують важливими гарантіями від зникнення безвісти. Крім того, вони допомагають запобігти серйозним психологічним стражданням як утримуваних осіб, так і їхніх сімей, які в іншому випадку страждають від тривалих страждань через брак інформації про місцезнаходження та долю своїх близьких. Наприклад, Розділ V Третьої Женевської конвенції регулює взаємовідносини військовополонених із зовнішнім світом і, серед іншого, встановлює право повідомляти свої сім'ї про їхнє захоплення, місцезнаходження та стан здоров'я, а також надсилати та отримувати листи та листівки (з певними обмеженнями). Аналогічно, стаття 25 Четвертої Женевської конвенції захищає право всіх осіб, які перебувають на території сторони конфлікту або на окупованій території, повідомляти своїм сім'ям новини особистого характеру. Тим часом, стаття 107 Четвертої Женевської конвенції захищає право інтернованих цивільних осіб на листування та вважається надзвичайно важливою.
- МГП встановлює суворі вимоги до судових процесів як над цивільними особами, так і над військовополоненими. Зокрема, воно вимагає, щоб такі особи могли бути судимі, засудженими та покараними лише відповідно до справедливого судового розгляду, який забезпечує всі необхідні судові гарантії. У той час як військовополонені ніколи не можуть бути притягнуті до відповідальності за дії, скоєні в рамках збройного конфлікту, якщо такі дії не є воєнними злочинами (це відомо як «привілей комбатанта» або «імунітет комбатанта»), цивільні особи, які беруть безпосередню участь у бойових діях, не користуються таким захистом³¹. Якщо військовополонені або особи, що перебувають під захистом, на окупованій території вчиняють злочини, що порушують закони держави, що утримує в полоні, їх, як правило, повинні судити неупереджені та незалежні *військові* суди. Призначені покарання завжди повинні бути пропорційними скоєному правопорушенню. У разі засудження ні інтерновані цивільні особи, ні військовополонені не можуть бути піддані катуванням чи іншим жорстоким видам поведінки³². Вони ніколи не можуть бути піддані колективним покаранням та репресіям³³.
- МГП захищає право сімей знати про долю своїх родичів. Це право прямо згадане у статті 32 Закону про громадянське право (API) та також реалізується через різні інші положення. Як пояснив МКЧХ, метою цих положень є зменшення страждань, завданих сім'ям внаслідок збройного конфлікту, та полегшення тривоги, спричиненої відсутністю інформації³⁴. Для сприяння цьому праву стаття 33 API покладає зобов'язання на сторони конфлікту розшукувати, як тільки дозволять обставини, осіб, яких супротивна сторона оголосила зниклими безвісти.

³⁰ Див., наприклад, статті 69-77 Третьої Женевської конвенції; статтю 25, статті 105-116 Четвертої Женевської конвенції.

³¹ Переслідування військовополонених за законні дії є порушенням МГП.

³² Стаття 87 Третьої Женевської конвенції.

³³ Стаття 87 Третьої Женевської конвенції; стаття 33 Третьої Женевської конвенції.

³⁴ За посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-32/commentary/1987?activeTab=1949GCs-APs-and-commentaries>.

- Згідно з МГП, ні цивільне населення окупованої території (або території, що перебуває під контролем ворожої держави), ні військовополонені не несуть обов'язку вірності перед окупаючою або утримуючою державою³⁵. Стаття 45 Гаазького регламенту 1907 року прямо говорить: «Забороняється примушувати мешканців окупованої території до присяги на вірність ворожій державі». Оскільки ці особи не є громадянами ворожої держави, МГП вимагає, щоб судові органи та інші компетентні органи ворожої держави враховували цей факт під час переслідування за скоєні ними злочини та під час накладення покарань³⁶. Аналогічно, відсутність обов'язку вірності слід враховувати під час притягнення осіб до відповідальності за злочини, єдиною метою яких є завдання шкоди окупаючій державі та заподіяння незначної шкоди³⁷. Крім того, МГП захищає право осіб в окупованій країні не брати участі у військових операціях проти власної країни та забороняє будь-який тиск чи пропаганду, спрямовані на їх добровільний вступ на службу³⁸.

Міжнародні зобов'язання окупаційної держави згідно з МГП

МГП накладає обов'язкові правові зобов'язання як на держави, що беруть участь у збройному конфлікті, так і на держави, що окупають іноземну територію, незалежно від того, чи зустрічає окупація збройний опір. «Право окупації» є окремою галуззю МГП і регулює часткову або повну окупацію території ворожою армією³⁹. Згідно з Гаазьким регламентом 1907 року, окупація відбувається, коли територія держави перебуває під владою ворожої армії⁴⁰. Згідно з МКЧХ, окупація передбачає здійснення незгодного ефективного контролю над територією, на яку держава-окупант не має суверенного права⁴¹.

Юридичні зобов'язання окупаційної держави, що стосуються цього аналітичного звіту, встановлені в різних міжнародних документах, зокрема, в Гаазькому регламенті 1907 року, Четвертій Женевській конвенції та звичаєвому міжнародному праві.

Одним із прикладів такого зобов'язання є вимога до окупаційної держави поважати закони та правовий порядок окупованої території. Згідно зі статтею 43 Гаазького регламенту, окупаційна держава повинна поважати закони окупованої території, якщо їй «абсолютно заборонено» це робити. Аналогічно, Четверта Женевська конвенція вимагає від окупаційної держави поважати «кримінальне законодавство» та суди окупованої території⁴². Згідно з коментарем МКЧХ, таке «кримінальне законодавство» охоплює все законодавство окупованої території, тобто включає як цивільне, так і кримінальне право⁴³. Однак це зобов'язання не є абсолютним, і окупаційна держава може скасовувати або призупиняти дію чинних законів та приймати нові, коли це необхідно для її власної безпеки, для виконання своїх зобов'язань за МГП, для підтримки «упорядкованого

³⁵ Наприклад, стаття 87 Третьої Женевської конвенції; стаття 67 та стаття 105 Четвертої Женевської конвенції.

³⁶ Стаття 118 Четвертої Женевської конвенції.

³⁷ Статті 67 та 68 Четвертої Женевської конвенції. Такі незначні правопорушення повинні каратися інтернуванням або простим позбавленням волі, що має бути пропорційним скоєному правопорушенню.

³⁸ Стаття 51 Четвертої Женевської конвенції.

³⁹ За посиланням: <https://www.icrc.org/en/law-and-policy/occupation>.

⁴⁰ Стаття 42.

⁴¹ За посиланням: <https://www.icrc.org/en/law-and-policy/occupation>.

⁴² Стаття 64 Четвертої Женевської конвенції.

⁴³ За посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-64/commentary/2025?activeTab=1949GCS-APs-and-commentaries>.

управління» територією та за інших вузько визначених обставин⁴⁴. Четверта Женевська конвенція також надає особливий захист суддям, статус яких не повинен змінюватися окупаційною державою⁴⁵. У 2024 році у справі щодо порушень прав людини в Криму ЄСПЛ встановив, що застосування російського законодавства в Криму не відповідало вищезазначеним критеріям і було незаконним з погляду Європейської конвенції з прав людини 1950 року (ЄКПЛ), як її тлумачать у світлі МГП⁴⁶.

Коли окупаційна держава запроваджує свої закони, вони повинні бути оприлюднені, перекладені мовою мешканців окупованої території та ніколи не повинні застосовуватися ретроактивно⁴⁷. Мешканці окупованої території, які порушують закони, запроваджені окупаційною державою, повинні бути судимі звичайними, неполітичними *військовими* судами, розташованими на окупованій території⁴⁸. Такі судові процеси повинні відповідати вимогам судової неупередженості та незалежності, а особам, яких судять, повинні бути надані права та засоби захисту.⁴⁹

Крім того, МГП забороняє окупаційній державі переслідувати осіб, що перебувають під захистом, за дії, скоєні, або думки, висловлені до окупації, за винятком випадків, коли такі дії є порушеннями законів війни⁵⁰. Осіб на окупованих територіях слід судити за порушення законів окупаційної держави лише в неполітичних військових судах, враховуючи при цьому відсутність обов'язку вірності окупаційній державі. Призначені покарання повинні бути пропорційними, і засуджені повинні відбувати покарання на окупованій території⁵¹. Умови їхнього ув'язнення повинні бути достатніми для підтримки їхнього здоров'я, і вони повинні отримувати необхідну медичну допомогу.⁵²

Ще однією важливою нормою МГП, що має відношення до цього аналітичного звіту, є абсолютна заборона для окупаючої держави примусово переміщувати осіб з окупованої території на свою чи іншу територію.⁵³ Натомість Четверта Женевська конвенція дозволяє евакуацію таких осіб лише тоді, коли це необхідно для безпеки населення або з міркувань військової необхідності⁵⁴. Такі особи повинні бути повернуті до своїх домів одразу після припинення воєнних дій.

Зрештою, МГП накладає суворі обмеження на право окупаційної держави позбавляти цивільних осіб на окупованій території їхньої свободи (шляхом інтернування або примусового проживання). Навіть коли таке інтернування відбувається, постраждалі особи зберігають право спілкуватися із зовнішнім світом⁵⁵.

Відповідні норми МППЛ

Хоча МППЛ також займається захистом осіб від зловживань, на відміну від МГП, його застосування не обмежується ситуаціями збройного конфлікту. Іншими словами, МППЛ застосовується як у мирний, так і в воєнний час (тією мірою, якою відповідні держави не

⁴⁴ Стаття 64.

⁴⁵ Стаття 54 Четвертої Женевської конвенції.

⁴⁶ Параграф 945, *Україна проти Росії* (щодо Криму).

⁴⁷ Стаття 65.

⁴⁸ Стаття 66.

⁴⁹ Стаття 71.

⁵⁰ Стаття 70.

⁵¹ Стаття 76.

⁵² Стаття 76.

⁵³ Стаття 49.

⁵⁴ Стаття 49.

⁵⁵ Див. Розділ VIII «Зовнішні відносини» Четвертої Женевської конвенції.

відступили від своїх міжнародних зобов'язань⁵⁶. Там, де застосовуються як МППЛ, так і МГП, їхній взаємозв'язок характеризується взаємною взаємодоповнюваністю та принципом *lex specialis*, що означає, що у разі конфлікту між нормами пріоритет надається більш конкретній нормі. Який тип норми матиме переважання, залежить від контексту та фактичної ситуації, але, на думку юристів, як правило, норми МГП найбільш доцільні для ведення бойових дій, тоді як МППЛ — для ситуацій, коли державні органи мають достатній контроль над ситуацією, щоб мати змогу проводити правоохоронні операції⁵⁷. Як пояснив ЄСПЛ у своїй практиці: «Навіть у ситуаціях міжнародного збройного конфлікту гарантії, передбачені Конвенцією, продовжують застосовуватися, хоча й тлумачаться на тлі положень міжнародного гуманітарного права»⁵⁸.

Окрім звичайного міжнародного права, яке є обов'язковим для всіх держав, МППЛ покладає юридичні обов'язки лише на держави, які висловили згоду на обов'язковість для себе конкретних договорів з прав людини. Росія є державою-учасницею наступних міжнародних договорів з прав людини, що стосуються захисту прав людини зниклих безвісти українців:

- Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року⁵⁹;
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року⁶⁰;
- Конвенція 1984 року проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання⁶¹;
- Конвенція про права дитини 1989 року⁶².

Крім того, держави можуть нести відповідальність лише за дії або бездіяльність, скоєні на територіях, які вони контролюють, або, іншими словами, там, де вони мають юрисдикцію. Хоча така юрисдикція є переважно територіальною (тобто в межах території держави), держави також можуть нести відповідальність за екстериторіальні порушення прав людини. Це відбувається, коли вони здійснюють «ефективний контроль» над територією за межами своєї національної території або коли їхні агенти здійснюють владу та контроль над особами за кордоном⁶³.

МППЛ насамперед покладає зобов'язання у сфері прав людини на держави, які здійснюють владу та контроль над відповідними особами, але ЄСПЛ пояснив, що певні зобов'язання виникають також для держави, якій заборонено здійснювати свою владу на певній частині своєї території⁶⁴. Україна щодо Криму та інших частин своєї території, окупованих Росією, є саме таким випадком. У цих ситуаціях, на думку ЄСПЛ, держава має позитивне зобов'язання вжити всіх належних заходів, які вона ще може вжити, включаючи відновлення контролю над відповідною територією та забезпечення дотримання прав людини⁶⁵.

⁵⁶ Наприклад, стаття 15 ЄКПЛ дозволяє державам-учасникам відступати від певних прав у надзвичайний час.

⁵⁷ https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/interplay-article-droege_0.pdf.

⁵⁸ Пункт 913, ЄСПЛ, *Україна проти Росії* (щодо Криму).

⁵⁹ Ратифіковано 5 травня 1998 року. Росію було виключено з Ради Європи 16 березня 2022 року та перестала бути державою-учасницею 16 вересня 2022 року.

⁶⁰ Ратифіковано 16 жовтня 1973 року.

⁶¹ Ратифіковано 3 березня 1987 року.

⁶² Ратифіковано 16 серпня 1990 року.

⁶³ ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди проти Росії* (ріш.) [ВП] Заяви № 8019/16, 43800/14 та 28525/20, 30 листопада 2022 року.

⁶⁴ Пункт 554, ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди* (прийнятність).

⁶⁵ Пункт 554, ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди* (прийнятність).

Різні норми у сфері прав людини стосуються як обставин, за яких зникли безвісти українці, так і подальшого поводження з ними в російському полоні. Приклади таких норм у сфері прав людини включають, але не обмежуються:

- Право на життя⁶⁶. Право на життя вважається одним з найфундаментальніших прав людини, ефективний захист якого є передумовою для здійснення всіх інших прав. Через це МППЛ забороняє свавільне позбавлення життя. Іншими словами, допускається несвавільне позбавлення життя (наприклад, для запобігання втечі особи, законно затриманої). Хоча це не є абсолютним правом, більшість договорів з прав людини не дозволяють державам відступати від права на життя під час війни чи іншої надзвичайної ситуації. Однак деякі договори визнають, що смерть внаслідок «законних воєнних дій» не порушує право на життя⁶⁷. Одним із зобов'язань, що покладаються на МППЛ, є заборона свавільного позбавлення життя, такого як позасудове вбивство державними агентами. Право на життя накладає на держави як негативні, так і позитивні зобов'язання. Останні включають зобов'язання розслідувати випадки позбавлення життя та вживати всіх розумних заходів для переслідування та засудження винних. Такі розслідування повинні бути незалежними, неупередженими, оперативними, ретельними, достовірними, ефективними та прозорими. Міжнародні судові органи розглядали питання насильницьких зникнень у рамках права на життя. Наприклад, ЄСПЛ встановив, що випадки викрадення невідомими державними агентами та подальшого зникнення можуть порушувати як матеріальні, так і процесуальні аспекти права на життя⁶⁸.
- Свобода від катувань, жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання⁶⁹. Це фундаментальна норма МППЛ, яка є абсолютною та не підлягає відступу, тобто її не можна призупинити або виправдати за жодних обставин. Міжнародні судові органи часто відрізняють катування від інших видів жорстокого поводження за ступенем тяжкості. Катування є «обтяжуючою формою нелюдського поводження», яка сама по собі класифікується як більш серйозна форма зловживання, ніж таке, що принижує гідність⁷⁰. ЄСПЛ визначив катування як «навмисне нелюдське поводження, що спричиняє дуже серйозні та жорстокі страждання»⁷¹. Вичерпного переліку дій, які становлять катування, немає, але деякі приклади включають жорстокі побиття, обробку електричним струмом, удушення водою, зґвалтування, погрози катуваннями та смертю, імітацію страт, тривалу ізоляцію, утримання без зв'язку з зовнішнім світом та позбавлення спілкування. Заборона катувань та інших видів жорстокого поводження охоплює не лише фізичні, але й психологічні катування та психічні страждання. Такі почуття можуть виникати, наприклад, внаслідок одиночного ув'язнення, спостереження затримання родича та подальшого зникнення, а також інших дій. ЄСПЛ у своїй практиці встановив, що психічні страждання, дистрес та муки, яких зазнав

⁶⁶ Див., наприклад, статтю 2 ЄКПЛ; статтю 6 МППП.

⁶⁷ Див., наприклад, статтю 15 ЄКПЛ.

⁶⁸ Див., наприклад, ЄСПЛ, *Піцаєва та інші проти Росії* (заяви № 53036/08 та 19 інших), рішення від 9 січня 2014 року.

⁶⁹ Наприклад, стаття 7 МППП; стаття 3 ЄКПЛ (хоча ЄКПЛ не містить терміну «жорстокий», такі дії зазвичай підпадають під категорію нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження). Ця заборона також встановлена у звичаєвому міжнародному праві.

⁷⁰ Рона К. М. Сміт, *Міжнародне право прав людини*, 10-те видання (Оксфорд: OUP, 2021), 322.

⁷¹ За посиланням: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_eng.

близький родич жертви насильницького зникнення через неможливість з'ясувати долю члена своєї сім'ї та спосіб, у який органи влади розглядали їхні скарги, суперечили забороні катувань та інших нелюдських та принижуючих гідність видів поводження, передбаченій ЄСПЛ⁷². У численних випадках він також встановив, що неналежні умови тримання під вартою (такі як переповненість, антисанітарні умови, відсутність медичної допомоги) можуть становити нелюдське та/або принижуюче гідність поводження.

- Право на свободу та особисту безпеку, включаючи заборону насильницького зникнення⁷³. Ці права втілюють ідею індивідуальної свободи, яку часто вважають екзистенційною для демократії. Арешт та затримання можуть мати глибокі, а іноді й незворотні наслідки для особи. Хоча МППЛ не забороняє затримання у всіх випадках, воно має на меті забезпечити захист від свавільного та незаконного позбавлення волі. Примітно, що МППЛ також містить численні положення щодо арешту та затримання, наприклад, стосовно інтернування військовополонених та цивільних осіб. МППЛ покладає на держави як негативні (утримання від порушень права на свободу), так і позитивні зобов'язання (вжиття заходів для забезпечення захисту від порушень цього права). Щоб позбавлення волі відповідало МППЛ затримання особи має здійснюватися відповідно до процедури, встановленої законом, переслідувати законну мету та підлягати перегляду в апеляційному порядку⁷⁴. Крім того, МППЛ встановлює суворі процесуальні та матеріальні вимоги, що регулюють будь-яке позбавлення волі. Ці важливі гарантії вимагають, щоб затримані особи були негайно поінформовані про причини їхнього затримання, негайно доставлені до судового органу та/або отримали суд протягом розумного строку, або були звільнені до суду. Згідно з МППЛ, насильницьке зникнення вважається однією з найгучніших форм порушення права на свободу. Наприклад, за рішенням ЄСПЛ, це є «особливо тяжким порушенням» права на свободу та особисту недоторканність, закріпленого у статті 5 ЄКПЛ⁷⁵. Насильницьке зникнення можна визначити як таємне позбавлення особи свободи, зазвичай шляхом викрадення або викрадання жертви державними службовцями, після чого відбувається відсутність інформації або відмова визнати позбавлення свободи чи надати інформацію про місцезнаходження цієї особи, що ставить особу поза захистом закону⁷⁶. Через глибокий вплив насильницьких зникнень на родичів зниклих безвісти осіб, члени сімей були визнані різними трибуналами жертвами порушень прав людини.
- Право на свободу вираження поглядів⁷⁷. Воно вважається необхідною умовою справжньої демократії та наріжним каменем для багатьох інших прав. ЄСПЛ вважає свободу вираження поглядів однією з основних умов самореалізації кожної людини. Це право включає як свободу, без втручання чи покарання, висловлювати свою думку, так і право чути інші погляди та обмінюватися інформацією з іншими. МППЛ захищає всі форми вираження поглядів, які можуть охоплювати політичні висловлювання (особливо сильний захист), академічні висловлювання,

⁷² Див., наприклад, справу *Піцаєва та інші проти Росії*.

⁷³ Наприклад, статті 9(1) та 10 МПГПП; стаття 5 ЄКПЛ.

⁷⁴ Сміт, 282.

⁷⁵ Параграф 478, *Піцаєва та інші проти Росії*.

⁷⁶ Див., наприклад, Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницького зникнення 2006 року.

⁷⁷ Стаття 19 МПГПП; стаття 10 ЄКПЛ.

художні висловлювання, експресивну поведінку та інші види висловлювання. Незважаючи на свою важливість, свобода вираження поглядів не є абсолютним правом, а це означає, що держави можуть як відступати від відповідних положень, так і можуть накладати обмеження на це право. Однак, щоб дотримуватися МППЛ, такі обмеження повинні відповідати кільком критеріям. А саме, вони повинні бути законними, необхідними в демократичному суспільстві, переслідувати законну мету (наприклад, репутацію інших осіб, захист національної безпеки, громадського порядку, громадського здоров'я та моралі) та бути пропорційними переслідуваній меті. МППЛ не захищає слова, які підбурюють до насильства чи ненависті.

- Право на справедливий суд⁷⁸. Воно широко вважається наріжним каменем держави, що керується верховенством права, і має на меті забезпечити справедливий судовий процес, що здійснюється незалежною та неупередженою судовою системою⁷⁹. Через його фундаментальний характер відступи від цього права допускаються лише у разі надзвичайного стану в державі та лише тоді, коли це вкрай необхідно. Це право не є окремим правом, а охоплює кілька суттєвих елементів, таких як право на вирішення справи неупередженою та незалежною судовою системою, право на доступ до правосуддя та право на публічний розгляд справи, принцип рівності сторін, право на судовий розгляд у розумний строк, право на апеляцію та інші. Центральним у кримінальному правосудді є такі принципи, як *nullum crimen sine lege* (немає злочину без закону) та *nulla... poena sine lege* (немає покарання без закону). Згідно з МППЛ, вимоги до справедливого судочинства можна загалом розділити на два основні принципи. У той час як перший стосується процесуальних гарантій щодо проведення судових розглядів (і зосереджується на справедливості процесу, а не на результаті), другий нав'язує структурні правила організації національних судів, зокрема вимагаючи чіткого розмежування між виконавчою та судовою гілками влади для забезпечення незалежності судової влади. Право на справедливий суд повністю заперечується у випадках насильницького зникнення, коли особи опиняються поза захистом закону та позбавляються всіх вищезазначених процесуальних та структурних гарантій.

Відповідні норми МКП

МКП часто описують як «наймолодшу» галузь міжнародного публічного права, яка розвинулася після Другої світової війни та тісно пов'язана, але не ідентична, з МГП. На відміну від МГП, воно регулює кримінальну відповідальність осіб згідно з міжнародним правом за міжнародні злочини, скоєні як у воєнний, так і в мирний час: злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид⁸⁰. На відміну від інших галузей міжнародного публічного права, міжнародне кримінальне право покладає зобов'язання на окремих осіб, а не на держави. Порушення таких зобов'язань призводить до відповідальності винного за міжнародним правом⁸¹. Особи можуть бути притягнуті до відповідальності за міжнародні злочини як у національних, так і в міжнародних судах. Основним міжнародним судом, де осіб можуть судити за порушення міжнародного кримінального права, є Міжнародний кри-

⁷⁸ Наприклад, стаття 14 МПГПП; стаття 6 ЄКПЛ.

⁷⁹ Сміт, 284.

⁸⁰ Вони відомі як «основні» міжнародні злочини. Міжнародна кримінальна відповідальність може також виникати за інші міжнародні злочини, такі як піратство або тортури.

⁸¹ Роджер О'Кіф, *Міжнародне кримінальне право* (2015), 67.

мінальний суд (МКС), який знаходиться в Гаазі. Однак юрисдикція МКС не є універсальною, а залежить від згоди держав на його установчий договір — Римський статут.

Зокрема, МКС має юрисдикцію лише щодо злочинів, скоєних після набрання чинності Римським статутом, та стосовно держав, які стали учасницями Статуту⁸². Відповідно до статті 12(3), держава також може зробити заяву до МКС про прийняття його юрисдикції у конкретній справі⁸³. Згідно з Римським статутом, кримінальна відповідальність не обмежується безпосередніми виконавцями, а також поширюється на тих, хто наказує, підбурює, спонукає, допомагає або іншим чином сприяє вчиненню — або спробі вчинення — злочинів⁸⁴. Крім того, він встановлює, що імунітет глави держави не може бути використаний як перешкода для кримінального переслідування в МКС, і забезпечує правову основу для відповідальності начальника та командира.

Міжнародні злочини, що мають відношення до цього аналітичного звіту

- *Військові злочини.* Військові злочини можна визначити як серйозні порушення законів війни (міжнародного гуманітарного права), скоєні під час збройного конфлікту. Такі порушення стосуються як договірних, так і звичаєвого міжнародного права та можуть бути скоєні як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах. Визначення воєнних злочинів наведено у статті 50 Першої Женевської конвенції, статті 130 Третьої Женевської конвенції, статті 147 Четвертої Женевської конвенції, статті 85 API, статті 8 Римського статуту та інших документах. Прикладами воєнних злочинів є такі дії, скоєні проти осіб, що перебувають під захистом відповідних Женевських конвенцій (наприклад, військовополонених, цивільних осіб): тортури та нелюдське поводження, умисне заподіяння тяжких страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи ушкоджень здоров'я, умисне позбавлення особи, що перебуває під захистом, права на справедливий та законний суд, незаконне ув'язнення, незаконна депортація або переміщення; навмисні напади на цивільне населення або окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях, та інші.
- *Злочини проти людяності.* Нюрнберзький процес після Другої світової війни став першим випадком у міжнародному праві, коли індивідуальна кримінальна відповідальність за злочини проти людяності була офіційно встановлена та переслідувана. Сьогодні найповніше та міжнародно визнане визначення злочинів проти людяності кодифіковане у статті 7 Римського статуту МКС. Стаття 7 визначає злочини проти людяності як різні дії (такі як вбивство, знищення, депортація або примусове переселення, ув'язнення та інше жорстоке позбавлення фізичної свободи, тортури, зґвалтування та інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості, насильницьке зникнення та інші нелюдські дії подібного характеру), що є частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, про який відомо, незалежно від того, чи скоєні такі дії під час збройного конфлікту чи в мирний час.

⁸² МКС має юрисдикцію лише у випадку, якщо злочин було скоєно на території держави-учасниці або обвинувачений є громадянином держави-учасниці.

⁸³ Це було зроблено Україною до ратифікації Римського статуту. У цьому звіті, в окремому розділі під назвою «Вплив ратифікації Римського статуту на регулювання відповідальності за воєнні злочини на національному рівні», викладено коментарі та міркування щодо визнання Україною юрисдикції Римського статуту.

⁸⁴ Стаття 259 (3) Римського статуту.

- *Геноцид*. Геноцид, термін, введений польським юристом та науковцем Рафаелем Лемкіним, визначається як певні дії (такі як вбивства, заподіяння тяжкої тілесної чи психічної шкоди, створення небезпечних для життя станів, вжиття заходів, спрямованих на запобігання народжуваності, примусове переведення дітей з однієї групи до іншої), скоєні з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку⁸⁵. Геноцид — це злочин із «конкретним наміром», тобто обвинувачений має намір досягти конкретного результату, а не просто діяти.

Відповідно, кілька дій, детально описаних у цьому аналітичному звіті щодо поводження зі зниклими безвісти українцями, можуть призвести до відповідальності як держави, так і до індивідуальної кримінальної відповідальності згідно з міжнародним правом. Аналогічно, такі практики, як катування та насильницькі зникнення, є порушеннями в різних правових режимах, таких як МГП, МППЛ та МКП. Зрештою, порушення прав зниклих безвісти українців не лише тягнуть за собою відповідальність, але й дають жертвам право на засоби правового захисту та відшкодування будь-якої завданої шкоди.⁸⁶

Притягнення російських винних до відповідальності: випадок Швеції

Особи, відповідальні за міжнародні злочини, повинні бути притягнуті до відповідальності, перш за все, в країнах, де такі злочини були скоєні. З різних причин це не завжди можливо⁸⁷. Хоча юрисдикція міжнародних (кримінальних) судів, таких як МКС, залежить від згоди держави⁸⁸, ще одним обмеженням є те, що такі суди, як правило, зосереджуються на високопоставлених злочинцях і є крайнім заходом. Третій варіант полягає в переслідуванні винних у міжнародних злочинах у національних судах іноземних країн відповідно до принципу універсальної юрисдикції, що означає, що держава може (а іноді й повинна) переслідувати осіб у своїх судах за певні злочини, скоєні поза межами її територіальної юрисдикції та без будь-якого зв'язку з нею. Кілька західноєвропейських країн, включаючи Швецію, імплементували принцип універсальної юрисдикції у свої національні правові системи.

Швеція криміналізувала воєнні злочини ще у 1948 році та передбачила можливість переслідування таких злочинів на основі універсальної юрисдикції з 1954 року⁸⁹. Кілька правових актів мають значення для переслідування міжнародних злочинів на основі універсальної юрисдикції у Швеції сьогодні. По-перше, Розділ 2, Стаття 3(6) Кримінального кодексу Швеції (*Brottsbalken*) забезпечує правову основу для ствердження універсальної юрисдикції щодо таких міжнародних злочинів, як воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності. По-друге, спеціальний закон від 2014 року регулює індивідуальну кримінальну відповідальність за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії⁹⁰. Шведський вчений-правник та експерт Марк Кламберг зазначає,

⁸⁵ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року; Римський статут МКС 1998 року.

⁸⁶ Основні принципи та керівні положення щодо права на засіб правового захисту та відшкодування збитків жертвам грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 60/147 від 16 грудня 2005 року.

⁸⁷ Наприклад, правова система країни може бути не в змозі розглядати велику кількість справ, суди можуть бути недостатньо незалежними для розгляду делікатних справ тощо.

⁸⁸ Росія підписала Римський статут у 2000 році, але оголосила про відкликання свого підпису у 2016 році.

⁸⁹ Марк Кламберг, «Швеція», у книзі «Універсальна юрисдикція щодо основних міжнародних злочинів» за редакцією Лачезара Янева та Хармена ван дер Вілта (Челтнем: видавництво Едварда Елгара, 2025), с. 483.

⁹⁰ Закон про кримінальну відповідальність за певні міжнародні злочини (2014:406). До 2014 року Кримінальний кодекс Швеції називав воєнні злочини «злочинами проти міжнародного права». Однак це законодавство не має значення для цього звіту, який в основному стосується дій, скоєних після 2014 року.

що сьогодні Швеція є однією із західноєвропейських країн, де принцип універсальної юрисдикції застосовується найбільше, і станом на 2025 рік шведські суди розглянули 18 справ, що стосуються індивідуальної кримінальної відповідальності за основні міжнародні злочини⁹¹. Кілька шведських державних установ, таких як поліція, прокуратура та суди, беруть участь у розслідуванні та переслідуванні міжнародних злочинів.⁹²

Згідно з чинною правовою базою, будь-хто може надати інформацію про міжнародні злочини, скоєні за межами Швеції, до спеціальної «Групи з розслідування воєнних злочинів» (*Gruppen för utredning av krigsbrott*) у складі шведської поліції. З 2022 року для того, щоб такі злочини були переслідувані у Швеції⁹³, потрібен⁹⁴ дозвіл Генерального прокурора або, в деяких випадках, уряду. Закон передбачає, що під час прийняття рішення про дозвіл на кримінальне переслідування Генеральний прокурор особливо враховує: 1) чи сумісне кримінальне переслідування у Швеції із зобов'язаннями Швеції за міжнародним правом; 2) ступінь, до якої ймовірний злочин або обвинувачений мають зв'язки зі Швецією; 3) чи було або буде розпочато судові провадження в іншій країні або в міжнародному суді; 4) які фактичні можливості існують для розслідування злочину та порушення судового переслідування проти підозрюваного у Швеції⁹⁵. Питання про юрисдикційний зв'язок зі Швецією порушувалося перед шведськими судами. Їхня судова практика свідчить про те, що властивий злочину характер або сама присутність свідків можуть забезпечити достатню правову основу⁹⁶.

Якщо рішення про дозвіл на кримінальне переслідування може мати особливе значення для зовнішньої та безпекової політики Швеції, Генеральний прокурор зобов'язаний передати це питання уряду⁹⁷. Швеція рідко проводить заочні судові процеси, оскільки присутність обвинуваченого є фундаментальною вимогою для проведення кримінального розгляду в більшості випадків. За словами Марка Кламберга, умови для кримінального переслідування міжнародних злочинів відповідно до принципу універсальної юрисдикції у Швеції є досить сприятливими⁹⁸.

У квітні 2022 року шведська прокуратура оголосила про початок «структурного попереднього розслідування» щодо підозрюваних у скоєнні воєнних злочинів в Україні⁹⁹. Метою цього розслідування, яке не вимагає присутності підозрюваних осіб у Швеції¹⁰⁰, є отримання доказів для майбутніх судових переслідувань у Швеції, інших країнах або в МКС¹⁰¹.

⁹¹ Стосовно таких країн, як колишня Югославія, Руанда, Сирія, Ірак, Іран, Судан та Афганістан. Кламберг, «Швеція».

⁹² Для отримання додаткової інформації про те, як міжнародні злочини розглядаються у Швеції, див. Марк Кламберг, «Судові процеси у Швеції, учасники судових процесів та інші актори», *Scandinavian Studies in Law* 66 (2020): 27-39.

⁹³ За посиланням: <https://polisen.se/utsatt-for-brott/polisanmalan/sakerhet-och-ordning-i-samhallet/krigsbrott/>

⁹⁴ До 2022 року це рішення приймав уряд у випадках, коли захисник не був громадянином Швеції.

⁹⁵ Розділ 2, пункт 8(1).

⁹⁶ Див., наприклад, Кламберг, «Швеція». Див. також: <https://www.aklagare.se/jobba-hos-oss/mot-vara-anstallda/henrik-attorps-och-pontus-bergsten/>.

⁹⁷ Розділ 2, пункт 8(2).

⁹⁸ Кламберг, «Швеція».

⁹⁹ За посиланням:

<https://www.aklagare.se/for-media/pressmeddelanden/2022/april/svensk-forundersokning-inledd-om-misstankta-krigsbrott-i-ukraina/>.

¹⁰⁰ Однак, для початку фактичного судового розгляду необхідна присутність обвинуваченого у Швеції.

¹⁰¹ За посиланням:

<https://www.aklagare.se/for-media/pressmeddelanden/2022/april/svensk-forundersokning-inledd-om-misstankta-krigsbrott-i-ukraina/>

3.2. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЩО ПО'В'ЯЗАНІ ІЗ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ ТА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

Кримінальний кодекс України містить спеціальний розділ, присвячений злочинам проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX). Більшість цих норм було закладено ще під час ухвалення Кодексу у 2001 році. Після ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду у 2024 році національне законодавство було додатково приведене у відповідність до сучасних стандартів міжнародного кримінального права.

До цього Розділу входять, зокрема:

- планування, підготовка та ведення агресивної війни;
- злочини проти людяності, які було запроваджено у 2024 році (ст. 442-1 КК України);
- воєнні злочини (ст. 438 КК України);
- геноцид;
- екоцид;
- використання зброї масового знищення;
- злочини проти осіб та установ, що перебувають під міжнародним захистом;
- незаконне використання символів Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала;
- пропаганда війни.

Суб'єктами цих злочинів можуть бути і громадяни України, й іноземці чи особи без громадянства. Українське законодавство передбачає можливість застосування принципу універсальної юрисдикції щодо міжнародних злочинів, що дозволяє притягати до відповідальності осіб незалежно від їхнього громадянства та місця вчинення злочину, якщо йдеться про найтяжчі міжнародні злочини.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну та розширення окупації у 2022 році до Кримінального кодексу було внесено нові статті, спрямовані на притягнення до відповідальності громадян України за співпрацю з державою-агресором. Йдеться про:

- колабораційну діяльність;
- пособництво державі-агресору.

Водночас їх застосування породжує дискусії у правозахисному середовищі, зокрема щодо ризику непропорційного або формального підходу з боку правоохоронних органів¹⁰².

Окремо Кримінальний кодекс містить положення щодо заборони виробництва та поширення комуністичної та нацистської символіки та пропаганди тоталітарних режимів, що діють із 2014 року.

Також у Кодексі передбачено військові злочини (статті 401–435), які застосовуються виключно до українських військовослужбовців — зокрема за мародерство, насильство щодо цивільного населення або жорстоке поводження з військовополоненими.

У період з 2014 по 2022 рік значна частина злочинів, пов'язаних із конфліктом, кваліфікувалася за загальними статтями Кримінального кодексу — такими як умисне вбивство, зґвалтування або катування. Поступово практика змінилася: нині переважна більшість злочинів, вчинених у контексті збройного конфлікту, кваліфікується за спеці-

---

¹⁰² Микола Комаровський, Ірина Скачко. Прибиральниця, кухар, навідник — кого судять за колаборацію з ворогом? // <https://khp.org/1608814356>

альними нормами про воєнні злочини (зокрема статтею про порушення законів і звичаїв війни).

У контексті тематики, що є центральною у звіті, важливо зазначити, що Кримінальний Кодекс України також містить такі статті як «Викрадення людини» та «Насильницьке зникнення». Про особливості їх застосування до ситуацій зниклих безвісти в контексті агресії Росії проти України буде роз'яснено далі.

Досудове розслідування злочинів в Україні

Україна зіткнулася з безпрецедентною кількістю воєнних злочинів, зокрема зникнень безвісти — масштабом, із яким раніше не стикалася жодна правова система світу. Тисячі кримінальних проваджень відкриваються одночасно в умовах активної фази збройного конфлікту. При цьому розслідування зникнень є одним із найскладніших видів проваджень навіть у мирний час, а в умовах війни — особливо.

Більшість зникнень відбувається на окупованих територіях або в районах активних бойових дій, що суттєво ускладнює збір доказів, доступ до місць подій, встановлення свідків та здійснення слідчих дій. Часто немає фізичної можливості оглянути місця утримання або можливі поховання. Значна частина інформації перебуває під контролем держави-агресора.

Попри те, що відповідно до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України досудове розслідування більшості злочинів, що пов'язані зі збройним конфліктом, у тому числі й воєнних злочинів, віднесено до підслідності Служби безпеки України, на практиці приблизно третина таких проваджень розслідується органами Національної поліції. Така ситуація пояснюється і надзвичайним обсягом справ, ті необхідністю оперативного реагування на місцях¹⁰³.

У правоохоронних органах існують спеціалізовані підрозділи із розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту. Водночас питання кадрового забезпечення цих підрозділів залишається актуальним: нестача людських ресурсів, обмежений практичний досвід розслідування воєнних злочинів менше трьох років; брак матеріально-технічного забезпечення та засобів особистого захисту, що є надзвичайно важливим при здійсненні слідчих дій у справах про воєнні злочини. Харківська правозахисна група з початку агресії Росії проти України постійно допомагала в різний спосіб органам розслідування.

3.3. ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ (ст. 438 КК УКРАЇНИ)

Криміналізація воєнних злочинів в Україні має давню історію. Від самого початку дії Кримінального кодексу України, з 2001 року, в цьому документі містилася стаття 438, яка мала назву «порушення законів та звичаїв війни». Редакція статті передбачала відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Як бачимо, стаття не містить вичерпного переліку воєнних злочи-

¹⁰³ Розслідування воєнних злочинів РФ в Україні. Головне з презентації дослідження та обговорення: <https://www.helsinki.org.ua/articles/rozsliduvannia-voiennykh-zlochyniv-rf-v-ukraini-holovne-z-prezentatsii-doslidzhennia-ta-obhovorennia/>

нів. Вважаємо, що це може бути зумовлено тим, що по-перше, кількість складів злочинів є надто великою, а по-друге, тим, що наразі існує багато міжнародних нормативних актів, у яких описано різні види воєнних злочинів. Україна ратифікувала значну кількість міжнародних договорів, а також Римський Статут МКС. Тому перелічувати всі можливі воєнні злочини є недоцільним, оскільки ратифіковані міжнародні документи відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Зважаючи на те, що вони містять переліки воєнних злочинів, наводити їх ще раз не має сенсу.

На думку суддів Верховного суду України, відсутність у ст. 438 КК України вичерпного переліку воєнних злочинів, як і чіткого визначення їх ознак, загалом не порушує положення ст. 7 Європейської конвенції з прав людини. Національні суди можуть визначати ознаки тих чи інших воєнних злочинів з урахуванням того, як вони розуміються в сучасному міжнародному праві. Судам необхідно не лише посилалися на порушені норми міжнародних договорів, ратифікованих Україною, а й конкретизувати суть порушення законів і звичаїв війни (зокрема із вказівкою на суб'єктивну сторону діяння тощо).

Під час кваліфікації тих чи інших діянь як воєнного злочину необхідно довести, що вони становлять «серйозне» порушення законів і звичаїв війни та відповідно вважаються злочином у міжнародному праві. Римський статут Міжнародного кримінального суду може бути використаний судовою практикою як взірець широкого міжнародного консенсусу щодо розуміння поняття, переліку та ознак воєнних злочинів. Безпосередньо посилалися під час кримінально-правової кваліфікації діянь за ст. 438 КК України слід на ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори, як це впливає зі змісту вказаної статті кримінального закону¹⁰⁴.

З початком війни Росії проти України в 2014 році ситуація не змінилася. Криміналізованими залишалися ті самі діяння, які вже було вказано. Причому слід зазначити, що кількість кримінальних проваджень за ст. 438 КК України не була значною. На жаль, публічних даних про провадження за цією статтею немає, але дані Єдиного реєстру судових рішень свідчать про те, що таких проваджень було небагато. За деякими джерелами їх кількість складала 437 проваджень¹⁰⁵. Станом на початок 2022 року було винесено рішення у трьох кримінальних провадженнях і лише одне з них — проти затриманого обвинуваченого, два інших розглядалися у заочному порядку. До того ж це були справи щодо виконавців нижчої ланки — представників незаконних збройних формувань самопроголошених «ЛНР» та «ДНР»¹⁰⁶.

Ситуація значно змінилася з початком повномасштабної війни у лютому 2022 року. Кількість епізодів вчинення воєнних злочинів значно зросла. Ця тенденція продовжується і до теперішнього часу.

Станом на 1 вересня 2025 р. в Україні зареєстровано 179 803 правопорушень, кваліфікованих за статтею 438 КК України (воєнні злочини). Про це йдеться у звіті «Моніторинг судових проваджень та аналіз судових рішень у справах про воєнні злочини (за ст. 438 КК України)», підготовленому ВГО «Асоціація правників України» у співпраці з Проектом ЄС «Право-Justice», Інститутом прав людини АПУ та Міжнародною асоціацією юристів¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Воєнні злочини крізь призму національного та міжнародного кримінального права: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/voenni-zlochini-kriz-prizmu-nacionalnogo-ta-mizhnarodnogo-kriminalnogo-prava.html>

¹⁰⁵ Оцінка потреб правової системи України: Забезпечення якісного правосуддя для постраждалих та уцілілих від війни <https://ulag.org.ua/uk/reports-and-materials/needs-assessment-ukraines-justice-system/>

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Звіт за результатами впровадження 3-ї фази проєкту моніторинг судових проваджень та аналіз судових рішень у справах про воєнні злочини (за ст. 438 КК України): <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/68d/3f7/b01/68d3f7b01dd2c863222971.pdf>

Через п'ять місяців їх кількість збільшилася майже на двадцять тисяч. Адже за даними Національної поліції України станом на 30 січня 2026 року слідчі Національної поліції України розпочали 195 268 кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил російської федерації та їхніми пособниками.

З них:

- 178 285 — за ст. 438 Кримінального кодексу України (Воєнні злочини)
- 9385 — за ст. 110 Кримінального кодексу України (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України)
- 4658 — за ст. 111-1 Кримінального кодексу України (Колабораційна діяльність)
- 429 — за ст. 111 Кримінального кодексу України (Державна зрада) та ін¹⁰⁸.

Вплив ратифікації РС на регулювання відповідальності за воєнні злочини на національному рівні

21.08.2024 року Україна ратифікувала Римський Статут МКС. Цій події передувала широка дискусія відносно того, наскільки це є важливим і які наслідки цей крок потягне для національного кримінального права, перебігу розслідування кримінальних проваджень, перспектив притягнення винних до відповідальності, а також відповідальності українських військових, які вчиняють воєнні злочини.

І хоча Україна двома заявам у 2014 та 2015 роках щодо події, які відбулися під час «революції гідності» та злочини проти людяності й воєнні злочини, скоєні на території України, визнала юрисдикцію МКС щодо подій Російсько-Української війни, більшість фахівців у галузі кримінального права визнавали, що ратифікація Римського Статуту є необхідною.

Ратифікація потягла за собою ухвалення низки нормативних актів, спрямованих на імплементацію Римського Статуту в законодавство України.

Зокрема, Законом України № 4012-IX від 09.10.2024 було внесено зміни, відповідно до яких ст. 438 отримала назву «воєнні злочини». 17 червня 2025 року диспозицію вказаної статті було викладено в новій редакції. Тепер до воєнних злочинів законодавець відносить: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невинуватна затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Важливим моментом є те, що законодавець України дещо розширив перелік воєнних злочинів у порівнянні з тим, який міститься у Римському Статуті МКС, та включив такі діяння, як незаконне переміщення або депортація дитини, невинуватна затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях.

Вважаємо, що це зовсім не випадкова річ, бо Росія продовжує політику вивезення українських дітей у віддалені регіони РФ з метою їх асиміляції, докладаючи зусиль для набуття дітьми російської ідентифікації.

¹⁰⁸ Злочини, вчинені військовими РФ під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 30.01.2026): <https://npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymu-rf-pid-chas-povnomashtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-30012026>

Також на нашу думку, відмінністю української редакції поняття «воєнні злочини» від редакції, яка міститься у Римському Статуті є те, що український законодавець розглядає в якості воєнних злочинів не лише «грубі» порушення законів та звичаїв війни, а й будь які інші. Такого висновку можна дійти тому, що, по-перше, в ст. 438 КК України немає згадки про «грубі» порушення, а по-друге, тому, що такий склад воєнного злочину як *невиправдана затримка репатріації дитини* не дає підстав стверджувати, що подібне порушення є «грубим». Очевидно, що український законодавець формулює більш суворі критерії відповідальності для воєнних злочинців.

Ймовірно це в подальшому може спричинити суперечки та дискусії, адже підхід, відповідно до якого воєнними злочинами є лише ті, які складають «грубі» та «серйозні»¹⁰⁹ порушення законів і звичаїв війни, є загально визнаним.¹¹⁰

Отже, при кваліфікації тих чи інших діянь у контексті норм Римського Статут необхідно довести, що вони становлять «грубі» або «серйозні» порушення законів і звичаїв війни і вважається злочином у міжнародному праві. У деяких випадках у тексті відповідного міжнародного договору міститься вказівка на те, які порушення його положень є «серйозними», в інших такі вказівки відсутні, а отже, «серйозні порушення» мають бути визначені через тлумачення¹¹¹.

Ймовірно, подібні колізії вирішуватимуться у кожному конкретному випадку, і можна прогнозувати, що в цьому сенсі національний правозастосувач буде суворішим у питаннях кваліфікації порівняно зі стороною звинувачення у провадженнях в МКС.

Проблеми імплементації Римського Статуту

Ратифікація РС відбулася, але наразі в Україні існує потреба в імплементації норм Статуту до національного законодавства. Піч полягає в тому, що між нормами кримінального та кримінального процесуального права України та нормами Статуту наявні розбіжності й іноді вони є значними. Зокрема, визначення воєнних злочинів (ст. 438 КК України), злочину геноциду (ст. 442 КК України) та злочинів проти людяності (ст. 442-1 КК України) відрізняються. Вони є значно ширшими, порівняно з нормами Статуту.

До речі, український законотворець намагався уникати значних змін у диспозиціях вказаних статей КК ще й тому, що наразі українські правоохоронні органи порушили понад 178 тис. кримінальних проваджень, у яких попередня кваліфікація здійснена за цими статтями.

Визначення злочину агресії (ст. 437 КК України) взагалі є новим для українського кримінального права. Зважаючи на те, що наразі немає практики роботи з такими діяннями, важко прогнозувати, які складнощі очікують на українські правоохоронні органи попереду.

Важким питанням кваліфікації, яке перебуває у певній суперечності до наявної доктрини кримінального права України, є відповідальність осіб, які віддавали накази на вчинення певних дій. З погляду українського законодавства вони можуть розглядатися як співучасники злочинних діянь, адже в національному праві існує принцип індивідуальної відповідальності. Водночас вчинення злочинів, на які поширюється юрисдикція МКС,

¹⁰⁹ Ці поняття не є тотожними у контексті воєнних злочинів

¹¹⁰ Див.: Гнатовський М., Короткий Т. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznachennya-voennih-zlochiv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html>

Репецький В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів / В.М. Репецький, В.М. Лисик. Альманах міжнародного права. 2009. Вип. 1. С. 123.

¹¹¹ Оцінка потреб правової системи України: Забезпечення якісного правосуддя для постраждалих та уцілених від війни <https://ulag.org.ua/uk/reports-and-materials/needs-assessment-ukraines-justice-system/>

передбачає настання відповідальності не лише для безпосередніх виконавців злочинів, а й для тих, хто віддавав накази на вчинення таких дій, а також для тих, хто мовчазною згодою спонукав та надихав ні ці злочини.

Крім того, національне законодавство має відмінності процесуального характеру, які стосуються здійснення слідчих дій та регулювання процесуальної поведінки окремих учасників провадження.

Складним і новим для національної правової системи є правове регулювання і подальше застосування принципу універсальної юрисдикції. У правоохоронців виникатиме багато викликів, пов'язаних із застосуванням положень законодавства щодо дії кримінального закону у просторі та часі.

Особливості складу воєнних злочинів

Воєнні злочини, як окремий вид кримінально-карних діянь, відповідальність за які передбачена міжнародним кримінальним правом, мають структурні особливості порівняно зі звичною відповідальністю для національної доктрини кримінального права.

Склад воєнних злочинів включає: суб'єктів (виконавці та співучасники конкретних діянь), об'єктивні елементи (діяння, наслідок, причиновий зв'язок), суб'єктивні елементи (умисел), контекстуальний елемент (наявність збройного конфлікту та зв'язок вчиненого діяння із цим конфліктом)¹¹².

Елементи складу воєнного злочину

Суб'єктами цих злочинів можуть бути і цивільні особи, і комбатанти.

Об'єктивна сторона (*actus reus*): Це діяння (дія або бездіяльність, які мають ознаки злочину), а також його наслідки. Діяння порушує норми міжнародного гуманітарного права та тягне за собою наслідки, які знаходяться у необхідному причинно-наслідковому зв'язку.

Суб'єктивна сторона (*mens rea*): особа, яка вчиняє злочин, мала намір його вчинити, розуміла наслідки, які потягне за собою діяння, і стосовно наслідку ця особа мала намір спричинити цей наслідок або усвідомлювала, що він настане за звичайного перебігу подій.

Об'єктом, на який посягає воєнний злочин, є порядок ведення війни та поведіння з особами, які перебувають під захистом міжнародного права. Якщо точніше конкретизувати об'єкт посягання, то ним є особи (їхні права або власність) чи об'єкти, що перебувають під захистом МГП.

Одним із центральних елементів воєнних злочинів є контекстуальний. Такий елемент злочину не є звичним для національної моделі складу злочину. У сенсі воєнних злочинів він є обов'язковим та кваліфікуючим. Цей елемент вказує на наявність збройного конфлікту. Дії особи повинні бути пов'язані з цим конфліктом, а сама особа повинна була усвідомлювати фактичні обставини, що свідчили про його існування.

Фактично мають існувати три складові, які в сукупності формують контекстуальний елемент:

- наявність збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного характеру);
- вчинення діяння у контексті збройного конфлікту та у зв'язку з ним;
- усвідомлення виконавцем наявності збройного конфлікту.¹¹³

¹¹² Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина:
https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf

¹¹³ Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина:
https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf

Не всі з перелічених елементів належать до «класичної» структури складу злочину, якою користуються українські правоохоронці. Водночас елементи воєнних злочинів ретельно описані в документі «Елементи злочинів» (складова частина статті 9 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду)¹¹⁴.

Проблеми кваліфікації воєнних злочинів на національному рівні

Окрім питань правового регулювання та узгодження національного законодавства України з нормами міжнародних актів наразі постає питання кваліфікації тих діянь, які вчиняють росіяни і які мають ознаки воєнних злочинів.

Ці проблеми лежать у площині конкуренції норм кримінального закону. Запровадження групи воєнних злочинів у кримінальне законодавство України призвело до того, що у правоохоронців нерідко виникають сумніви під час кваліфікації злочинів. Часто злочини кваліфікуються за загальнокримінальними статтями КК України. Зокрема, як умисні вбивства (ст. 115 КК України), незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК України), терористичний акт (ст. 258 КК України), тощо.

Зважаючи на те, що наразі триває збройний конфлікт, визнаний як такий у тому числі й на рівні ООН, кваліфікація повинна відбуватися саме за воєнні злочини. Розмежування цих злочинів здійснюється саме за контекстуальним елементом, оскільки злочини, передбачені ст. 438 КК України, вчиняються лише в контексті та у зв'язку зі збройним конфліктом міжнародного чи неміжнародного характеру і, як правило, проти осіб або об'єктів, що перебувають під захистом МГП¹¹⁵.

Під кутом зору кримінальної відповідальності це також важливо й тому, що відповідальність за воєнні злочини має інші правила застосування строків давності притягнення до відповідальності. Воєнні злочини мають більший ступінь суспільної небезпеки, їх вчиняють з іншими намірами та умислом, психологічні стани виконавця та жертви також є іншими. Зрештою, неправильна кваліфікація спотворює кримінальну статистику та реальний стан речей і поведінкові патерни збройних сил держави-окупанта.

Адже правильна кваліфікація є вкрай важливою для відновлення справедливості та притягнення винних до відповідальності.

Заради справедливості слід зазначити, що наразі ситуація виправилася й у переважній більшості випадків правоохоронні органи України кваліфікують вчинювані російськими військовими та іншими афілійованими з РФ особами злочини з урахуванням контекстуального елементу за ст. 438 КК України.

3.4. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ГЕНОЦИД

Статтю 442-1 «Злочини проти людяності» було внесено до Кримінального кодексу України лише наприкінці 2024 року. До цього часу українське кримінальне законодавство фактично не містило окремої норми, яка би прямо передбачала відповідальність за злочини проти людяності, попри те, що такі злочини давно визначено міжнародним кримінальним правом, зокрема Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Внаслідок цього протягом перших років російської агресії більшість діянь, які за своєю природою могли становити злочини проти людяності, розслідувалися за іншими статтями Кримінального

¹¹⁴ Елементи злочинів https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a7_001-02#Text

¹¹⁵ Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf

кодексу, передусім за статтею 438 (порушення законів та звичаїв війни) або за загальнокримінальними статтями, такими, як викрадення людини чи умисне вбивство.

Введення статті 442-1 стало результатом багаторічної дискусії щодо необхідності гармонізації українського кримінального законодавства з міжнародним кримінальним правом. Нова стаття значною мірою відтворює перелік діянь, визначених у статті 7 Римського статуту, і включає переслідування, депортацію, насильницьке переміщення населення, сексуальне насильство, рабство, незаконне позбавлення волі, катування, насильницьке зникнення та інші нелюдські діяння. Як і в Римському статуті, ключовим елементом злочину є те, що відповідні діяння повинні бути вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Водночас постає питання, у який спосіб українські суди застосуватимуть ці положення на практиці. Оскільки статтю 442-1 було введено до Кримінального кодексу України лише у 2024 році, судова практика щодо її застосування ще не сформувалася. Залишається відкритим, чи орієнтуватимуться українські суди під час тлумачення елементів складу злочину проти людяності переважно на національні кримінально-правові визначення, чи вони звертатимуться до міжнародних стандартів, зокрема, до положень Римського статуту та практики Міжнародного кримінального суду. Це питання має важливе значення для забезпечення узгодженості національного правозастосування з міжнародним кримінальним правом, однак наразі остаточної відповіді на нього немає.

Варто зазначити, що Харківська правозахисна група документувала такі злочини з перших років російської агресії, застосовуючи саме підхід міжнародного кримінального права. У своїй роботі юристи ХПГ виходили з кваліфікації, передбаченої Римським статуту, і фіксували випадки насильницьких зникнень, катувань, незаконного позбавлення волі та переслідування цивільного населення як можливі злочини проти людяності. Відповідні матеріали та подання передавалися до Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду задовго до того, як аналогічну норму було включено до українського кримінального законодавства. Отже, документування цих злочинів у контексті російської агресії фактично відбувалося у правовій парадигмі міжнародного кримінального права ще до формальної імплементації відповідної норми у Кримінальний кодекс України.

Висновки Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні також підтверджують системний характер таких злочинів. У своїх звітах Комісія дійшла висновку, що російські органи влади здійснювали широкомасштабні та систематичні насильницькі зникнення, які можуть становити злочин проти людяності. Важливо, що Комісія встановила, що жертвами таких практик ставали не лише цивільні особи, а й українські військовополонені. Це свідчить про існування ширшої практики незаконних затримань, приховування інформації про місцезнаходження осіб, а також застосування катувань у місцях утримання¹¹⁶.

Запровадження статті 442-1 створює нові можливості для національного переслідування таких злочинів. Відтепер українські органи досудового розслідування можуть кваліфікувати масові насильницькі зникнення, катування, незаконне позбавлення волі або переслідування цивільного населення не лише як окремі воєнні злочини, але і як злочини проти людяності, якщо буде доведено їхній широкий або систематичний характер. Це відкриває можливість притягнення до відповідальності не лише безпосередніх виконавців,

¹¹⁶ Ukraine: Enforced disappearances committed by Russian authorities amount to crimes against humanity, says UN Commission of Inquiry: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/03/ukraine-enforced-disappearances-committed-russian-authorities-amount-crimes>

а й осіб, які організували або координували відповідну політику, включно з представниками військового та політичного керівництва Російської Федерації.

Водночас слід враховувати, що стаття 442-1 набула чинності лише наприкінці 2024 року, і тому практики її застосування українськими судами наразі немає. Це означає, що формування судової практики та підходів до доведення системного характеру таких злочинів ще попереду. Попри це, поява цієї норми має важливе значення, оскільки вона усуває попередню прогалину в українському кримінальному праві й дозволяє юридично кваліфікувати масові насильницькі зникнення як злочин проти людяності. Згідно з міжнародним правом, такі злочини не мають строків давності і передбачають притягнення до відповідальності осіб, які брали участь у їх організації, плануванні або реалізації.

Окремо варто згадати, що насильницькі зникнення можуть також кваліфікуватися і як геноцид (ст. 442 ККУ), якщо вони вчиняються з наміром знищити певну національну чи іншу групу. Поки що прямих обвинувачень за геноцид у контексті зникнень українські органи не висували, але така можливість теоретично існує (наприклад, зникнення осіб за національною ознакою). Кваліфікація насильницьких зникнень і катувань як геноциду є юридично складною, оскільки вимагає доведення спеціального наміру знищити українців як національну групу цілковито або частково. Самі по собі масовість і системність злочинів не є достатніми — необхідно встановити, що ці дії були спрямовані саме на знищення групи як такої.

Водночас українські органи влади та правнича спільнота розглядають насильницькі зникнення, катування, депортації, знищення культурної ідентичності та інші тяжкі порушення як елементи ширшої політики, що може свідчити про геноцидний намір. Тому, паралельно з розслідуванням воєнних злочинів і злочинів проти людяності, здійснюється системне документування доказів, які можуть підтвердити наявність такого наміру.

4. ЗАХИСТ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ

Від самого початку повномасштабного вторгнення ХПГ розгорнула діяльність із документування воєнних злочинів, які вчиняються російськими військовими та іншими особами, афілійованими з РФ.

Масштаби, поширеність та жорстокість, яку демонстрували росіяни, були і залишаються приголомшливими, що зумовило необхідність розширення підтримки та допомоги жертвам.

ГО ХПГ приділяла основну увагу тим, хто зазнав фізичного насильства, іто зазнав катувань, чиї рідні чи близькі загинули або зникли без вісті.

Допомога жертвам злочинів не вичерпувалася лише правничим супроводом. Обставини вимагали розширення спектру допомоги. Йдеться й про гуманітарну допомогу, й про консультування, й про психологічну допомогу, супровід під час отримання медичних послуг, допомогу у переміщенні та евакуації людей. З метою забезпечення запитів щодо отримання інших видів допомоги, ГО «ХПГ» створила реферальну мережу перенаправлення жертв та потерпілих від злочинів до інших суб'єктів, які надають інші види допомоги, які ГО «ХПГ» не могла забезпечити своїми ресурсами.

Щодо кількості жертв воєнних та інших злочинів, вчинених РФ у зв'язку з її повномасштабним вторгненням, то точний показник наразі визначити дуже складно, в тому числі й за гендерною ознакою. Можливо, серед вбитих і тих, хто зазнав катувань, і справді більше чоловіків, бо саме їх сприймають як потенційних суб'єктів збройного опору, але це зовсім не означає, що кількість потерпілих жінок є меншою. Жінки не лише стають жертвами вбивств, катувань та зґвалтувань, вони також потерпають від втрати годувальника, руйнування родини, від того, що залишаються без чоловіків, без підтримки, без майна (домівок), без засобів до існування, від того, що змушені шукати притулок, налагоджувати життя, знаходити джерела доходу тощо. Саме жінки стають жертвами наслідків насильницьких зникнень, бо вони не мають достовірної інформації про зниклого чоловіка, сина, іншого родича. Саме вони повинні докладати зусиль для розшуку зниклого.

Адже з повною впевненістю можна стверджувати, що гендерна ознака серед потерпілих від воєнних злочинів не має значних відхилень. І чоловіки, і жінки зазнають значних страждань і є жертвами цих злочинів.

Це є тим більш вірним, якщо взяти до уваги, що потерпілими від злочину агресії визнаються всі громадяни держави, яка зазнала агресивного нападу від іншої держави. У нашому випадку — це всі громадяни України.

Стосовно дітей, то тут ситуація так само є дуже важкою, і навести достовірну статистику складно. Причинами цього є те, що діти також є жертвами різних злочинів і часто вони є «непрямими» жертвами. Їх страждання пов'язані із втратою батьків, домівки, необхідністю переїжджати в інші місця й адаптуватися до інших умов тощо. Водночас діти є фокусною групою такого злочину, як насильницьке переміщення (депортація) дітей. Цей злочин може розглядатися і як воєнний, і як злочин геноциду. Це залежить від намірів окупантів та влади РФ.

Ведення обліку у насильницький спосіб депортованих дітей є дуже складним через те, що часто родини та діти опинялися в різних життєвих ситуаціях і така депортація не має чітких вирізняльних ознак. Іноді таке переміщення було єдиним шансом вижити, іноді люди переїжджали до Росії добровільно, в окремих випадках вони мали наміри покинути РФ, але згодом це їм не вдалося тощо.

Портал «Діти війни» містить такі дані щодо дітей:

- 679 — загиблі (за даними Офісу Генерального прокурора)
- 2348 — поранені (за даними Офісу Генерального прокурора)
- 2285 — зниклі (за даними Національної поліції України)
- 50147 — знайдені (за даними Національної поліції України)
- 20000 — депортовані (за даними ініціативи Bring Kids Back UA)
- 744 тис. — депортоваіо (за даними з відкритих джерел РФ)
- 1980 — повернені (за даними ініціативи Bring Kids Back UA)
- 23 — постраждали від сексуального насильства (за даними Офісу Генерального прокурора)¹¹⁷.

Ми вважаємо, що наведені цифри не відображають реальної картини.

4.1. ЗАХИСТ ПРАВ ЗНИКЛИХ ОСІБ ТА ЇХ РОДИЧІВ

Загальні зауваження

Одним із головних напрямів правозахисної діяльності ГО ХПГ є надання правової допомоги родичам осіб, зниклих без вісті. Цей напрям допомоги є одним із найзатребуваніших і стосується дуже чутливих та болісних питань. Адже потерпілими у таких випадках є й самі зниклі (якщо вони перебувають під контролем влади РФ, то зазвичай стають жертвами інших злочинів — катувань, сексуального насильства, незаконного ув'язнення тощо), а також і їх родичі, які зазнають значних страждань у зв'язку з неможливістю отримати достовірні дані про долю зниклих близьких осіб та їхнє місцезнаходження, не можуть спілкуватися з ними, перебувають у повному розпачі та безсиллі, не можуть впливати на ситуацію.

У зв'язку з війною в Україні склалася критична ситуація зі зникненнями людей. Наразі понад 80 тис. людей вважається такими, що зникли без вісті¹¹⁸. Ця цифра є загальною і включає в себе і військових, і цивільних. Також у цю цифру входять ті, хто загинув, але підтвердження цих фактів наразі немає у зв'язку з тим, що території, де це відбулося, перебувають у зоні бойових дій або вони є окупованими.

В Україні наразі створено і працює «Реєстр зниклих за особливих обставин». Цей Реєстр є електронною базою даних, яка призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їхні невідомі останки, наявність чи відсутність рішення суду про визнання зниклих безвісти осіб безвісно відсутніми або оголошення їх померлими, а також інших даних, які використовують для забезпечення обліку осіб, зниклих безвісти, з метою їх розшуку¹¹⁹.

Ведення зазначеного Реєстру має певні складнощі, пов'язані з тим, яку інформацію він у себе включає. Зокрема, в ньому обліковуються і військові, які зникли при виконанні бойових завдань або щодо яких відсутнє підтвердження щодо їхньої загибелі або поранення, так і цивільні особи, зв'язок із якими було втрачено за особливих обставин. Причому це можуть бути й ті, хто зник під час обстрілів або окупації населених пунктів, так і ті, хто став жертвами насильницьких викрадень або свавільних затримань.

¹¹⁷ <https://childrenofwar.gov.ua/>

¹¹⁸ Наразі у Єдиному реєстрі зниклих безвісти понад 80 тисяч записів: триває розшук: <https://rubryka.com/2025/12/11/ponad-80-tysyach-zapysiv/>

¹¹⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

Певною мірою ці складнощі пов'язані зі змістом поняття «особа, зникла за особливих обставин», яке є одним із визначальних у всій діяльності з обліку та розшуку зниклих осіб.

Отже, особою, яка зникла за особливих обставин, є особа, яка зникла безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Очевидно, що у цю групу входить значна кількість тих, хто обліковується як зниклий¹²⁰.

Крім Реєстру в Україні запроваджено посаду Уповноваженого у справах зниклих за особливих обставин. Це посадова особа центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України, на яку покладено повноваження щодо координації розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та вирішення інших питань, пов'язаних із цим.

Документування зниклих, яке здійснює ГО ХПГ

ГО ХПГ веде окрему базу, яка включає в себе епізоди ймовірного вчинення злочинів російськими військами та іншими особами, які асоціюють себе з РФ. Ця база даних, серед іншого, включає в себе інформацію, яка стала відома нашій організації з достовірних джерел (вони будуть описані нижче) про факти зникнення як цивільних, так і військових. Загальна кількість епізодів зникнення, яку зафіксувала ГО ХПГ у власній базі, складає 8558 випадків, із них 521 стосується цивільних, решта військові.

До бази включаються: персональні дані зниклих, відомості про обставини їхнього зникнення, відомості про родичів цих осіб, дані про розшукові заходи, які були задіяні родичами та юристами ГО ХПГ, а також дані про наявність і рух кримінального провадження з розшуку зниклих. До відповідних епізодів додано копії документів, які оформлюються у зв'язку з розшуковими заходами.

База даних має суворо обмежений доступ, персональні дані можуть бути переглянуті лише юристам ГО ХПГ, які працюють із відповідними розшуковими матеріалами.

ХПГ здійснює діяльність із надання допомоги близьким та родичам зниклих від самого початку війни. Збір запитів на допомогу здійснюється різними шляхами, але завжди з дотриманням принципів законності, добровільності, інформованої згоди та конфіденційності.

Джерелами отримання запитів про надання допомоги переважно є особистий контакт із родичами зниклих, який відбувається у відкритих постійно діючих приймальнях, під час виїздів, які виконують працівники ХПГ. В останньому випадку команда, до якої входять юристи, психологи та документатори, виїжджає до населених пунктів, які постраждали від ворожого вторгнення і які максимально наближені до районів ведення бойових дій. Також команди фахівців виїжджають до місць, де мешкають внутрішньо переміщені особи, серед яких є багато потерпілих та жертв злочинів, вчинених росіянами та їхніми прибічниками. У вказаних місцях ініціативні групи ведуть особистий прийом жертв і постраждалих, збираючи запити про допомогу та інформацію, яка є необхідною для надання такої допомоги.

Крім цих джерел, інформація отримується через електронні приймальні та на гарячу телефонну лінію. Усі джерела отримання запитів та інформації працюють із дотриманням травмо-інформованого підходу та з обов'язковим отриманням згоди на опрацювання та використання персональних даних жертв та їхніх близьких і родичів.

¹²⁰ Ibid.

Одним із джерел інформації про зникнення та інші злочини залишаються відкриті джерела. Ми збираємо лише ту інформацію, яка має високий рівень достовірності та доказову цінність і може бути використана для притягнення винних осіб до відповідальності. Зібрана інформація з відкритих джерел використовується для підтвердження інцидентів ймовірно вчинених злочинів та встановлення повної картини злочинної поведінки, що сприяє доведенню контекстуальних елементів міжнародних злочинів.

Фокусні групи при документуванні насильницьких зникнень

Збираючи інформацію про зникнення людей, ми маємо значні виклики. Вони пов'язані з ресурсними та технічними складнощами, а також зі складом фокусної групи людей, які розглядаються як зниклі.

Ми вже зазначили, що в облік потрапляють усі, хто зник за особливих обставин.

Але окрема велика проблема — це зникнення *цивільних осіб*. Проблемою вона є не лише тому, що люди зникають, а їхні близькі та родичі не отримують відомостей про їхнє місцезнаходження, але й ще й тому, що цивільні особи не є комбатантами і на них розповсюджується особливий захист цивільних осіб, зміст якого визначено Женевськими конвенціями 1949 року. Відповідно до конвенцій, цивільні особи не повинні втягуватися у збройне протистояння, не повинні зазнавати переслідувань, не повинні затримуватися чи ув'язнюватися. Зрозуміло, що стосовно них є неприпустимими інші види злочинних або насильницьких дій, які мають зв'язок зі збройним протистоянням.

Інформація, яка міститься в базі ГО ХПГ обліковує 521 випадки насильницьких зникнень цивільних осіб. Їхнім родичам адвокати ХПГ надають допомогу в розшуку. Але ми впевнені, що ця цифра є значно більшою.

Як уже зазначалося, існує багато сценаріїв, за яких цивільні особи зникають в умовах збройної агресії Росії проти України, але їх переважно об'єднує той факт, що вони зникають здебільшого на територіях України, які окуповані Російською Федерацією. Від початку війни у 2014 році політика Росії на окупованих територіях полягала в тотальному залякуванні місцевих мешканців, затриманні або викраденні нелояльних до Росії, на думку окупантів, українців і утримання їх надалі в місцях несвободи, й офіційних, й неофіційних, які зовсім непридатні для утримання людей. ХПГ відстежувала затримання та зникнення безвісти. У 2019 році в поданні Офісу прокурора МКС за статтею 15 Римського статуту МКС про насильницькі зникнення було вказано 622 випадки насильницького зникнення цивільних осіб.¹²¹ Після початку повномасштабної агресії цю політику терору було застосовано до всіх окупованих територій. У 2024 році Харківська правозахисна група надіслала ще одне подання до Офісу Прокурора МКС про насильницькі зникнення цивільних осіб на всіх окупованих територіях у період з 24 лютого 2023 року по 31 березня 2023 року, де йдеться про 2858 випадків насильницьких зникнень, жертвами яких стали 5140 осіб.¹²²

Масштаб та повторюваність цих випадків однозначно свідчать про те, що йдеться не про поодинокі епізоди, а про системну практику.

Ці висновки було підтверджено й Незалежною міжнародною комісією ООН з розслідування порушень в Україні. Комісія встановила, що російські органи влади здійснювали широкомасштабні насильницькі зникнення великої кількості цивільних осіб у контексті повномасштабного вторгнення. Було задокументовано залучення різних державних структур

¹²¹ Enforced disappearances in Ukraine and disappearances during the war conflict in the East in 2014-2018: <https://archive.khpg.org/en/1528704684>
<https://archive.khpg.org/en/1528704684>

¹²² Submission to the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court concerning the crime against humanity (Enforced disappearance of persons) // <https://library.khpg.org/1710176121>

Російської Федерації на різних етапах затримання та утримання осіб, а також систематичну відмову надавати родинам інформацію про їхню долю. Важливо, що Незалежна Комісія ООН з розслідування порушень в Україні у 2025 році констатувала: жертвами насильницьких зникнень як злочинів проти людяності є цивільні особи¹²³.

У травні 2024 року розпочала роботу Робоча група з питань захисту прав і свобод цивільних осіб, утвореної при Координаційному штабі з питань поводження з військовополоненими. Одним із основних завдань цієї Групи є пошук та ідентифікація цивільних осіб. Для цього мобілізуються наявні ресурси для підтвердження та перевірки факту знаходження цивільних осіб, депортованих або переселених у насильницький спосіб на територію Російської Федерації, зниклих без вісті, а також встановлення їх місцезнаходження. До уваги беруться всі можливі джерела інформації, включно зі свідченнями свідків, відомостями з офіційних джерел, а також із відкритих джерел.

Кількість зниклих *військових*, із родинами яких наразі працюють юристи ГО ХПГ, складає 8037 епізод. Опрацювання цих матеріалів є зрозумілішим, бо зниклі військові обліковуються у військових частинах, за фактами їхніх зникнень здійснюються службові розслідування, складаються відповідні документи та акти. На рівні держави напрацьовано алгоритм подання звернень та заяв про зникнення військових, є низка органів, які залучені у цей процес.

Зазвичай алгоритм розшукових дій має такий перебіг:

Етап	Що відбувається	Хто відповідальний
1. Втрата зв'язку з військово-службовцем	Командування фіксує втрату зв'язку під час бойових дій	Військова частина
2. Повідомлення родини	Родичам офіційно повідомляють, що військовий вважається зниклим безвісти із зазначенням дати і місця	Військова частина
3. Службове розслідування	Здійснюється опитування побратимів, аналіз бойової ситуації, інколи використання дронів для пошуку	Військова частина
4. Заява до поліції	Родичі звертаються до Національної поліції із заявою про зникнення	Родичі
5. Кримінальне провадження	Поліція негайно відкриває кримінальне провадження, зазвичай за ст. 115 КК України (умисне вбивство)	Національна поліція
6. Подальше розслідування	Пошук інформації про долю військового, збір доказів, робота з військовими, родичами та свідками	Слідчі органи

Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, військовослужбовці є законними військовими цілями під час бойових дій і їхня загибель у бою сама по собі не є злочином. Водночас міжнародне гуманітарне право категорично забороняє катування, жорстоке поводження, позасудові страти або інші порушення щодо військовополонених. Є численні зафіксовані випадки, що свідчать про систематичне катування та жорстоке поводження з українськими військовополоненими з боку російських військових та інших уповноважених осіб під час захоплення у полон російськими військами та протягом усього періоду утримання¹²⁴, зокрема розстріл українських військових¹²⁵, які склали зброю.

¹²³ <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/03/ukraine-enforced-disappearances-committed-russian-authorities-amount-crimes>

¹²⁴ <https://www.hrw.org/news/2025/12/11/russias-systematic-torture-of-ukrainian-pows>; доповідь, представлена ХПГ <https://t4pua.org/3014> ; <https://t4pua.org/3042>.

¹²⁵ Марина Гареева. Черговий суд за розстріл українського військовополоненого: <https://khp.org/1608815593>

Утім, право прав людини дивиться на це дещо інакше. У Загальному коментарі № 36 (2018 рік) Комітет ООН з прав людини прямо зазначив, що акти агресії, як і інші серйозні порушення Статуту ООН, становлять загрозу праву на життя. Комітет наголосив, що війни та збройні конфлікти, розпочаті з порушенням міжнародного права, передбачувано призводять до масових позбавлень життя, і держава, яка вчиняє акт агресії, несе відповідальність за такі наслідки. Таким чином, смерті, спричинені збройною агресією, не можуть розглядатися виключно як «побічні наслідки війни». Якщо сама війна розпочата з порушенням заборони застосування сили, закріпленої у Статуті ООН, відповідальність держави-агресора охоплює й передбачувані втрати життя, що є наслідком цього незаконного застосування сили. У контексті російської агресії проти України це означає, що загибель як цивільних осіб, так і військовослужбовців є не лише наслідком бойових дій, а й результатом міжнародно-протиправного акту — злочину агресії, який за своєю природою створює системний ризик масового порушення права на життя. І хоча цей підхід є значно чутливішим до розмежування між державою-агресором та державою-жертвою агресії, втім він наразі не знайшов свого відображення як у практиці національних органів розслідування чи судах, так і у міжнародних.

Детальніша інформація про роботу ХПГ зі зверненнями до органів та механізмів на національному та міжнародному рівнях наводиться далі.

Допомога, яку надає ГО ХПГ родичам зниклих без вісті та потерпілим від інших злочинів

Наразі в роботі юристів ХПГ перебуває 4422 випадки зникнення без вісті.

Як уже було зазначено, працівники та спеціалісти ХПГ надають потерпілим допомогу за кількома напрямками:

- Консультативна допомога, основний зміст якої полягає у роз'ясненні порядку подання звернень до органів державної влади, про строки розгляду подібних звернень, очікувані результати від подання звернень, порядок та процедуру звернення у компетентні органи для отримання витягів про внесення інформації про зниклого у відповідні державні реєстри, порядок звернення за отриманням виплат на військовослужбовців, які вважаються зниклими без вісті тощо.
- Правова допомога — це допомога, яка полягає у оформленні заяв та звернень, а також заяв від імені потерпілих та їх надсилання до компетентних органів, допомога у складанні позовних заяв у разі необхідності встановлення певних фактів (наприклад, визнання померлим тощо).
- Психологічна допомога — перенаправлення потерпілих до професійних психологів із метою проведення сеансів психологічної підтримки та реабілітації або консультування з питань психологічної підтримки та допомоги. Ця допомога включає також сеанси, спрямовані на зниження негативних впливів від стресових станів, уникнення рецидивів важких психологічних станів, а також психологічної підтримки потерпілих у важких ситуаціях;
- Реферальна допомога — роз'яснення потерпілим їхніх прав на отримання інших видів допомоги та підтримки, перенаправлення потерпілих до відповідних органів, організацій та інституцій.

Протягом 2025 року ХПГ внесла до бази даних 22 602 об'єкта, в тому числі 3597 матеріальних об'єктів та документів (302 місця утримання під вартою, 748 воєнних підрозділів, 2211 документів (файлів): відео, списки, особисті документи тощо) й 19 005 людей.

19 005 людей діляться на такі категорії:

Зниклі безвісти — 7608, в тому числі 7432 чоловіків та 176 жінок, 6898 військових та 551 цивільний, у 159 зниклих статус не визначено;

Полонені — 6815, в тому числі 6694 чоловіка та 121 жінка, 6174 військових (з них 696 засуджених) та 641 цивільних (з них 276 засуджених);

Звільнені — 4546, в тому числі 4265 чоловіків та 281 жінка, 3850 військових та 696 цивільних;

Загиблі в полоні — 27, всі загиблі — чоловіки;

Діти — 200, в тому числі 115 хлопчиків (2 в полоні, 86 зниклі безвісти, 27 звільнено) та 85 дівчаток (в полоні жодної, 60 зникло безвісти, 25 звільнено).

Зусилля з пошуку місцезнаходження бранців привели до таких результатів: нам відомо, де тримають 2176 військовополонених та 420 цивільних в'язнів.

ГО ХПГ напрацювала алгоритм роботи з родичами зниклих, надання їм правової та інших видів допомоги.

З метою дотримання умов конфіденційності та поінформованості, а також захисту персональних даних, працівники ХПГ отримують у родичів зниклих та інших потерпілих від злочинів, які вчинює РФ, заяву про надання правової допомоги, згоду на використання персональних даних та інформовану згоду. У цих документах потерпілі визначають своє волевиявлення на надання правової допомоги, дають згоду на подання звернень і до національних органів, які залучені до розшуку зниклих, і до міжнародних органів, до органів РФ та до інституцій у квазі-державних утвореннях ЛНР, ДНР.

У подальшому юристи ГО ХПГ подають звернення про розшук та запити про місцезнаходження зниклих. Очікується отримання інформації про долю цих осіб, їхній стан та місцезнаходження.

Більш ніж трирічний досвід такої роботи дозволив провести узагальнення та напрацювати оптимальні механізми розшуку зниклих.

Працівники ГО ХПГ впевнилися, що багато з тих органів, куди подавалися звернення на початку повномасштабного вторгнення, наразі не є ефективними під час розшуку зниклих. Більшість із них не мають стосунку до цієї діяльності і зазвичай здійснюють перенаправлення звернень до компетентних органів. Значна частина не надає жодних відповідей взагалі.

Сьогодні в Україні ситуація з розшуком зниклих стабілізувалася і набула більш-менш чітких ознак, принаймні в адміністративному сенсі.

Адже до розшуку зниклих залучено:

- Національна поліція — як орган кримінальної юстиції, який здійснює кримінальні провадження за заявами родичів про зникнення людей. Як уже було зазначено, діяльність за кримінальними провадженнями має значні недоліки й у сенсі кваліфікації, й у сенсі здатності органів поліції ефективно проводити оперативно-розшукові заходи.
- Координаційний штаб із питань поводження з військовополоненими. Цей орган є головним координатором діяльності з розшуку зниклих. Саме він акумулює, опрацьовує та систематизує всю інформацію відносно зниклих. Цей орган структурно належить до національних розвідувальних органів України.
- Національне інформаційне бюро. Цей орган утворено відповідно до вимог Женевських конвенцій 1949 року. Його завданням є збір та систематизація інформації про зниклих, а також забезпечення та підтримання контактів із міжнародними

органами, зокрема Комітетом Червоного Хреста, з метою встановлення їхнього місцезнаходження та подальшого звільнення таких осіб»

- Міністерство внутрішніх справ України. Цей орган є адміністратором Реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Саме він видає витяги зі вказаного Реєстру і забезпечує актуальність інформації про зниклих.
- Об'єднаний центр з координації пошуку та звільнення військовополонених і незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України при СБУ. Як вбачається з назви органу, він займається координацією діяльності з розшуку зниклих. Переважно ця координація стосується взаємодії під час розшуку між правоохоронними та розвідувальними органами України.

Цим переліком наразі вичерпується система пошукових органів в Україні.

За кожним фактом зникнення, викрадення або потраплення в полон органом досудового розслідування — за заявою родича — розпочинається кримінальне провадження. У більшості випадків, від самого початку родичам зниклих невідома доля їхніх близьких, які служать у війську, вони перебувають у цілковитому інформаційному вакуумі. Практика, яка склалась у правоохоронних органах України, свідчить про те, що такі звернення родичів зниклих військових первинно кваліфікують за звичайною статтею «умисне вбивство», (ст. 115 КК) з особливою приміткою «безвісти зниклий в умовах збройного конфлікту». Відповідно до внутрішніх інструкцій, якщо особу не знайдено протягом 72 годин з моменту звернення про зникнення, поліція зобов'язана відкрити кримінальне провадження за фактом умисного вбивства. Цей підхід фактично відображає міжнародні стандарти захисту права на життя: зникнення людини за загрозливих обставин повинно розслідуватися державою з тією ж ретельністю, що й можливе вбивство, аби виконати позитивний обов'язок із захисту життя.

У випадках, коли з'являються підтверджені відомості про долю таких зниклих безвісти — позасудові страти або інші форми самосуду щодо військовополонених, — такі дії відповідно до міжнародного гуманітарного права становлять воєнні злочини і кваліфікуються за статтею 438 Кримінального кодексу України. Інформація про катування та інші порушення переважно надходить зі свідчень військовослужбовців, які повернулися з полону внаслідок обмінів. На підставі їхніх показів українські правоохоронні органи відкривають окремі кримінальні провадження та здійснюють подальше розслідування.

Водночас, до моменту офіційного підтвердження статусу особи як військовополоненого — що здійснюється на підставі відповідних повідомлень та документів, отриманих через уповноважені українські органи та міжнародні механізми — доля такої особи юридично залишається невстановленою.

Сценарії того, що відбувається з українськими військовослужбовцями, які мають статус зниклих безвісти:

Сценарій	Що відбувається
1. Загибель на полі бою	Тіло може бути знайдене лише після деокупації, або стабілізації фронту, або передано Росією. Проводиться ексгумація, ДНК-експертиза та ідентифікація
2. Захоплення в полон	Військовий утримується як військовополонений у місцях позбавлення волі на окупованих територіях або в РФ
3. Незаконна страта	Зафіксовані численні випадки розстрілів українських військовополонених, що є воєнним злочином
4. Незаконне кримінальне переслідування в РФ	Російські органи фабрикують справи (тероризм, «протидія СВО», злочини проти цивільного населення) і засуджують військових до тривалих строків покарання
5. Доля залишається невідомою	Інформація про особу відсутня протягом тривалого часу

Юристи ГО ХПГ намагаються отримувати інформацію про долю зниклих та місце їх знаходження в РФ. Із цією метою подаються звернення до цілої низки державних органів держави-агресора:

- Міністерство оборони РФ
- Уповноважений з прав людини в Російській Федерації
- Міністерство юстиції РФ
- Федеральна служба виконання покарань Російської Федерації
- Слідчий комітет РФ
- Генеральна прокуратура РФ.

Крім того, в разі необхідності звернення можуть бути подані до утворень на окупованих територіях, де сформовані псевдо-республіки — ДНР та ЛНР.

Своєрідним фіналом роботи з подання офіційних запитів є подання заяви до Робочої групи ООН з насильницьких та недобровільних зникнень, а також до інших міжнародних механізмів.

Як бачимо, перелік органів, куди подаються звернення, є доволі великим і розгалуженим. Подання такої великої кількості звернень зумовлена тим, що юристи намагаються отримати офіційну інформацію з різних джерел і прояснити ситуацію щодо долі та стану зниклих осіб.

Слід зазначити, що виконувана ГО ХПГ робота є цілком успішною, наскільки вона може бути такою в умовах війни та брутальної протидії з боку державу-агресора. Нашою організацією було знайдено місцезнаходження 2596 бранців. Ще раніше, станом на 1 січня 2024 року було знайдено місцезнаходження 2500 в'язнів. Понад половину з них було звільнено через обміни в 2025 році. Серед них є й військові, й цивільні. Із цього числа доля 31 осіб не була відома національним органам, задіяним у розшуку зниклих.

Інформація щодо 28 розшукуваних буде предметом розгляду на сесіях Робочої групи ООН із насильницьких зникнень.

Зважаючи на те, що Росія замовчує інформацію стосовно того, кого затримано або хто перебуває в полоні, неможливо встановити реальну кількість зниклих, загиблих і полонених. Такий стан призводить до значної невизначеності та зростання попиту на допомогу родичам і близьким тих, хто зник.

Як уже зазначалося, родичі зниклих без вісті перебувають у розпачі і потребують допомоги та підтримки. Особливість цієї категорії постраждалих полягає, насамперед, у їхньому психологічному стані. Вони зазвичай важко переживають втрату контакту зі своїми рідними, стають дуже вразливими і такими, що потребують особливої уваги та обережності під час контактування. Складності додає стан невизначеності. Це особливо було помітно на початку війни, у 2022 році. Тоді ще не було напрацьовано алгоритми розшуку, не було створено необхідну організаційну інфраструктуру, не існувало належної координації між органами держави та організаціями громадянського суспільства.

Згодом стан почав виправлятися, але водночас кількість зниклих швидко зростала й поставало інше питання — чи в змозі впоратися відповідні суб'єкти з тією кількістю зниклих, яка фіксувалася.

Ситуація ускладнювалася необхідністю збирання матеріалів ДНК, їх опрацювання та використання в роботі з розшуку та ідентифікації людей. Ця діяльність є новою для національних правоохоронних органів, вона вимагала спеціальних знань.

Для виконання завдань збору та опрацювання інформації про зниклих та їх пошуку потрібна координація роботи органів, уповноважених забезпечувати ведення розшуку зниклих, із органами Національної поліції, які здійснюють кримінальні провадження за

заявами родичів осіб, що зникли, міжнародними організаціями та інституціями держави-агресора.

Проблеми лежать не лише у сфері технічної й адміністративної координації, а й у сфері процесуальної координації.

Усе це дозволяє зрозуміти, що родичі та близькі зниклих без вісті зазвичай потребують комплексної допомоги, яка передбачає не лише допомогу в розшуку, а й правову допомогу в різних галузях правових відносин, психологічну допомогу, соціальну допомогу і навіть іноді медичну допомогу.

Водночас, ми вбачаємо значні складнощі та проблеми у діяльності з розшуку та повернення зниклих.

Понад трирічний досвід цієї роботи дозволив провести узагальнення та дійти висновків щодо успішності взаємодії з національними органами, поведінки РФ щодо зниклих і взаємовідносин держави-агресора з іншими державами, органами та механізмами. Також ми склали певне уявлення про роботу міжнародних органів та механізмів та їхню ефективність.

Взаємодія з національними органами пошуку зниклих

Зважаючи на повномасштабне воєнне вторгнення РФ, яке на міжнародному рівні було визнано актом агресії¹²⁶, в Україні було створено спеціальні органи, наявність яких передбачена Женевськими конвенціями в разі збройного конфлікту. Йдеться про Національне інформаційне бюро, яке, відповідно до ст. 122 Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими (III) та ст. 136 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV) має бути створене в кожній із протиборчих сторін. Адже в Україні цей орган було створено. Оскільки в цей процес залучено і Міністерство внутрішніх справ України, і Службу безпеки України, і Головне управління розвідки України, і Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, діяльність із розшуку потребує координації. Тому в Україні, окрім Національного інформаційного бюро було створено низку інших органів, головним завданням яких якраз і є координація діяльності з розшуку зниклих і виконання окремих завдань, які можуть виникати під час розшуку зниклих без вісті.

Такими органами є Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, Об'єднаний центр СБУ з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, запроваджено посаду Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

З усіма цими органами ГО ХПГ намагається побудувати партнерські відносини для ефективного розшуку зниклих. У переважній більшості випадків це вдається і сьогодні організація продуктивно співпрацює зі всіма вказаними органами. Представники ХПГ брали участь у спільних нарадах, які організовувалися з указаними органами, здійснювали обмін інформацією, інформували ці органи про власні спостереження, надавали рекомендації, виконували спільні акції. Потрібно визнати, що загалом робота відбувається у позитивному ключі і дає результати. Прикладом можуть бути ситуації, у яких передана ГО ХПГ до Координаційного штабу інформація про зниклих приводила до виявлення їхнього місцезнаходження та подальшого звільнення, до поповнення інформаційної бази Координаційного штабу, сприяла активізації розшукових дій і спричиняла здійснення успішних обмінів українських полонених, які до того вважалися зниклими.

¹²⁶ Резолюція Генасамблеї ООН A/ES-11/L.1 «Агресія проти України», від 2 березня 2022 р.

Водночас ми спостерігаємо зниження активності співпраці. Ми вважаємо, що головною причиною цього є те, що наразі органи, які здійснюють розшук та реалізують інші повноваження в цій сфері, напрацювали алгоритми дій і поступово відходять від взаємодії з третіми особами. Сьогодні перевага віддається безпосередньому спілкуванню органів розшуку з родичами зниклих та потерпілих. Головний сенс таких прямих контактів пояснюється питаннями збереження конфіденційності, охорони персональних даних і дотримання своєї інформаційної «гігієни». Ймовірно, питання розшуку зниклих та їх обмінів зачіпають питання національної безпеки України. Для ГО ХПГ це проявляється в тому, що в офіційних відповідях дедалі частіше лунають запити на деталізацію інформації щодо родичів з одночасним роз'ясненням порядку звернень до відповідних органів України самими родичами.

Взаємодія з органами держави-агресора та її псевдоутворень

Загальною тезою цього напрямку взаємодії є те, що цієї взаємодії немає. Органи та організації держави-агресора не проявляють жодної ініціативи щодо встановлення та підтримання позитивних контактів.

Крім того, на території РФ всупереч вимогам Женевських конвенцій не створено жодного органу для обміну інформацією щодо полонених та інших осіб, які опинилися під владою протиборчої країни. Росія продовжує вести гру «одного актора» вдаючи, що збройного конфлікту (а тим паче війни) немає, розглядає поточну ситуацію в цілком незрозумілих термінах «специальной военной операции», не вважає цю ситуацію чимось, що регулюється нормами права, й до всіх правовідносин, які виникають під час війни, фз незрозумілих причин застосовує власне національне законодавство.

Такий стан є неприйнятним, зважаючи на те, що збройні формування РФ незаконно перетнули кордон суверенної держави, порушили її територіальну цілісність та застосували зброю і проти комбатантів, і проти цивільного населення. Лише один цей факт вказує на те, що на території України (а переважна більшість подій відбувається саме на території України) не можуть діяти норми національного законодавства РФ. Адже норми будь-якого національного законодавства мають правила дії у просторі і він завжди вичерпується межею державних кордонів.

Це, своєю чергою, викликає необхідність використовувати норми міжнародного гуманітарного права та дотримуватися відповідних правил, які ним визначені.

Якби це було так, то РФ повинна була би не лише створити певні органи для обміну інформацією щодо полонених і зниклих, а й повинна була би співпрацювати з міжнародними механізмами, уникати винесення судових вироків щодо полонених, не утримувати цивільних, дозволяти контакти родичів із полоненими та виконувати цілу низку інших зобов'язань.

Поведінка РФ вказує на те, що вона не сприймає міжнародного права, вимог дотримання міжнародного порядку та безпеки й не дотримується тих норм і правил, за які сама ж голосувала, будучи державою-членом ООН.

Тим не менш, юристи ГО ХПГ подають заяви та звернення до державних органів РФ, намагаючись отримати інформацію про зниклих людей.

Слід констатувати, що ця робота не має значного ефекту, бо, як уже вказувалося, Росія відмовляється встановлювати та підтримувати позитивні контакти і з представниками міжнародних організацій (зокрема Міжнародного Комітету Червоного Хреста), так і з представниками державних органів України, з громадськими організаціями та родичами зниклих. Країна-агресор уникає таких контактів усіма можливими способами.

За понад три роки роботи з розшуку юристи ХПГ впевнилися, що єдиним органом у РФ, який має інформацію про зниклих осіб, є Міністерство оборони РФ. У структурі цього міністерства існує так звана «военная полиция», яка опікується питаннями полонених¹²⁷.

Саме ця структура іноді надає відповіді, із яких можна дізнатися інформацію про долю зниклого. На жаль, такі відповіді надаються вкрай рідко і навіть їх надання не може сприйматися, як надійна та остаточна інформація.

Встановлення того факту, що МО РФ фактично є єдиним органом, який має інформацію щодо зниклих, юристи ХПГ переглянули підходи до направлення запитів про розшук до органів держави-агресора. Увагу почали зосереджувати виключно на контактах, які мають ефективний потенціал. Попри те, що навіть ці органи відповідали вкрай рідко, ми продовжили розсилати запити до МО РФ, ФСІН, омбудсмену РФ та у правоохоронні органи РФ — слідчий комітет, головне воєнне слідче управління Слідчого комітету РФ та до органів генеральної прокуратури РФ.

Особливо велике занепокоєння викликає той факт, що попри широкомасштабні, значні та brutальні порушення прав людини російський Омбудсмен не відповідає на запити і взагалі ухиляється від контактів за подібними зверненнями.

28 грудня 2024 було прийнято Федеральний Закон «Про внесення змін в Федеральний Закон «Про порядок розгляду звернень громадян Російської Федерації». Цей закон запровадив обов'язкову авторизацію особи, яка подає звернення через державний сервіс «Госуслуги». Така авторизація передбачала введення персональних даних на сайті сервісу. Для отримання повної авторизації фактично потрібно бути громадянином Росії. В іншому разі державні послуги надаються в обмеженому обсязі. Це беззаперечно призводить до того, що отримання інформації про зниклого стає дуже ускладненим і в деяких випадках навіть неможливим. Крім того, з міркувань безпеки надавати свої персональні дані працівникам ГО ХПГ є неприйнятним.

Останні відповіді державних органів Росії вказують на те, що держава-агресор буде і в подальшому уникати контактів. Основний зміст відповідей зводився до того, що запитувана інформація може бути отримана в Міжнародному Комітеті Червоного Хреста. Саме цей орган має мандат на спілкування зі сторонами конфлікту з питань встановлення місцезнаходження зниклих і полонених та підтримання контактів із ними. Однак у контексті листування з країною-агресором такі відповіді фактично свідчили про відмову від співпраці, оскільки контакти через МККК не є ефективними.

Взаємодія з міжнародними органами та інституціями

Відповідно до Женевських конвенцій 1949 року Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) має мандат на встановлення контактів із гуманітарних питань між сторонами під час збройних конфліктів та надання допомоги постраждалим від цих конфліктів, полоненим, пораненим, допомоги у розшуку зниклих.

¹²⁷ Ймовірно, такий стан речей зумовлено тим «сприйняттям» Росією подій в Україні, про яке було вже зазначено А саме: вони розглядають «спеціальную военную операцию», як певний захід, який має під собою підґрунтя. Зокрема, в кримінальному законодавстві РФ є ціла низка статей КК РФ (ст.ст. 205, 208 КК РФ та інші), які використовуються під час притягнення українських бранців до кримінальної відповідальності за «противодействие СВО». Саме тому всі полонені опиняються у полі зору «полиции».

Це цілком безглузде становище, зважаючи на те, що норми національного законодавства РФ не можуть мати юридичної сили на території України інакше, як із дотриманням вимог про чинність кримінального закону у просторі. Беручи до уваги, що так звана «СВО» є формою, в якій відбувається злочин агресії, відповідальність за протидію акту агресії з боку суверенної держави наставати не може.

Отже, ця організація має велике значення для розшуку зниклих. Навіть представники Росії, принаймні у своїх відповідях на запити щодо розшуку, визнавали, що саме МКЧХ має повноваження на розшук зниклих і контактування з полоненими.

Працівники ГО ХПГ в обов'язковому порядку звертаються до МКЧХ. На жаль, ми не можемо констатувати високу ефективність цієї співпраці. МКЧХ надає відповіді щодо долі та місцезнаходження зниклих, але такі випадки є вкрай рідкісними.

Міжнародний комітет Червоного Хреста має дані стосовно третини отриманих заявок щодо зниклих безвісти українців — вони мають статус полонених чи загиблих. Стосовно решти — або російська сторона не надала інформації, або відповіла, що не володіє нею¹²⁸.

Представники МКЧХ інформують про те, що вони не мають вільного доступу до українських полонених та ув'язнених, попри те, що їхній мандат дозволяє його мати¹²⁹.

Робоча група ООН з насильницьких та недобровільних зникнень

Ця Група є спеціальною структурою Ради ООН з прав людини, завданням якої є сприяння розшуку зниклих, з'ясуванню їхньої долі та, за можливістю, місцезнаходження. Група приймає заяви від родичів зниклих, їхніх представників та громадських організацій, розглядає такі звернення на спеціальних сесіях і надсилає запити до відповідних органів держав, де можуть перебувати зниклі з метою проведення розслідування та надання інформації. Група виступає каналом зв'язку між тими, хто розшукує зниклих, та державами (юрисдикціями), де відбулися такі зникнення.

Проблеми співпраці із цим органом лежать переважно у процесуальній площині. Подання звернень до Групи не має нормативної регламентації, що, з одного боку, полегшує подання звернень, а з іншого — породжує питання щодо форми та змісту звернень і термінів їхнього розгляду. Практичними питаннями у цьому сенсі є необхідність попередньої роботи з подання звернень до національних органів розшуку та органів держави-агресора, проросійських квазі-утворень (ДНР/ЛНР), з питання необхідності та обсягу вичерпання засобів розшуку зниклих, а також строків, протягом яких Група здійснює певні дії та надсилає запити до країни, яка ймовірно є відповідальною за затримання та зникнення людей.

Представники Групи надавали суперечливі відповіді на ці запитання. Але одне було зрозумілим точно. Ресурсів Групи не вистачає на те, щоб опрацювати весь той обсяг заяв і звернень, які Група отримує з початком повномасштабного звернення.

Водночас, набувши майже чотирирічного досвіду допомоги в розшуках зниклих без вісті, ми можемо стверджувати, що РГНЗ для ініціювання процедури комунікації з державою-агресором не потребує дотримання процедури «вичерпання» засобів розшуку. Цей орган має доволі низькі вимоги до підтвердження факту ймовірного зникнення і його активність у цій діяльності зумовлена виключно його спроможностями та здатністю реагувати на подані звернення. І це є цілком зрозумілим, оскільки факт насильницького зникнення завжди характеризується значним браком інформації щодо долі та місцезнаходження людини.

На жаль, досвід ХПГ вказує на те, що сьогодні трохи більше ніж 1% із поданих звернень отримують належне або хоча б якесь реагування. Це сумне спостереження додає ще один аргумент на користь того, що наразі міжнародні органи, в тому числі органи й механізми ООН, не є дієвими. Вони потребують, як мінімум, підтримки та допомоги, а як максимум — значного реформування та перегляду компетенції та мандатів.

¹²⁸ Скільки українців вважаються зниклими безвісти: позиція МКЧХ: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/foreign-policy/2025-07-24/v-mkchh-rozpovily-stosovno-yakoyi-kilkosti-znyklyh-bezvisty-ukrayintsiv-mayut-informatsiyu/347326>

¹²⁹ <https://khp.org/1608815136>

ГО ХПГ намагаються підтримувати постійні контакти з Групою. На жаль, зворотний зв'язок буває вкрай рідко. Юристами організації подано 1839 звернень до Групи, за 22 з них наразі існує комунікація і ми сподіваємося, що їхні матеріали стануть предметом розгляду на спеціальних сесіях Групи. У наслідку цих зусиль ми вважаємо, що було встановлено долю 31 осіб, 25 із них було повернуто з полону. Ще шістьох зниклих, на жаль, повернули мертвими.

Водночас ми вважаємо, що недоліками у функціонуванні цього органу є відсутність чітких процесуальних процедур, які б мали вимоги до форми та змісту документів, послідовності дій, строків, а також мали би обов'язкову силу для держав, до яких Група звертається. Звісно, що більша ефективність може також бути досягнута за умови наявності у Групи відповідних людських та матеріальних ресурсів.

Наведемо два приклади пошуку зниклих безвісти.

1. До ХПГ звернулася Т., дочка зниклого безвісти цивільного Л., з проханням розшукати його. Відомо, що Л. виїхав на власній автівці з Маріуполя в другій половині березня. Останній раз виходив на зв'язок перед блок-постом на в'їзді в Бердянськ.

Фахівець ХПГ з пошуку знайшов сліди перебування Л. в Маріупольському СІЗО. У повідомленні у Фейсбуку була згадка в'язня З., що він перебуває в одній камері з Л. і що Л. жорстоко катують. В іншому повідомленні було зазначено, що Л. помер у камері від серцевого нападу після катувань. Нарешті, в пізнішому повідомленні перелічувався весь склад в'язнів камери, в тому числі Л., отже, повідомлення про смерть Л. було помилковим. Було згадано, що Л. переведено до Бердянську, в колонію № 77.

Інформація про те, що Л. перебуває в Бердянську в колонії № 77, була передана дочці. Вона відповіла, що це їм відомо, і що матері навіть надали з ним побачення в колонії в серпні 2022 р., але зараз його там немає. До відомостей, що Л. був в Маріупольському СІЗО, дочка поставилася з недовірою, сказавши, що він там тільки рахувався, а фактично перебував у колонії № 77, а у вересні його там вже не було: його перевели невідомо куди. І вона дуже просить нас його розшукати.

Адвокат ХПГ надіслав до 40 запитів в різні російські владні установи і Міжнародний Комітет Червоного Хреста. З МКЧХ швидко відповіли нам телефоном, що чекають на звернення дочки, вони повідомлять їй, що її батько зараз у Криму.

2. 8 вересня 2025 року на гарячу лінію ХПГ звернулася дружина військовополоненого В. з проханням з'ясувати, чи перебуває її безвісти зниклий чоловік у полоні, та розшукати, де саме він перебуває та в якому стані. Було встановлено, що В. спочатку вважався зниклим безвісти, а потім, виявилось, що він був взятий у полон військами РФ у Курській області. Пошук в Інтернеті показав, що його було засуджено 2-м Західним окружним військовим судом до 17 років за ст. 205, частина 2, п.п. а, в УК РФ (тероризм).

Тепер ми мали виявити, де саме він перебуває та допомогти дружині встановити зв'язок із ним. Первинні запити адвокатів до Управління ФСІН Росії залишилися без відповіді. Потрібно сказати, що якщо до жовтня місяця офіційні органи намагалися хоч би приблизно дотримуватися законодавства про звернення, хоча б у деяких випадках відповідати адвокатам родичів, то зараз вони у більшості випадків взагалі припинили відповідати. Тому, здійснивши нашою командою мозковий штурм, ми розробили новий протокол наших дій. На жаль, немає можливості розкривати його, поки він діє, але за його допомогою, написавши запит, 22.12.25 р. ми отримали відповідь, що засуджений В. перебуває у такому-то тюремному закладі, де відбуває покарання. Одразу ми сповістили дружину. Зараз вирішується питання з надання допомоги дружині з організації

листування із засудженим чоловіком та надсилання посилок і коштів на його особистий рахунок.

У другій половині 2025 року в такий спосіб — надсилаючи запити до російських органів влади — ми встановили місцезнаходження 21 військовополоненого, які потрапили в полон у Курській області і були засуджені за тероризм.

Правова кваліфікація

Ми вважаємо, що Російська Федерація вчинювала та продовжує вчинювати цілу низку злочинних дій, які можуть кваліфікуватися за різними статтями як національного кримінального законодавства, так і міжнародних нормативних актів.

В Україні основним кримінальним законом, під який підпадають діяння, що охоплюються поняттям насильницьких зникнень, є ст. 146-1 КК України.

Також український Кримінальний кодекс має статті, які передбачають узагальнені склади кримінальних правопорушень. Зокрема це статті 438 — воєнні злочини та 442-1 — злочини проти людяності.

На міжнародному рівні основним актом є Римський Статут. У ньому насильницьке зникнення описано як арешт, затримання або викрадення осіб державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу, за їхньої підтримки чи за їхньою мовчазною згодою з подальшою відмовою визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місце перебування цих осіб із метою залишення їх без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу.

Росія здійснює затримання та позбавлення волі людей (і цивільних, і військових), не повідомляє про всі випадки затримання цивільних осіб та військовослужбовців і відмовляється надавати інформацію про їхнє місцезнаходження навіть близьким родичам, здійснює депортацію громадян України, які утримується в місцях несвободи. Також РФ здійснює засудження військовослужбовців України за загальнокримінальними статтями КК РФ, а також за тероризм. Це також є порушенням норм міжнародного гуманітарного права, бо українські комбатанти є суб'єктами опору суверенної держави агресивним діям державу-агресора. Отже, вони впроваджують реалізацію суверенного права кожної держави на самозахист, яке закріплено у Статуті ООН.

Іншими міжнародними актами, які містять норми, порушення яких постійно допускає Росія, це — Міжнародна Конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 1992; Женевські конвенції 1949 року (про захист жертв війни).

Зважаючи, що ці діяння вчинюються під час міжнародного збройного конфлікту, під час якого відбуваються регулярні напади на цивільне населення України, запроваджуються на всій території вторгнення російських збройних сил, мають ознаки систематичної та широкомасштабної політики, це може вказувати на наявність складу злочину проти людяності. У деяких випадках дії представників РФ можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини.

Адже переслідування осіб, які вчиняють ці злочини можливе і на національному рівні, і на міжнародному. Причому, на міжнародному рівні кримінальне переслідування за вчинення цих злочинів можливе в тому числі за правилами універсальної юрисдикції.

Наразі можна впевнено стверджувати, що міжнародні механізми, незважаючи на складність їхнього застосування та їхню «технічну» громіздкість, усе ж таки мають значний позитивний ефект.

Як уже вказувалося, прикладом є те, що втручання Робочої групи ООН у процес розшуку зниклих у деяких випадках справляв позитивний ефект. Аналогічний ефект має втручання Комітету ООН проти катувань у справах, де йдеться про випадки катувань українців.

Прикладом ефективності роботи міжнародних механізмів є видача МКС ордерів на арешт В. Путіна та М. Львової-Белової, які підозрюються у вчиненні злочину масової депортації українських дітей на територію Росії. Як зазначається у повідомленні про видачу ордеру: *«the warrants are secret in order to protect victims and witnesses and also to safeguard the investigation. Nevertheless, mindful that the conduct addressed in the present situation is allegedly ongoing, and that the public awareness of the warrants may contribute to the prevention of the further commission of crimes, the Chamber considered that it is in the interests of justice to authorise the Registry to publicly disclose the existence of the warrants, the name of the suspects, the crimes for which the warrants are issued, and the modes of liability as established by the Chamber¹³⁰»*.

І справді, після оголошення про видачу ордеру всі зухвалі повідомлення російських ЗМІ та державних органів про вдалу «евакуацію» українських дітей зникли, а подібні випадки порідшали.

Щодо вдалих прикладів застосування універсальної юрисдикції, потрібно згадати про те, що у березні 2025 року окружний суд Гельсінкі засудив колишнього заступника командира російської диверсійно-штурмової групи «Русич» Яна Петровського (відомого як Воїслав Торден) до довічного ув'язнення за чотири воєнні злочини в Україні, скоєні у 2014 році на Луганщині. Фінляндія відмовилася видавати його Україні та вирішила судити за власними законами.

Це фактично перший успішний приклад застосування універсальної юрисдикції до воєнного злочинця. Адже цей механізм є робочим.

Водночас на національному рівні в Україні ми спостерігаємо дуже дивну тенденцію, яка складається навколо попередньої кваліфікації діянь щодо зниклих осіб.

Як було зазначено, українські органи розшуку діють у форматі регулювання Женевських конвенцій 1949 року, сприймаючи ситуації зникнення людей як ознаки воєнних злочинів чи злочинів проти людяності в контексті норм міжнародного гуманітарного права.

Однак національні правоохоронні органи переважно сприймають і кваліфікують події зникнень як загально кримінальні правопорушення. Прикладом може бути те, що майже всі епізоди зникнення військових мають попередню кваліфікацію за ст. 115 КК України, тобто як умисні вбивства. Отже, українські правоохоронці фактично йдуть шляхом кваліфікації вчинюваних росіянами дій, як загально-кримінальних злочинів. Це призводить до того, що справжня суть їхніх дій ігнорується. Умисне вбивство як загально-кримінальний злочин — це індивідуальний епізод, пов'язаний зі злочинним наміром на позбавлення життя окремої людини. Він пов'язаний із певними, виключно індивідуальними ознаками, та стосунками між злочинцем і потерпілим, вказує на індивідуальне вольове рішення виконавця злочину, спрямоване саме проти конкретного потерпілого. У таких випадках не йдеться про наявність системної агресивної політики, метою якої є цивільні або військові, які, перебуваючи у відповідних обставинах, мають право на захист на рівні Женевських

---

¹³⁰ Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova:
<https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

конвенцій. Отже, це зовсім інша кваліфікація, інший злочин, інша суспільна небезпека такої поведінки.

Така ситуація є неприйнятною з огляду на те, що в українське кримінальне законодавство було внесено зміни, спрямовані на імплементацію норм міжнародного кримінального права (Римського Статуту МКС). Ці норми покликані не лише розповсюдити юрисдикцію МКС на ті діяння, які Росія вчиняє під час повномасштабного вторгнення. Вони також орієнтовані на діяльність національних правоохоронних органів і їхню здатність розслідувати злочини в межах національних кримінальних процесуальних процедур. Їхньою метою є введення спеціальних норм, які криміналізують поведінку тих, хто вчиняє міжнародні злочини в контексті наявного збройного конфлікту. Зокрема, вбивства, катування, насильницькі зникнення людей, позасудові страти тощо.

Йдеться про ст. 146-1 КК України. Ця норма передбачає відповідальність за насильницьке зникнення. Під ним законодавець розуміє арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування.

Фактично вона за своїми ознаками та елементами наближена до норми п. і) ч. 2 ст. 7 Римського Статуту. Водночас вона повністю перебуваєзнаходиться у національній юридичній площині і дає змогу розслідувати діяння за українським процесуальним законом. Важливим є те, що ця норма є спеціальною, одже такою, яка регулює питання відповідальності за відповідні дії, які мають ознаки насильницького зникнення. Зважаючи на те, що національне законодавство має спеціальні процедури визнання людини померлою / загиблою, і на те, що в момент зникнення в українських правоохоронців немає підстав вважати, що людину вбито, слід кваліфікувати подібні дії саме за статтею, яка передбачає відповідальність за насильницькі зникнення.

Це тим більш вірно з огляду на те, що наявність збройного конфлікту фактично визнана всіма, у цьому конфлікті беруть участь комбатанти з обох сторін і тому вести мову про умисні вбивства є просто неправильно і з огляду на національне законодавство, і з огляду на міжнародні норми.

До того ж це призводить до спотворення статистики злочинних дій окупантів і невірною обліку злочинності в Україні загалом.

Тим не менш, ми бачимо, що українські правоохоронні органи не йдуть на застосування статті 146-1 КК України. Ймовірно це відбувається у зв'язку з тим, що в українських правоохоронців немає впевненості у застосуванні нових норм і кваліфікації діянь за їхніми диспозиціями.

У подальшому така непослідовність сприйняття та кваліфікації цих подій та епізодів може зіграти негативну роль під час розгляду таких справ і притягнення винних до відповідальності. Адже створюється картина, що на території України діяли незалежно одна від одної якісь окремі агресивно налаштовані особи. Саме вони вчиняли вбивства та інші злочини і притягненням їх до відповідальності буде вичерпуватися питання притягнення до кримінальної відповідальності. Це все працює проти України, проти справедливості та проти усвідомлення масштабів і бруталності порушень росією норм міжнародного права та стандартів міжнародної безпеки.

Також усе зазначене не зменшує загальної невизначеності. Це також тягне за собою значні негативні наслідки для родичів зниклих. Вони опиняються в дуже складній ситуації.

А якщо подібні кваліфікації будуть продовжуватися, то їх згодом буде важко визнавати особами, які зазнали втрат і шкоди внаслідок збройної агресії РФ. Остання взагалі виявиться такою, що немає стосунку до дій окремих злочинців, які за власним наміром вбивали людей. Причому робили це навіть поза контекстом збройного конфлікту, в «режимі» загально-кримінального вбивства.

Ми вважаємо, що подібна практика має бути зупинена, а кваліфікація має відбуватися за кримінальними законами, які передбачають відповідальність за воєнні злочини, або за спеціальними нормами, зокрема, про насильницькі зникнення.

Також хочемо наголосити, що питання правової кваліфікації діянь, які обговорено в цьому звіті, є лише міркуваннями. Для складення повної та ясної картини потрібно здійснити ретельне розслідування, вивчення доказів і свідчень. Лише після цього можуть бути сформульовані остаточні висновки щодо кваліфікації та вирішення питання про можливість притягнення до відповідальності.

4.2. НЕЗАКОННІ (БЕЗПІДСТАВНІ) ЗАТРИМАННЯ (ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ)

Цей злочин ми ідентифікували окремо від насильницьких зникнень. Ми виходили з того, що під час зникнень із людиною втрачали зв'язок, ніхто не мав інформації щодо її долі та місцезнаходження. На відміну від таких випадків, незаконні затримання у більшості випадків, навпаки, супроводжуються розголосом або принаймні не приховуються. Водночас такі затримання пов'язані з відсутністю реальних підстав для затримання та поміщення людей у місця несвободи, або пов'язані із сумнівним та упередженим правосуддям. Особливо це стосується комбатантів.

Такі затримання можливі і на тривалий, і на короткий термін.

Прикладами можуть бути численні випадки затримання цивільних осіб та поміщення їх у так звані «фільтраційні табори», а також окрема й специфічна категорія затриманих українських військових, які виконували бойові завдання на території РФ, зокрема, у Курській області.

Щодо цивільних громадян однією із закономірностей є те, що такі люди зазвичай затримувалися вибірково за мотивами підозри у проукраїнській позиції чи співпраці з владою України або Збройними силами України. Нерідко мотивом затримання була українська мова, українська символіка або недостатня лояльність до РФ. Крім працівників органів державної влади затримували представників української освіти, культури, духовництва. Цивільних осіб зазвичай на початкових етапах полону тримали у підвалах, сховищах, гаражах, ангарах, школах, а також у відділках поліції. Зі спливом певного нетривалого часу їх доправляли в офіційні місця несвободи на окупованій території чи на території РФ або звільняли.

Виходячи з мети затримань і катувань цивільних осіб можна зробити припущення, що представники РФ розділяють всіх українців, яких вони затримують, на кілька груп:

- Військовополонені — в цю групу вони включають всіх, хто був взятий в полон під час бойових зіткнень, хто був одягнений у однострій, мав розрізняльні ознаки та зброю. Йдеться про військових ЗСУ, Національної гвардії та інших військових формувань України;
- «Терористи» — в цю групу вони включають українських військових, які мають ознаки вказані у попередньому пункті але які були взяті в полон на території РФ,

зокрема в Курській області та інших прикордонних областях РФ. За логікою окупантів, виходячи з того, що вони не визнають власного акту агресії і сприймають його як «своє», військових, які вторглися на їх територію вони розглядають як злочинців, які зі зброєю в руках тероризують цивільне населення відповідних областей РФ;

- «шпигуни» — до цієї групи вони зазвичай зараховують цивільних осіб (які не мають ніяких ознак стосунку до збройних формувань, ніяких розрізнювальних знаків, зброї та форменного одягу), які за припущеннями представників державу-агресора ведуть шпигунську, підривно та розвідувальну роботу і на території РФ, і на територіях, де ведуться бойові дії, прилеглих до них територіях чи окупованих військами РФ територіях.

Доля людей, які входять до вказаних груп має різний перебіг. Ті, хто входять до першої групи зазвичай утримуються у колоніях або в'язницях на окупованих територіях чи території РФ і не підлягають суду. Зазвичай термін їх тримання у полоні не є визначеним і він цілковито залежить від волі представників влади РФ. Такі полонені найчастіше повертаються до України за обмінами.

Людей, включені у другу чи третю групу також тримають у тих самих місцях, що й військовополонених, але стосовно них зазвичай ведеться кримінальне провадження, виносяться вирок судів РФ, за якими їх засуджують за певні злочини, визнають засудженими та відправляють відбувати строки покарання у вигляді позбавлення волі. Відповідно строки тримання у місцях несвободи визначаються вирокими судів РФ.

Представники влади РФ вчинюють злочини відносно всіх вказаних категорій. Крім катувань, що, як було вказано раніше, є звичайною практикою стосовно затриманих і полонених українців, військовополонені позбавляються всіх прав, які передбачені Женевськими конвенціями 1949 року. Ними передбачена велика кількість норм і правил, яких мають дотримуватися держави, між якими розгортається збройний конфлікт та бойові дії. Росія свідомо порушує ці норми та правила.

Окремі епізоди насильницьких зникнень і незаконних затримань

#77

11 травня 2024 року пан Д., як волонтер, разом з іншим волонтером, паном В., виїхали з м. Харкова на автомобілі для евакуації цивільного населення у місті Вовчанськ Чугувського району Харківської області, але так і не повернулися. Від того часу пан Д. більше не виходив на зв'язок.

Пізніше Міжнародним Комітетом Червоного Хреста було підтверджено перебування другого волонтера, пана В., у полоні на території Російської Федерації.

#100

З 19.04.2024 р. перестала виходити на зв'язок пані П., яка перебувала на тимчасово окупованій території в м. Бердянськ, Запорізької обл. Від знайомих відомо, що її з родиною було затримано військовим РФ у м. Приморське. Подальша доля її та її родини невідома.

#582

26 січня 2024 року пан С. разом зі своєю дружиною перебували на тимчасово окупованій території у своєму будинку у м. Бердянськ Запорізької області. До будинку пана С. підїхали два автомобілі, з яких вийшли декілька осіб у масках. Вони забрали пана С. разом з дружиною та вивезли у невідомому напрямку. Відтоді відомостей про їхнє місцезнаходження немає.

#184

22.10.2023 року, приблизно вдень, пан Р. був удома у м. Кремінна, Луганської області. До його будинку під'їхав автомобіль, із якого вийшло 5 осіб у військовій формі. Ймовірно, це були працівники ФСБ РФ. Вони увійшли до квартири пана Р., надягли пану Р. мішок на голову, посадили в автомобіль та вивезли у невідомому напрямку. Того ж дня, 22.10.2023 року, близько 17:00, з телефону пана Р. на телефон його дружини надійшло повідомлення з текстом: «Перезвони, будь ласка». Дружина зателефонувала. Розмова тривала близько 2 хвилин. Пан Р. дав зрозуміти, що поряд військові, розмовляв дуже стримано, не емоційно. Дружина згадує, що стиль розмови був не притаманний йому. Відтоді пан Р. більше не виходив на зв'язок.

Пан Р. є цивільним, жодного стосунку до військової служби не має.

#439

28 жовтня 2023 року пані Л. перебувала у своєму будинку в м. Алчевськ Луганської області разом зі своїм онуком, паном Б.

Алчевськ з 2014 року був окупований російськими військами. У двері їхньої квартири подзвонили, пані Л. відчинила. У квартиру забігли невідомі люди у балаклавах та озброєні. Пані Л. допитали, після чого їй одягли на руки кайданки, скрутили руки за спину та вивезли у невідомому напрямку.

Лише через 2 місяці пані Л. змогла зателефонувати пану Б. та повідомити, що вона перебуває у слідчому ізоляторі № 1 у місті Луганськ.

#2586

Пані Н. мешкає у с. Софіївська Борщагівка Бучанського району Київської області та є дружиною пана Є.

Пан Є. є цивільною особою та працював на Запорізькій атомній електростанції. 18.07.2023 пані Н. зателефонувала своєму чоловіку пану С. по телеграм, під час розмови зв'язок перервався. Коли пані Н. перетелефонувала своєму чоловіку, то пан Є. повідомив., що до нього прийшли російські військові і він вимкнув свій телефон. Через півтори години пані Н. попросила сусідку сходити до них додому і подивитися, чи вдома пан Є. Сусідка сказала, що вдома нікого немає, але у будинку був обшук. Наступного ранку сусідка пішла до будівлі поліції і дізналася, що пана Є. привезли туди. Але згодом його вивезли у невідомому напрямку.

#569

12 січня 2023 року пан Р. перебував на своєму робочому місці на Запорізькій атомній електростанції, яка перебуває під тимчасовим контролем військовослужбовців РФ, ЛНР та ДНР з 03 березня 2022 року. Пан Р. подзвонив дружині, сказав, що військовослужбовці РФ приходили до нього та повідомили, що з ним будуть розмовляти з приводу переходу до Росатому. Пан Р. відмовився від цієї пропозиції. Того ж дня дружина пана Р., яка на той момент перебувала в їхній квартирі в місті Енергодар Запорізької області, почувала як двері квартири почали відчинятися. 4 військовослужбовців РФ зайшли до квартири пана Р., використавши його ключі, повідомили, що пана Р. затримали та забрали його телефони. Протягом місяця дружина пана Р. приходила до відділу поліції на побачення з паном Р.

10 лютого 2023 року дружині пана Р. повідомили, що пана Р. у відділі поліції вже немає. 13 лютого 2023 року на каналі «РИА-новости» пані А., донька пана Р., побачила відео, як пана Р. «депортують» на підконтрольну Україні територію. Відтоді інформації про місцезнаходження пана Р. немає.

#581

08.01.2023 вранці за адресою: Херсонська область, Херсонський район, с. Піщанівка, вул. Х прийшли військові РФ, які привласнили два автомобілі — «Шкода Фабія» універсал, синього кольору, та «ДЕО Матіз» вишневого кольору, а також забрали із собою та повезли у невідомому напрямку пані С. (вона є фельдшером, син — військовослужбовець ЗСУ) та її племінника — пана Б. Їхня подальша доля невідома.

#3577

07.01.2023 невідомі військові РФ зайшли в магазин, до пана А., який є власником магазину. У магазині та в автомобілі пана А. було проведено обшуки. Також було обшукано будинок пана А., розташований за адресою: Херсонська область, Каховський район, с. Чорнянка, вул. Х. Після обшуків самого чоловіка забрали та вивезли у невідомому напрямку, зв'язок із ним відсутній.

#2512

16.12.2022 року пана К. було незаконно затримано військовими збройних сил Російської Федерації, коли він їхав із села Нововодяне, Кам'янсько-Дніпровського району, Запорізької області до м. Енергодар, Запорізької області. Пан К. є цивільною особою і жодного стосунку до військової служби не має. Наразі місцезнаходження пана К. невідоме.

#416

У селі Тамбовка під Мелітополем окупанти затримали та вивезли у невідомому напрямку викладача університету, доктора наук Володимира Воровку. Його забрали із його власного будинку. До війни Воровка був викладачем Мелітопольського педагогічного університету імені Богдана Хмельницького та завідувачем кафедри екології та раціонального природокористування.

Затримання відбулося о 7 ранку. До будинку пана Воровки підїхало 3 легкові автомобілі та мікроавтобус. Невідомі люди увірвалися до приміщення. Звідти вивели чоловіка, посадили в автомобіль і зникли в невідомому напрямку, повідомили очевидці. Цей епізод отримав значне поширення у засобах масової інформації¹³¹

#828

19.04.2022 о 5:30 год. пана І. було викрадено військовими ЗС РФ із його власного будинку в м. Херсон.

Уранці 19 квітня 2022 року до будинку пана І. та до будинку його батьків проникли озброєні військові РФ, зламавши замки. Військові прибули на автомобілях. Шестеро з військових були одягнені у військову форму, один із нападників був у цивільному. Обличчя у всіх були закриті балаклавами. В обох будинках вони шукали склади зброї. Військові затримали пана І., а також забрали його власні речі, телефон, ноутбук та шеврони.

#3862

17 вересня 2022 року пан Д. перебував у квартирі свого знайомого в м. Херсон разом із господарем квартири. Приблизно о 12 год. 30 хв. до будинку підїхали декілька автомобілів, із яких вийшли військовослужбовці РФ та декілька осіб, одягнених у цивільний одяг

¹³¹ Під Мелітополем окупанти затримали та вивезли викладача університету:
<https://incident.obozrevatel.com/ukr/crime/vojna-protiv-rossii-u-melitopoli-okupanti-zahopili-v-polon-vikladacha-universitetu-cholovika-vivezli-v-nevidomomu-napryamku.htm>
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02MgJSESjATXqPy64VrPKuawFZmGmt3cry94aAt9EXYuWx9QmADernu5rF3Dpi3wQ1l&id=100011566696276

і балаклави. Вони зайшли до квартири знайомого пана Д., надягли мішки на голову йому та його знайомому, вивели їх із під'їзду, посадили в автомобіль і вивезли в невідомому напрямку.

#4340

Пан К. є цивільною особою, працівником Одеської залізниці.

13.09.2022 року із його власної квартири, виламавши вхідні двері, пана К. викрали військові РФ. Викрадення супроводжувалося побиттям пана К.

Від того часу доля пана К. та його місцезнаходження невідоме.

#570

Пан М. працював охоронцем на ЗАЕС, він був цивільною особою.

03 серпня 2022 року пан М. їхав на роботу в м. Енергодар, Запорізької області. На блоку посту його затримали військовослужбовці РФ.

На сьогоднішній день точне місцезнаходження та доля пана М. є невідомою.

#2323

21.07.2022 року близько 07:00 пан В. був затриманий військовослужбовцями Російської Федерації, коли він перебував у своїй квартирі в м. Херсон. Від того моменту доля пана В. та його місцезнаходження є невідомим. На момент затримання чоловік був цивільною особою.

Висновки

Наведені приклади насильницьких зникнень цивільних осіб є дуже красномовними.

З них можна дійти висновку про цілі таких зникнень, їхній системний характер, поєднаність єдиним задумом і прагнення досягти певної мети за допомоги такої поведінки. Зазвичай представники РФ затримують людей, які займали певні державні посади, працюють в установах освіти, були самі або мають родичів, які несли службу в ЗСУ, мають або мали стосунки із силовими структурами чи підрозділами.

Як уже зазначалося, серед зниклих осіб значну частину складають військові. На жаль, ситуація з їхніми зникненнями має значно менше подробиць. Описи їхніх зникнень є дуже скупими й однаковими. Вони зазвичай обмежуються повідомленнями про місце та дату зникнення. Опис обставин є доволі типовим — під час бойового зіткнення або під час обстрілу позицій.

Але тенденція приховування фактів взяття в полон та ненадання повідомлень про місце утримання полонених зберігається незмінно. Адже саме в цьому і полягають порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Як зазначено у «Доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні для Ради з прав людини» (A/HRC/58/67): Комісія дійшла висновку, що російська влада вчинила злочини проти людяності у вигляді насильницьких зникнень і катувань. Ці злочини було скоєно в межах широкомасштабного та систематичного нападу на цивільне населення, що здійснювався відповідно до узгодженої державної політики.

На територіях, що потрапили під контроль російської влади, відбувалися затримання великої кількості цивільних осіб, яких російська влада вважала загрозою її військовим цілям в Україні. Багатьох цивільних полонених неодноразово переводили між різними місцями утримання під вартою в окупованих районах України, а також депортували до Російської Федерації, де вони знову ставали жертвами порушень прав людини та злочинів. Різні ро-

сійські організації систематично відмовляються розголошувати інформацію про долю або місцеперебування полонених, залишаючи їхніх рідних у болісному невіданні. Багато полонених і затриманих зникли безвісти на місяці й роки, а деякі загинули¹³².

4.3. КАТУВАННЯ

Злочин катування є одним із найпоширеніших у поточному повномасштабному воєнному вторгненні РФ на територію України.

Ми можемо констатувати, що майже всі люди, які в той чи інший спосіб опиняються під контролем РФ і входять у безпосередній контакт з її представниками (військовими, представниками органів влади, силових структур, представниками маріонеткових республік, окупаційних властей) зазнають катувань або інших форм нелюдського поводження. Це стосується й тих, хто вважається зниклим. Ті з них, хто не загинув чи не втік від властей РФ, безсумнівно зазнали катувань.

Це неодноразово було підтверджено й численними звітами міжнародних організацій. Зокрема, в останній Доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні для Ради з прав людини (A/HRC/58/67) від 19 березня 2025 року зазначається: у місцях утримання під вартою на окупованих Росією територіях України та в Російській Федерації російська влада систематично застосовувала катування, примусові заходи та методи залякування до окремих категорій полонених із метою отримання

інформації. Найжорстокіші форми катувань застосовувалися під час допитів, які проводили співробітники Федеральної служби безпеки та Слідчого комітету Російської Федерації. Докази свідчать, що співробітники Федеральної служби безпеки, які перебували в місцях утримання під вартою, мали вищі повноваження, ніж представники інших служб та силових структур, зокрема керівники установ, і саме вони віддавали накази.

Російська влада систематично застосовує сексуальне насильство як форму катувань щодо полонених чоловіків. У доповіді детально описані додаткові випадки воєнних злочинів, зокрема зґвалтувань і сексуального насильства, скоєних у формі катувань щодо полонених жінок¹³³.

Аналогічні за своїми висновками доповіді підготувало й Управління Верховного комісара з прав людини Об'єднаних націй. У них так само підтверджено, що російська влада систематично й широкомасштабно піддає українських військовополонених і затриманих катуванню, жорсткому поводженню й утримує їх у нелюдських умовах.

Методологія

З початком повномасштабного вторгнення ГО ХПГ має велику практику документування випадків катувань, які вчинюються російськими військовими, представниками російських правоохоронних органів та органів влади. Наразі юристи ХПГ обліковують 995 епізоди, у яких є обґрунтовані підстави вважати наявність катувань. Ця кількість включає і цивільних, і військових, які опинилися в полоні та під контролем у РФ.

¹³² Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session58/advance-version/a-hrc-58-67-auv-en.pdf>

¹³³ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session58/advance-version/a-hrc-58-67-auv-en.pdf>

Безпосередньо юристами організації надається правова допомога 920 потерпілим від катувань. У значній частині цих епізодів юристами ГО ХПГ було подано заяви до КПЛ ООН (248 заяв). 26 із них стали предметом звернень до СНПК в КПЛ ООН.

Наразі на національному рівні ми маємо 4 вироки у справах щодо катувань українців.

Основним методом отримання інформації про випадки катувань та їх обставини є безпосередні інтерв'ю з потерпілими та свідками.

Переважає більшість епізодів сьогодні є кримінальними провадженнями, у яких підозрюється злочин катування. У них юристи ГО ХПГ надають потерпілим правову допомогу та беруть участь у процесуальних слідчих діях.

Проблемою в цих категоріях проваджень є те, що катування завдають значних і тривалих страждань жертвам. Далеко не всі, хто був підданий катуванням, готові розповісти про ці події, згадувати про них і поширювати таку інформацію. Дехто боїться розголосу та хвилюється за долю тих, хто залишається під контролем влади РФ.

Усі, хто погодився на отримання правової допомоги та на надання свідчень, подають інформовану згоду на інтерв'ювання та подальше використання отриманої інформації при підготовці подань до юрисдикційних і правоохоронних органів на міжнародному та національному рівнях.

Інтерв'ю та опитування здійснюються з дотриманням вимог чинного процесуального законодавства, з дотриманням принципу «не нашкодь» та умов збереження конфіденційності, уникнення надмірного занурення у травматичні деталі (травмо-інформований підхід).

Опитування та документування випадків катувань здійснюється у відповідності до «Керівних принципів щодо документування міжнародних злочинів і порушень прав людини для цілей притягнення до відповідальності», розроблених МКС разом із Євроюстом для організацій громадянського суспільства («ICC-Eurojust Guidelines for civil society organizations on documenting international crimes and human rights violations for accountability purposes»), Принципів проведення ефективного розслідування та збору інформації («Принципів Мендеса», «the Méndez Principles on Effective Interviewing»), Стамбульського протоколу.

Загальні зауваження

Наші спостереження дають підстави стверджувати, що катування українців, які опинилися в полоні, мають ознаки узгодженої політики, які підтримується та заохочується владою Росії.

Зважаючи на те, що й отримані нашою організацією свідчення та відомості, і звіти громадських та міжнародних організацій, а також журналістських розслідувань, демонструють разюче однакові тенденції та закономірності у питаннях ставлення до полонених і затриманих цивільних, катуваннях їх і поводженні з ними, можна цілком впевнено стверджувати, що це вказує на наявність єдиного, узгодженого підходу до українців, які опинилися під контролем РФ.

Катування є звичною практикою, вони дуже поширені та використовуються систематично. Їхнє географічне поширення корелює з географією місць ведення бойових дій, окупованих територій, а також поширюється й на територію РФ. Зокрема, катування застосовуються у всіх місцях несвободи на території РФ, де тримають українських полонених і затриманих.

Правозахисні організації та спільні громадські ініціативи виявили й далі продовжують розшукувати місця тримання полонених. Завдяки цим зусиллям вдалося ідентифікувати 196 місць утримання на території Росії та близько 84 на тимчасово окупованих територіях.

Інформація щодо місць тримання полонених і на окупованих територіях, і на території РФ й далі збирається та систематизується.

Отже, катування мають широкомасштабний характер.

Жертвами катувань стають і жінки, і чоловіки, і цивільні особи, і військовополонені.

Катування застосовуються у всіх місцях, де тримають полонених або затриманих українців. Йдеться і про неофіційні місця несвободи (підвали, гаражі, ангари, сараї, покинуті будівлі тощо), про офіційні місця несвободи, тобто такі, які спеціально створено та пристосовано для тримання в них затриманих чи засуджених (камери у відділеннях поліції, ізолятори тимчасового тримання, слідчі ізолятори, колонії /установи виконання покарань, тощо).

Матеріальні умови, в яких опинилися полонені українці, зазвичай є неприйнятними. Вони характеризуються такими рисами — холод, недостатня їжа, відсутність медицини, неналежні побутові умови. Приміщення, у яких тримали затриманих і полонених іноді потребували ремонту, мали плісняву на стінах, недостатній доступ до свіжого повітря, освітлення тощо. Загалом надання можливості перебувати на свіжому повітрі було обмежено. Дехто з опитаних згадував, що прогулянки були дуже рідкісними і нетривалими.

Зазвичай на перших етапах затримання людей тримали в умовах, які не пристосовані для розміщення людей. Приміщення були тісними, часто не мали санітарних блоків, не мали місць для сну, погано освітлювалися (іноді не освітлювалися взагалі) та не вентильовалися.

На перших етапах затримання людей розміщували у підвалах, гаражах, ангарах, складських приміщеннях. Отже, ані туалетів, ані ліжок, ані достатнього простору в них не було.

Катування застосовуються і під час затримань, і в подальшому під час тримання людей у місцях несвободи, а також у так званих фільтраційних таборах, під час переміщень.

Нерідко катування відбуваються на тлі або передують іншим злочинам — незаконне позбавлення волі, навмисні вбивства, сексуальне насильство, насильницькі зникнення тощо.

Закономірності, які наразі виявлено нами, стосуються категорій потерпілих, які стають жертвами катувань, а також мети та видів катувань, які застосовують окупанти і які є найпоширенішими і використовуються в усіх випадках.

Жертви катувань

Серед тих, хто зазнає катувань, є і цивільні, і військові. Як уже було зазначено, всі особи, які опинилися під контролем влади РФ, зазнають катувань або інших форм жорстокого поводження тією або іншою мірою.

Сексуалізованих катувань частіше зазнають чоловіки, але це може бути пов'язане з тим, що затриманих або полонених чоловіків є статистично більше, ніж жінок.

Види та методи катувань

Катування застосовуються до всіх без виключення, і цивільних, і військових, у всіх місцях несвободи, протягом усього терміну перебування в полоні. У кожному місці несвободи, через яке проходить полонений українець, створено нестерпні умови перебування, панує атмосфера приниження та залякування. До полонених застосовуються не лише фізичні тортури. До них застосовується психологічний тиск та знущання.

Катування застосовувалися і під час допитів полонених, і в якості повсякденної буденності. Під час допитів катування були сфокусованими та максимально жорстокими, бо завжди здійснювалися групою катів до одного полоненого. Особи, які допитували декла-

рували мету допиту та катували полоненого, намагаючись досягти цієї мети (див. пункт щодо мети катувань).

Видами катувань, про які згадували полонені, є:

- Побиття
- Катування електричним струмом
- Стресові положення та надмірні фізичні навантаження
- Сексуалізовані методи катувань
- Погрози та імітація страти
- Придушення/ асфіксія
- Цькування собаками
- Створення нелюдських та принизливих умов тримання
- Інші види катувань

Побиття

Це найпоширеніший вид фізичного насильства, яким просякнuto все перебування полонених у місцях несвободи Російської Федерації. За свідченнями полонених побиття відбуваються в усіх місцях несвободи, у будь який час та під час будь яких заходів. Побиття здійснюються як руками і ногами, так і різними знаряддями — палками, дубинками (палицями, кийками), інструментами (молотками, гайковими ключами тощо), пластиковими трубами, гумовими шлангами, канатами з нав'язаними вузлами, ремнями із металевими пряжками та ін.

Побиття, про які повідомляли опитані полонені, вони описували як дуже таргетовані. Локалізація завдання ударів свідчила про бажання катів нанести максимальну шкоду здоров'ю полоненого й водночас залишити його живим.

Найчастіше численні удари наносили по нирках із намаганням завдати полоненим максимальних ушкоджень, які згодом могли потягти за собою інвалідизацію людини, спричинення хронічних захворювань нирок. Багато хто з полонених говорили про тривалі болі в оайоні нирок, мочилися кров'ю тощо.

Усі полонені згадували про те, що багато ударів їм завдавали прицільно по ногах. Полоненим відбивали м'язи, порушуючи кровообіг у кінцівках. Це тягло за собою втрату можливості пересуватися на деякий час, а в майбутньому могло призвести до порушення функцій руху. Усі опитані згадували, що вони повністю втрачали можливість пересуватися на короткий час і мали значні проблеми з пересуванням протягом тривалого часу.

Удари та застосування електроструму до хребта призводили до короткочасної втрати можливості рухатися, до того, що жертва втрачала чутливість кінцівок.

Завдання ударів по статевих органах, застосування електрошокерів до статевих органів без будь-якого сумніву мали на меті не лише приниження полонених, а й завдання шкоди їхньому репродуктивному здоров'ю та статевим здатностям. Опитані зазначали, що їхні кати говорили про це прямим текстом, у тому числі погрожуючи кастрацією.

Усі ці «прицільні» побиття на тлі поганого харчування, браку медичної допомоги, постійного психологічного тиску та принижень у всіх випадках призводили до значного погіршення здоров'я полонених.

Зі свідчень полонених:

...поки ми підводилися, нас били палками, дубинками, ремнями з бляхами по всьому тілу. ... Вони не намагалися потрапити в якесь місце, вони просто били по всьому тілу. ...Поки нас вели, нас били шокерами, руками, ногами. ... били шокерами, мене

били по яйцях і в задній прохід дуже багато разів. Били так сильно, що у мене почали відніматися руки та ноги.

Вони били мене битою, дуже сильно били по ногах. Відбили ногу, була зламана нога, ударів було близько п'ятдесяти. Ноги були аж чорні, не проходили місяців два, я не міг ходити. Також били по руках, по ребрах. У мене було зламано три ребра. Били доти, поки я не втратив свідомість. Нас спочатку дуже сильно били. Нас били кожен день. Одного разу на перевірці мене також ударили електрошокером по яйцях. ... нас били руками, ногами, палками, дубинками... держакон лопати... електрошокерами... (С. 3).

Полонені свідчили про те, що випадки побиття та катування до втрати свідомості жертв, а також випадки настання смерті серед полонених не були рідкістю.

Полонених били постійно, під час всіх дій і заходів, учасниками яких вони ставали. Їх били при переміщенні, під час прийомки до різних установ, били у камерах, під час перевірок, під час ведення до душі або до їдальні, під час пересування територіями установ, били під час прямування на допити. Побиття могли відбуватися протягом дня по кілька разів.

Катування електричним струмом

Російські правоохоронці використовували цей вид катування дуже широко. Він застосовується і з використанням електропристроїв, клема яких приєднуються до частин тіла жертви, і з використанням спеціальних пристроїв — електрошокерів. В окремих випадках для покращення токопровідності жертву поливали водою або били полонених струмом під час приймання ними душі. Один із полонених згадує, що під час допиту до його рук прикріпили тапик і почали бити струмом і ставити запитання. Однак полонений на мав змоги відповісти на них, адже відразу після запитання подавали струм і полонений міг тільки кричати від болю. Інший полонений зазначав, що на першому чи другому допиті йому причепили клема на мізинці. Також їх чіпляли на вуха та пускали маленький струм (С. 2).

Удари електрострумом завдавалися в різні частини тіла. По руках і ногах, по хребту, по куприку, по статевих органах, по сідницях, по п'ятках, по голові, під ребра. Один із полонених так описував застосування до нього електрошокеру:

мене шокером били в район ніг. Затискали шокер, щоб він працював протягом кількох секунд, а потім цей шокер притискали до тіла і проводили по спині від шиї до кіпчика. Також били в пальці рук (С. 9).

Електрострум застосовувався до полонених і під час допитів для отримання зізнань та свідчень, і під час щоденної взаємодії з полоненими. Під час допитів електрострум застосовувався тривалий час та з важкими для жертви наслідками. В іншому випадку електрострум був засобом «стимулювання» полонених. Таким чином їх примушували переміщуватися швидше, виконувати вимоги та накази силовиків.

Наслідки застосування електроструму полонені описують по-різному, але у переважній більшості випадків вони були важкими. Полонені згадують, що втрачали свідомість, втрачали чутливість кінцівок, отримували опіки, не могли рухатися певний час. Це траплялося тоді, коли електрострум застосовували до хребта.

Стресові положення та надмірні фізичні навантаження

До цієї групи катувань включено опис випадків примушення полонених до перебування у певних позиціях тривалий час або до виконання фізичних вправ. Цей вид катувань є поширеним у російському полоні. Ним представники російських силових відомств

заповнюють увесь час перебування полонених у місцях тримання. Він є повсякденною рутиною.

Зважаючи на те, що полонені значну частину часу перебували в камерах, представники російських силових структур змушували їх стояти не рухаючись протягом усього дня (8 і більше годин). Після підйому та сніданку полонені повинні були стояти в камерах біля своїх ліжок з руками за спиною, голова опущена донизу. Розмовляти та підводити голову було заборонено. Майже завжди до цього додавалася заборона відвідувати туалет та пити воду без дозволу (команди). Полонені свідчили, що в результаті таких заходів у них набрякали ноги, дехто з них не міг терпіти і справляв фізіологічні потреби під себе.

Майже всі полонені описували ці знущання однаково:

нам сказали, що ми повинні постійно стояти. Спиратися на щось не можна було, присісти не можна було, поворухнутися не можна було. Ходити у туалет і воду пити можна лише за дозволом. Якщо ми цього не виконували, то нас виводили в коридор і били. Ми повинні були стояти від 6:00 ранку до 22:00 вечора. І я так стояв щодня з 10 лютого 2023 року до 23 жовтня 2024 року. Внаслідок цього в мене тепер проблеми з ногами, мені дали третю групу інвалідності пожиттєво (С. 3).

Іншою поширеною позицією була так звана «ластівка» — позиція у нахилі вперед, голова притулена до стіни, руки піднято вгору позаду корпусу або «розтяжки» — позиція обличчям до стіни, руки піднято вгору з долонями, опертими на стіні (іноді тильними боками долонь до стіни), ноги на ширині плечей. Таку позицію полонені були повинні займати у всіх ситуаціях, коли вони залишали камери та перебували в коридорах, кабінетах або інших приміщеннях, де вони очікували на допитив, під час переміщень до інших приміщень (їдальні, душових, медичних частин тощо). За свідченнями полонених перебувати в таких позиціях вони могли доволі тривалий час.

Фізичні виправи полонених примушували виконувати постійно. Полонені зазначали, що їм щодня віддавали команду присідати або віджиматися. Кількість присідань була різною, але зазвичай не менше, ніж 200 разів. Один із полонених (С. 9) вказував, що рекордна кількість присідань у їхній камері була 2600 разів, інший полонений говорив про 4000 разів (С. 6).

Іншими прикладами примусових фізичних вправ і стресових позицій є тримання позиція напівприсяду, присідання, так званим солдатським хватом (присідання кількох людей, які тримають один одного за плечі) тощо (С. 7), «біг на місці» протягом тривалого часу (2–3 години), перебування у «планці» протягом усього часу ранкової перевірки (С. 7), виконання «шпагату» (за свідченнями полонених, якщо шпагат не виходив, вони «допомагали» сісти — били по ногах, сильно натискали на таз, щоб він розтягувався» (С. 1).

Примушування до займання стресових позицій і виконання фізичних вправ були дуже схожими.

Обмеження можливості вільно рухатися та змінювати позицію тіла, примушування до надмірних фізичних навантажень на тлі знесилання та постійного недоїдання, свідчить про наявність наміру виснаження полонених і знущання з них. Зважаючи на поширеність, однаковість таких дій, на те, що до їх впровадження було залучено велику кількість працівників правоохоронних органів Російської Федерації, можна цілком імовірно стверджувати, що такі дії були узгоджені та санкціоновані або на них було надано мовчазну згоду.

Сексуалізовані методи катувань

Для цілей цього звіту було використано широке тлумачення сексуального насильства, яке включає не лише зґвалтування, примушування до сексу або інші дії, пов'язані з проникненням в тіло людини, а й інші дії, не пов'язані з проникненням або навіть фізичним контактом. Такий підхід відомий у міжнародному праві, його було обрано Міжнародним трибуналом щодо Руанди у справі проти Акаєсу.

Опитані неохоче розповідали про сексуальне насильство. Водночас подібні епізоди ймовірно завдавали значних психологічних страждань і саме тому більшість з опитаних усе ж таки надавали пояснення щодо цих фактів.

Випадків зґвалтувань полонені не описували, але насильство, яке має всі ознаки сексуального, застосовувалося до полонених дуже часто. Йдеться про удари по статевих органах та в пах жертви, застосування електрошокерів до геніталій та до анусу полоненого, роздягання жертви та примушення її до перебування оголеним, виконання фізичних вправ оголеним, погрози зґвалтуванням, імітація зґвалтування. Усі опитані зазначали, що погрози кастрації та відбиття статевих органів були постійними та цілеспрямованими.

Багато хто з полонених згадували, що спецназ і працівники місць інтернування погрожували використанням монтажно́ї піни, як знаряддям сексуалізованих тортур. Полонений розповідав, що на нього кричали, лаяли його матом та погрожували задути монтажну піну в анальний отвір (С. 9).

Виконавці катувань відкрито казали полоненим про мету сексуального насильства. Вони прагнули нанести полоненим такі травми та uszkodження, які б зробили неможливим для них у подальшому мати дітей і жити статевим життям.

Один із полонених згадував, що його постійно допитували двоє — лейтенант і товстий капітан. У допитах іноді брали участь засуджені, які відбували покарання у цьому місці несвободи. Полоненому погрожували тим, що коли він не зізнається у підриві Драматичного театру у Маріуполі, то засуджений зґвалтує його. Після цієї погрози засуджений спустив штани, демонструючи готовність виконати наказ особи, що допитувала. Полонений заплакав і лейтенант наказав засудженому одягти штани. Але після цього лейтенант сказав, що полонений ніколи не матиме дітей і з цими словами почав бити полоненого електрострумом (електрошокером) по геніталіях. Полонений згадав, що у нього стався шок (С. 6).

Працівники правоохоронних структур Російської Федерації часто погрожували гвалтуванням та кастрацією. Опитувані згадували кілька епізодів імітації гвалтування. Працівники ФСІН намагалися засунути в анус полоненому гумовий кийок (С. 8), палку, пляшку (С. 5).

Формами сексуалізованого насильства були заклики до статевих зв'язків, які працівники ФСІН скеровували до полонених під загрозою побиття.

Свідчення полонених вказують на те, що сексуальне насильство використовувалося з двома основними цілями — завдати шкоду статевому здоров'ю полонених і принизити їх. Полонені зазначали, що після звільнення з полону мали проблеми зі статевим здоров'ям, зокрема скаржилися на погані результати спермограм, больові відчуття у паховій зоні тощо. Нічого подібного до потрапляння в полон в опитаних не було (С. 8).

Погрози та імітація страти

Перебування в російському полоні постійно супроводжувалося погрозами вбивства та фізичного знищення. Опитані згадували, що від самого початку перебування в полоні російські військові, бойовики квазіітворень (ЛНР, ДНР) та працівники правоохоронних органів РФ погрожували вбивством і розправою, говорили про те, що живими українці

додому не повернуться. Такі погрози не були персоніфікованими й адресувалися всім полоненим, які їх чули. Це була частина повсякденного тиску на українців.

Водночас погрози та імітація страти мала й ознаки індивідуальних випадків катувань. Найчастіше таке траплялося під час допитів полонених, коли вони залишалися сам на сам із командою катів. Такі погрози та імітації відбувалися в контексті побиття чи катувань інших видів і завдяки цьому їхня ймовірність іноді набувала ознак неминучості.

Іншими були ситуації, коли до камери з полоненими заходили бойовики спецназу, називали прізвище полоненого, наказували збирати речі й виводили його. Далі, під час руху до транспортних засобів і подальшого пересування полоненим повідомляли, що їх везуть на розстріл. Весь час поки тривало переміщення полонених їх тримали у напрузі, постійно нагадуючи, що везуть на розстріл, «на корм собакам» (С. 6).

Один із полонених описав, як у колонії в Мордовії їх виводили на вулицю, ставили на коліна й імітували розстріл, кидаючи каміння у металевий щит. Лунав звук, схожий на постріл. Жертви не могли бачити, що це, й тому були дуже налякані та пригнічені. Тому часто вони втрачали контроль над своїми фізіологічними функціями і справляли природні потреби під себе.

Асфіксія / придушення

Цей вид катувань полягає у позбавленні жертви можливості дихати шляхом перекривання дихальних шляхів. Таке перекривання здійснюється у різний спосіб — придушення шляхом стискання шиї жертви, шляхом лиття великої кількості води через ганчірку, шляхом одягання пластикового пакета на голову жертви, шляхом поміщення в тісне приміщення без доступу свіжого повітря та залишення в ньому на тривалий час.

Найчастіше придушення використовувалося під час допитів. У таких випадках вони були частиною інших катувань.

Один із полонених згадував, що якісь співробітники Федеральної служби безпеки (зі слів самих співробітників), топили полоненого Х. Його поклали на спину із зав'язаними руками та ногами, на обличчя поклали ганчірку і почали лити велику кількість води (С. 4).

Придушення із застосуванням пакета було поширеною практикою. Опитаний С. 1. зазначав, що йому на голову одягали пакет і тримали доти, поки він не втрачав свідомість.

Придушення шляхом стискання шиї жертви нерідко поєднувалося з іншими діями, які підсилювали ефект від асфіксії. Особа С. 2 вказувала, що придушення за шию кати поєднували з одночасними ударами у сонячне сплетіння. Такі дії призводили до втрати свідомості полоненим. Після цього жертви «будили» електрошоком і все починалося спочатку.

Цькування собаками

В установах виконання покарань у Російській Федерації собаки використовуються для охорони периметру цих місць і для запобігання втечам засуджених. Також їх використовують під час переміщення тих засуджених, які розглядаються як особливо небезпечні. Стосовно українських полонених собак використовують з метою залякування та завдання їм травм.

Опитані свідчили, що звичайною була практика цькування полонених службовими собаками, віддання собакам команди атакувати та кусати полонених, тимання біля полонених на близькій відстані збуджених і роздратованих собак. Особа С. 10 описував, що їм дали команду заповзати в приміщення і в цей же час кінолог давав собаці команду атакувати тих, хто заповзає, і тримати їх. Собака виконував команду, хапаючи полоненого і тримаючи його за кінцівку. Особа С. 10 згадувала, що його собака кусав двічі — за ногу і за сідницю під час прогулянки. У деяких полонених після укусів собаки залишилися шрами.

При цьому полонені згадували, що медична допомога в таких випадках не надавалася (С. 9)

Часто цькування собаками супроводжувалося принизливими висловлюваннями в бік полонених. Опитаний згадував, як кінолог, віддаючи накази собаці, вигукував: «укуси укропа!», «найди контрактника!» (С. 2).

Внаслідок укусів собак полонені згадували, що в них залишалися рани та шрами. Зважаючи на незадовільний стан харчування, відпочинку та відновлення, а також постійний психологічний тиск і високий рівень стресу рани погано загоювалися.

Створення нелюдських та принизливих умов тримання

Умови, в яких перебували українські полонені, цілком можна розглядати як окремий вид катувань, бо вони формували у полонених стійке відчуття страху, своєї вразливості, беззахисності та беспорядності. Полонені нічого не могли вдіяти, не могли у жодний спосіб впливати на ситуацію та власне становище. Від них не залежала можливість якихось змін в умовах тримання, вони не могли скаржитися, отримувати допомогу, звертатися до якихось органів, організацій чи людей. Полонені перебували під повним контролем росіян і були позбавлені не лише всіх прав людини, а й навіть елементарної мінімальної фізичної та фізіологічної свободи (йдеться про можливість рухатися, займатися якимись видами діяльності, справляти природні потреби).

Окремим видом впливу на полонених було примушення до поїдання розрізнявальних знаків із військової форми, примушення до вивчення гімну Росії, російських пісень і віршів, примушення до читання віршів і рахування вголос. Тиск полягав також у тому, що кривдники впливали й на інтелектуальну сферу полонених, нав'язуючи російські пропагандистські наративи, забороняючи не лише розмовляти українською мовою, а й взагалі розмовляти.

Росіяни примушували полонених до побиття інших полонених українців, намагалися створити атмосферу недовіри, підозри та взаємних доносів, напруження та небезпеки (С. 8). Постійне фізичне насильство, зневажливе ставлення та приниження, повний контроль над тілом полонених, над їхнім часом і простором, у якому вони опинилися. Полоненим забороняли рахувати дні та відстежувати число та місяць, намагаючись цілковито їх дезорієнтувати, роблячи беспорядними (С. 5).

Полонені розповідали про те, що умови тримання були настільки жорстокими, нелюдськими та принизливими, що дехто намагався покінчити життя самогубством.

Інші види катувань

До полонених застосовувалися й інші види катувань. Вони не мали настільки широкого поширення. Серед них опитані згадували катування вогнем, катування газом, зв'язування. Один із полонених згадував про виривання нігтів на ногах (С. 6).

Опитані так описували ці випадки:

...запитали чи є танкісти? Один відповів, що він танкіст. Його вивели на коридор, облили горючою сумішшю, посадили на землю та підпалили (С. 3).

Щодо катування газом, один із співрозмовників зазначив:

Влаштували газові камери. Нам таке зробили один раз. Після перевірки ми забігали у камери, падали, бо нам було погано. Співробітники ФСІН та спецназівці заприскували з балончиків газ у камеру і закривали всі отвори, причому приказували всім стояти, не ворушитися. Нам забороняли відчиняти вікно. Ми так стояли приблизно годину. Ми не могли дихати, задихалися, з очей текли сльози (С. 5).

Отримані свідчення дозволяють дійти висновку, що військові РФ та інші афілійовані з нею агенти вчинили цілу низку порушень норм міжнародного права, в тому числі таких, які сягають ступеню суспільної небезпеки злочинів у контексті міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права.

Наші міркування ґрунтуються на таких тезах:

Усі зафіксовані нами епізоди стосуються військових або цивільних осіб. Якщо йдеться про військових, то всі вони брали участь у захисті суверенітету та територіальної недоторканості України. У цьому сенсі Україна реалізує своє суверенне право на самооборону, яке закріплено ст. 51 Статуту ООН, та мобілізує власні регулярні збройні сили для завдання відсічі регулярним збройним силам РФ. За таких умов військові збройних сил України отримали статус комбатантів і виконували бойові завдання, які надавалися командуванням. Адже українські військовослужбовці перебувають під захистом Женевських конвенцій про захист жертв війни.

Якщо ув'язнені є цивільними особами, то, відповідно до Женевських конвенцій 1949 року, вони підлягають захисту як цивільні особи і не можуть бути затриманими і тим паче не можуть піддаватися жодним формам жорстокого, нелюдського поводження або катуванням.

Для встановлення наявності ознак воєнних злочинів необхідно проаналізувати декілька елементів подій, що відбулися. Серед них є такі, які стосуються військових, й ті, які стосуються цивільних осіб.

Основною ознакою, яка вказує на наявність воєнних злочинів і злочинів проти людяності є наявність міжнародного збройного конфлікту між Україною та РФ.

Сьогодні факт наявності міжнародного збройного конфлікту можна вважати преюдиціальним.

Відповідно до Резолюції ООН ES-11/1 від 2 березня 2022 року Російська Федерація вчинила акт агресії проти України в порушення пункту 4 статті 2 Статуту ООН. У резолюції від Російської Федерації вимагається негайно припинити застосування сили проти України та утримуватися від будь-яких подальших протиправних погроз силою або її застосування проти будь-якої держави-члена ООН.

І хоча в документі не лунає словосполучення «збройний конфлікт», згадка про агресивне силове порушення Росією територіальної недоторканості України фактично вказує на наявність збройного конфлікту. Беззаперечним є те, що цей конфлікт є міжнародним, оскільки у протистоянні беруть участь дві держави, які мають спільний кордон. Ознакою збройного конфлікту є також те, що регулярні збройні сили РФ незаконно перетнули державні кордони України і здійснюють збройні акції та атаки на території України.

Женевські конвенції встановлюють ключові гарантії для полонених і затриманих осіб, які конфліктуєча держава повинна забезпечити. Серед цих гарантій є безумовна вимога щодо гуманного ставлення до тих, хто опинився під контролем однієї з конфліктуєчих держав, заборона жорстокого поводження, знущання, приниження та катувань, тощо. Держава, що тримає людей в полоні, повинна безоплатно забезпечувати затриманих осіб, у разі необхідності надавати їм медичну допомогу, піклуватися про їхню безпеку.

Наведені у цьому звіті описи свідчать про те, що ці гарантії Росія не забезпечувала.

Ми вважаємо, що представники РФ своїми діями свідомо порушують норми, встановлені Женевськими концепціями.

Дії, які вчинялися представниками російських структур та органів стосовно українських військовополонених, мають ознаки катувань.

Зокрема, такі види насильства, як побиття, зґвалтування, погроза фізичним насильством, позбавлення сну та їжі, примушування перебувати у певному положенні тривалий час тощо¹³⁴.

Аналогічну позицію було констатовано у Рішенні МТКЮ проти Милорада Крноелаца, у якому постановили, що побиття затриманого, які потягли за собою тривалі розлади здоров'я у поєднанні з іншими методами жорстокого поводження (ненадання медичної допомоги після побиття, одиночне ув'язнення, недостатнє харчування) можуть дорівнювати катуванням¹³⁵.

Зв'язок подій зі збройним конфліктом.

Учасники подій і виконавці відповідних дій повинні бути поінформованими про наявність збройного конфлікту та пов'язувати власні дії з ним.

Описані у звіті події беззаперечно вказують на те, що виконавці дій (їм присвячено окремий розділ) усвідомлювали наявність збройного конфлікту та всі їхні дії було вчинено внаслідок нього. Російські військові, працівники місць несвободи (і офіційних, і не офіційних) добре розуміли, що вони беруть військовослужбовців України в полон (вимагаючи скласти зброю та надати всі розрізнявальні ознаки, які вказують на належність до збройних сил та підрозділів), вимагали від них інформацію про належність до військових підрозділів, демонстрували обізнаність стосовно існування підрозділів різних видів, проявляли особливу зневагу та жорстокість до тих, хто ніс службу за контрактом тощо. Про зв'язок зі збройним конфліктом свідчить і те, що в полонених вимагали паплюжити збройні сили України та їхнє керівництво, а також визнавати велич Росії.

Стосовно цивільних усвідомлення наявності збройного конфлікту також проявлялося зазвичай у звинуваченні затриманих у співпраці з військовими підрозділами ЗСУ, у здійснюванні розвідувальних дій тощо.

Водночас затримання цивільних нерідко було пов'язане з проукраїнською позицією затриманих. Ця ознака не заперечує розуміння наявності збройного конфлікту, адже однією з головних цілей вторгнення держава-агресор визначала «денацифікацію», отже представники РФ у такий спосіб намагалися досягати «мети» вторгнення (репресувати тих, хто ідентифікує себе як українця).

Усі ці обставини незаперечно свідчать про наявність зв'язку вчинених росіянами злочинів зі збройним конфліктом.

Наявність узгодженої та спланованої політики дій щодо українських затриманих і полонених.

Зі спливом часу, завдяки продовженню роботи зі збору свідчень про постійні порушення та злочини, стає очевидним, що в діях Росії наявні ознаки заздалегідь спланованих, системних дій стосовно українців. Це зазначено в численних звітах міжнародних і національних українських організацій, також ці тенденції зазначено у міжнародних юрисдикційних органах. Яскравим і дуже важливим прикладом є Рішення ЄСПЛ від 9 липня 2025 року у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (заяви № 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22).

Особливо важливим у вказаному Рішенні є визначення ЄСПЛ цілої низки дій, яких припускається Росія, адміністративними практиками. Ними Суд визнав системні порушення, які

¹³⁴ Посібник зі статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Заборона катування: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_ukr

¹³⁵ Прокурор проти Милорада Крноелаца (судове рішення), IT-97-25-T, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ), 15 березня 2002 р., (п.п. 233-235)

почалися з 2014 року на територіях, які перебували під юрисдикцією РФ, тривали весь час й отримали найбільше поширення після повномасштабного вторгнення в 2022 році.

Такими адміністративними практиками Суд визнав позасудові страти, незаконні затримання, катування та нелюдське поводження з цивільними та військовополоненими, депортація та примусове переміщення цивільних, у тому числі дітей, переслідування релігійних груп, обмеження свободи слова, системні руйнування будинків та цивільної інфраструктури, заборона освіти українською мовою тощо.

Суд визнав системний характер порушень (тобто їхню поширеність, повторюваність, типовість та одноманітність). Такі порушення мають поширення з 2014 року і до теперішнього часу. Їхню наявність також було встановлено іншими рішеннями Суду¹³⁶.

Суд встановив, і це зафіксовано в Рішенні, що Росія всіма засобами перешкоджає встановленню фактів порушень і здійсненню розслідувань і обмінам інформацією. Зокрема, РФ не надає доступу до відповідних територій, в тому числі для незалежних спостерігачів і міжнародних місій, обмежує можливості для моніторингу ситуації у місцях несвободи, залякування потерпілих, що призводить до побоювання з їхнього боку під час подань про порушення через можливе переслідування їх або їхніх близьких.

Суд визначив, що поширеність, повторюваність, одноманітність і системний характер порушень дає обґрунтовані підстави вважати, що вище керівництво РФ надихало та підтримувало подібне поводження, вчинення порушень і заохочувало поведінку стосовно українських (зокрема) військовополонених. Адже вище керівництво РФ несе цілковиту відповідальність за організацію та управління такими адміністративними практиками.

Своє Рішення Суд ґрунтував на зібраному на теперішній час масиві інформації, до якого увійшли матеріали, які надали Суду сторони-скаржники, на звітах міжнародних організацій, а також на матеріалах, підготовлених неурядовими організаціями. Весь цей масив інформації наразі формує нову якість, яка беззаперечно вказує на наявність системної політики у діях РФ, яка сприяє та породжує вчинення злочинів проти українських військовослужбовців представниками різних органів та утворень РФ.

Виходячи з отриманих свідчень і попереднього правового аналізу, ми вважаємо, що описані епізоди мають ознаки не лише грубих порушень Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими, а й воєнних злочинів у формі катувань. Розгляд отриманих даних, їхня правова кваліфікація, індивідуалізація епізодів відносно встановлення конкретних виконавців і деталізація обставин вчинення злочинів потребує ретельнішого вивчення та розслідування в межах відповідних кримінальних процедур. Зважаючи на систематичність і широкомасштабність, одноманітність і повторюваність однотипних вчинків і діянь, є всі підстави вести мову про наявність єдиної узгодженої політики стосовно українських затриманих і полонених, основною метою якої є знищення та приниження тих, хто ідентифікує себе з державою Україна, докладає зусиль щодо захисту її суверенітету, територіальної цілісності та національно-політичної ідентичності.

У значній частині цих епізодів адвокати організації надають правову допомогу потерпілим.

Зважаючи на те, що переживання катувань тягне за собою значну фізичну та психологічну травматизацію, зазвичай потерпілі від катувань завжди потребують допомоги та підтримки.

¹³⁶ CASE OF UKRAINE v. RUSSIA (RE CRIMEA) / (Applications nos. 20958/14 and 38334/18) 25 червня 2024 року <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-235139%22%7D>

Усім без винятку опитуваним пропонувалася психологічна допомога, яка могла бути надана і з боку психологів, що активно співпрацюють з ГО «ХПГ», і шляхом перенаправлення до інших сервісів психосоціальної підтримки.

4.4. ІНШІ ЗЛОЧИНИ

Представники влади РФ під час повномасштабного воєнного вторгнення в Україну вчиняють різні дії, значна частина яких має ознаки злочинів. Насильницькі зникнення та катування було описано в попередньому розділі. У цьому розділі мова піде про інші злочини. Однією з їхніх особливостей є те, що географія поширення цих злочинів сягає не лише території ведення бойових дій, окупованих територій, території РФ, а всієї території України, навіть тих її частин, які віддалені від місць безпосередніх боїв і які вважаються більш-менш безпечними.

Міжнародне гуманітарне право визначає злочинами велику кількість діянь, які, залежно від контексту та обставин, можуть визнаватися і злочинами проти людяності, і воєнними злочинами.

Серед інших злочинів ГО ХПГ документує та надає допомогу потерпілим від зґвалтувань, особам, родичі яких були вбиті або поранені, потерпілим, близьких осіб яких (у тому числі дітей) депортували. Крім того, організація веде документування випадків позасудових страт (розстрілів), а також невибіркових обстрілів, обстрілів цивільного населення, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури.

Зґвалтування¹³⁷

У цьому параграфі наводиться інформація, яка стосується сексуального насильства у вигляді зґвалтувань. ГО ХПГ задокументовано 13 випадків зґвалтувань, які були вчинені військовими збройних сил РФ та інших підконтрольних РФ військових формувань.

Випадки зґвалтувань відбувалися на окупованих територіях й у місцях тримання затриманих і полонених. Частіше це були неофіційні місця несвободи — підвали, гаражі, ангари, сараї тощо.

Потерпілими від цих злочинів переважно були жінки (12 жінок і 1 чоловік). До чоловіків сексуалізоване насильство застосовувалося як один із видів катувань, причому не йшлося саме про зґвалтування.

Зґвалтування нерідко здійснювалися групами військових. Вони зазвичай супроводжувалися побиттям, погрозами, знущанням і приниженням. Форми проникнення в тіло потерпілих були різними — генітальні, анальні та оральні. Іноді жертву утримували тривалий час і гвалтували по кілька разів.

З міркувань безпеки та в інтересах слідства ми не наводимо у цьому звіті свідчень потерпілих.

Правова допомога у справах про зґвалтування є дуже ускладненою. Потерпілі не бажають розповідати про пережите, не хочуть розголосу, побоюються за власну безпеку та мають сумніви у можливості знайти та покарати винних. Наслідки глибоких психологічних травм роблять процес надання правової допомоги та розслідування дуже непростим.

¹³⁷ Під зґвалтуванням у цьому розділі ми маємо на увазі саме дії сексуального характеру, пов'язані з проникненням у тіло людини і природнім способом, і не природнім, у тому числі з використанням предметів.

Зважаючи на чутливість ситуації у провадженнях щодо зґвалтувань, потрібно дотримуватися етичних норм, бути обережним у спілкуванні, уникати тиску та психологічних ускладнень, а також враховувати гендерні бар'єри. Потерпілі зазвичай не бажають спілкуватися з представниками протилежної статі, тому залежно від статі потерпілого слід залучати правоохоронця-жінку або чоловіка відповідно.

У цих провадженнях завжди потрібна медична та психологічна експертизи. Адже саме вони надають інформацію щодо наявності фізичних і психологічних травм.

Потерпілим від зґвалтувань завжди надається психологічна допомога та підтримка силами психологів, які співпрацюють із ГО ХПГ або шляхом їх перенаправлення до інших організацій та професійних психологів.

Наразі за провадженнями щодо зґвалтувань, у яких юристи ГО ХПГ надавали правову допомогу, винесено 2 обвинувальні вироки.

Представники Національної поліції України стверджують, що наразі в провадженні перебувають десятки активних кримінальних проваджень за фактами статевих злочинів проти цивільних, вчинених військовослужбовцями РФ¹³⁸.

Умисні вбивства та напади на цивільних осіб

За односторонніми оцінками численних громадських, державних та міжнародних організацій під час повномасштабного вторгнення цивільне населення постійно зазнає й атак масового характеру, й у виді окремих злочинів та актів агресії. Кількість жертв серед мирного населення стрімко зростає та продовжує зростати.

За даними ООН станом на 13 серпня 2025 року, від початку вторгнення загинули не менш ніж 13 883 людей, були поранені не менш ніж 35 548 мирних мешканців України¹³⁹. Причому реальні втрати, як передбачається, є значно більшими.

Від початку війни Росія окупувала близько 27% території України. На кінець 2022 року українські війська деокупували майже 10% території.

На деокупованих територіях було виявлено масові поховання, тіла з ознаками катувань і ймовірних страт цивільних громадян. Особливо кричущими є події, які відбулися у м. Буча, де російські військові здійснили каральні акції, знищуючи цивільне населення цього міста.

На вулицях міста, у підвалах та на подвір'ях будинків було знайдено понад 30 тіл цивільних. Ще майже 70 тіл було ексгумовано з братських поховань.

За даними національних джерел після деокупації українських міст було виявлено понад 1000 тіл вбитих цивільних.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини задокументувало в Бучі вбивства в результаті масових страт 73 цивільних мешканців.

У звіті Human Rights Watch за 2022 рік зазначалося, що такий стан є стійкою практикою російській військ.

Згідно з даними Національної поліції, лише у Київській області на 22 квітня було виявлено 1084 тіла цивільних осіб. У 650 випадках причиною загибелі були кульові поранення¹⁴⁰.

---

¹³⁸ У провадженні перебувають десятки активних кримінальних проваджень за фактами статевих злочинів проти цивільних, вчинених військовослужбовцями РФ:
<https://www.facebook.com/mvs.gov.ua/videos/626337732156639>

¹³⁹ <https://ukraine.ohchr.org/en/Number-of-civilians-killed-and-injured-in-Ukraine-reaches-three-year-monthly-high-in-July-2025-UN-human-rights-monitors-say>

¹⁴⁰ Вбивства цивільних осіб: Свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну:
<https://ukraine.un.org/uk/210727-%D0%B2%D0%B1%D0%B8%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85->

За спостереженнями ГО ХПГ ситуація є аналогічною у всіх населених пунктах України, які були під контролем Росії або опинилися в окупації.

Юристи ГО ХПГ почали отримувати інформацію про епізоди вбивств після того, як відповідні населені пункти було деокуповано або коли людям вдавалося виїхати з територій, підконтрольних Росії.

Починаючи з кінця 2022 року, зростання кількості таких епізодів уповільнилося. Ми пов'язуємо це з кількома причинами:

1. Звільнення окупованих територій зупинилося. Тому у зв'язку з відсутністю доступу до цих територій стає неможливим дослідження ситуації на них.

2. Влада РФ активно приховує інформацію про всіх цивільних українців, які опинилися під її контролем. Отже, невідомо скільки цивільних осіб перебуває в окупації, невідомою є їхня доля та стан.

3. Значно скоротилося пересування людей з окупованих територій України. Наразі це важко і небезпечно. Крім того, багато людей, які все ж таки переміщуються на територію України, не можуть або не бажають контактувати з документаторами.

Наразі ГО ХПГ обліковує 361 епізодів, у 219 з них юристи та адвокати надають правову допомогу.

Географічно вбивства розподілилися так:

- Харківська область — 28 епізодів
- Херсонська, Донецька, Луганська — по одному епізоду
- Сумська — 7
- Київська — 269
- Чернігівська — 39 епізодів.

Ми вважаємо, що географічний розподіл, яким ми маємо в нашій базі, не є репрезентативним, бо, на жаль, наша організація у зв'язку з обмеженими ресурсами не має змоги охопити документуванням усю територію України, наші сили обмежені. До того ж, ми віддаємо перевагу особистому спілкуванню з потерпілими, для чого здійснюємо поїздки до деокупованих регіонів та інших населених пунктів, де мешкають потерпілі.

Тому наведені цифри не є остаточними та точними. Кількість жертв продовжує зростати, бо росіяни не зупиняють своєї політики та продовжують вбивати і цивільних, і військових. Ми вважаємо, що кількість вбитих є значно більшою.

Зважаючи, що нині кількість зниклих без вісті складає понад 80 тис. осіб, ми певні, що деяка їх частина є жертвами вбивств.

До наведених показників слід додати, як окремий напрям обліку, вбивства цивільних, які здійснюються з використанням frv-дронів. Таких випадків нами зафіксовано 783. Їх географічний розподіл відрізняється від вбивств цивільних зі стрілецької зброї. Перше місце посідає Херсонська область — 55%, а друге — Харківська область — 19% епізодів.

За нашими спостереженнями можна зробити загальний висновок, що інформації про вбивства зі стрілецької зброї та шляхом прямих розстрілів стає менше. Ми впевнені, що це не свідчить про зменшення таких випадків. Статистичне зменшення таких випадків вказує на те, що вони стали більш прихованими. Це зумовлено низкою причин. По-перше,

%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-%D1%81%D0%B2%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%85-%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-%D1%83-%D0%BA%D0%B8%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9

на поточному етапі війни майже не відбуваються звільнення окупованих раніше територій, отже, ми не отримуємо додаткової інформації про події, які відбувалися на окупованих територіях. По-друге, спостерігається загальне зниження активного пересування людей територією України, в тому числі й з раніше окупованих територій. Такі переміщення наразі є майже неможливими з огляду на обмеження з боку протиборчих сторін та значну небезпеку для життя тих, хто намагається переміщуватися. По-третє, загальна тенденція до зміни характеру ведення бойових дій дає можливість військам держави-агресора здійснювати напади на цивільне населення у дистанційний спосіб з використанням frv-дронів.

Атаки з використанням дронів здійснювалися на окремих людей, які переміщувалися пішки або на велосипедах, на окремі автівки цивільних осіб, на громадський транспорт (автобуси, мікроавтобуси, тролейбуси тощо), на спеціальні машини рятувальників, швидкої допомоги та інші. Нерідкими є завдання ударів по окремим домогосподарствах, по їх подвір'ях, на яких перебувають люди.

Демографічний склад жертв також демонструє стійку гендерну тенденцію — переважно вбивають чоловіків середнього віку, які потенційно здатні давати відсіч вторгненню. 68% атак було вчинено відносно чоловіків. Жінок серед потерпілих майже третина і ця обставина може свідчити про те, що під час нападів оператори свідомо завдавали удари й по них, переслідуючи мету залякування та тероризування.

Діти найімовірніше ставали жертвами випадково, але напевно цього стверджувати не можна, бо, як уже було зазначено, оператор дрона завжди має можливість ідентифікувати ціль, по якій він завдає удару.

Зазвичай росіяни вбивають цивільних довільно, без будь-якої очевидної причини. Незалежно від типу зброї атака здійснюється на будь-кого, хто потрапляє в поле зору стрільця або оператора дрона.

Окремі випадки вбивств вказують на те, що відбувся напад російських військових на цивільних українців. Такі ситуації нерідко були пов'язані з тим, що військові вивозили людину в невідомому напрямку, а згодом її знаходили мертвою зі слідами від кульових поранень або іншого фізичного впливу (холодна зброя, смерть від побоїв тощо).

У деяких випадках російські військові та афілійовані з ними особи затримували цивільних громадян, оскільки вважали їх такими, що становлять загрозу для влади РФ. Причому загроза пояснювалася тим, що особа в минулому належала до Збройних сил України або до силових структур, також, як небезпечних, визнавали тих, хто начебто співпрацював із владою України, надавав інформацію про пересування військових частин РФ тощо. У більшості випадків жертвами ставали чоловіки.

Щодо атак за допомогою frv-дронів, то ми впевнені, що підхід до нападів і вбивств вказує на те, що вони не є персоніфікованими. Для оператора дрона не є важливою особа жертви. Головна властивість жертв — належність до цивільного населення України. Отже, атака здійснюється за критерієм належності до групи.

Потерпілими від злочину цього виду переважно є члени родин, які вижили, більшість яких є жінками. Вони змушені справлятися з труднощами, які виникли в результаті війни і пов'язані із втратою годувальника, із низьким рівнем доходу, доглядом за іншими членами родини, а також наслідками стресу та травм, завданих злочинами.

Закономірності вбивств

Вбивства та розстріли здійснювалися зі зброї різного виду. Нерідко жертв попередньо катували. Деякі тіла знайдено зі зв'язаними руками, з мішками на головах. Такі ознаки можуть свідчити про умисні вбивства та розстріли.

Вбивства відбувалися і з далекої дистанції, і впритул, розстрілювали на вулицях, на подвір'ях, у підвалах та інших приміщеннях, у лісах та на околицях населених пунктів. Тіла знаходили під уламками зруйнованих будівель, у зруйнованих або спалених транспортних засобах на автошляхах, у підвалах та ямах, а також у численних імпровізованих індивідуальних та братерських похованнях.

Зазначено випадки вбивства шляхом задавлення жертви військовою чи іншою технікою, забиття до смерті, вбивства холодною зброєю та іншими предметами.

Атаки з використанням дронів здійснювалися на окремих людей, які переміщувалися пішки або на велосипедах, на окремі автівки цивільних осіб, на громадський транспорт (автобуси, мікроавтобуси, тролейбуси тощо), на спеціальні машини рятувальників, швидкої та інші. Нерідкісними є завдання ударів по окремих домогосподарствах, по їхніх подвір'ях, на яких перебувають люди.

Саме зважаючи на те, що бойова частина frv-дронів зазвичай пристосована для завдання ударів по окремих, здебільшого, нестационарних цілях, вони є зручними для вбивств окремих людей і тероризування населення міст.

Під час використання дронів не відбувається жодних попереджень чи тривоги, адже вони є непомітними для більшості систем ППО. Тому такі атаки завжди є несподіваними, а їхні жертви — беззахисними. Такий стан значною мірою ускладнює пересування відповідною місцевістю, а також робить неможливою евакуацію. Це є тим більш вірним, що всі удари з використанням frv-дронів завдаються у світлу пору доби, тобто тоді, коли види-мість цілі, по якій завдається удар, для оператора дрона є максимально доброю.

З описів епізодів:

#697

На місцевому цвинтарі м. Балаклія було виявлено поховання, серед тіл за аналізом ДНК виявлено тіло пана В. з численними тілесними ушкодженнями. Пан В. напередодні був затриманий військовими РФ без будь-яких пояснень і вивезений у невідомому напрямку.

#524

Військові ЗС РФ завдали смертельного вогнепального поранення з автоматів пану К. коли він був на вулиці.

#692

Було застрелено мого батька в його ж автомобілі «Жигулі», після чого автомобіль переїхали танком.

#244

15.09.2022 р. пан Ш. зник із с. Діброва Харківської обл. Ізюмського р-ну. Пізніше його тіло було знайдено на кладовищі у м.Ізюмі. Син п. Ш. є колишнім учасником АТО.

#033

07.09.2022 р. військовими РФ у м.Балаклія було вбито пана Ш.

#127

До Бучанського РУП надійшла заява пана Н. про те, що з 22.03.2022 зник зв'язок із його батьками С.О. та Л.Ф., на даний час місце їхнього знаходження невідоме. Пізніше надійшла заява, що під час окупації м. Буча російськими загарбниками було закатовано та вбито батьків пана Н. — пана С.О. пані Л.Ф.

#893

22 березня 2022 року пані Х. разом із чоловіком їхала вулицею (Ізюмський район). Військові РФ розстріляли зі стрілецької зброї чоловіка пані Х.

#370

24 березня 2022 р. під час окупації російські військові розстріляли рідного брата пана К. у м. Буча.

#729

Починаючи з 24.02.2022 року, Збройні сили Російської Федерації (далі — ЗС РФ) проводили широкомасштабний наступ на Київську область, зокрема, на с. Андріївка Бучанського району Київської області.

На момент початку війни пані К. (надалі — заявниця) проживала у себе в приватному будинку в с. Андріївка. Її племінник пан П. (надалі — племінник заявниці) проживав у сусідньому будинку. Матері та батька в пана П. не було, тому заявниця була йому найближчим родичем. Племінник заявниці працював водієм фури та ніколи не мав відношення до будь-яких збройних сил чи військових формувань.

25.02.2022 року заявниця пішла до будинку свого племінника, в нього на території домоволодіння був великий льох, де можна було ховатись від обстрілів. У будинку свого племінника заявниця проживала до кінця окупації населеного пункту.

26.02.2022 року ЗС РФ окупували с. Андріївка.

19.03.2022 року приблизно о 9:30 до будинку племінника заявника прийшли військові ЗС РФ. Військові були у балаклавах та з білими стрічками на руках. Один із військових наказав віддати мобільні телефони для перевірки. Заявниця залишилась на подвір'ї, де один із військових почав перевіряти її телефон, а її племінник з іншим військовим зайшли до будинку, щоб узяти його телефон. Через 15 хвилин військовий ЗС РФ вивів племінника заявниці із будинку та наказав іншим військовим затримати племінника заявниці. Після цього він був затриманий військовими ЗС РФ та вивезений у невідомому напрямку.

Після деокупації с. Андріївка тіло племінника заявниці знайшли в одному з хлівів на території колишнього колгоспу в Андріївці з вогнепальним кульовим пораненням грудної клітини.

#662

Історія волонтера Андрія, який вижив у Мотижині після розстрілу. У його тілі — 5 наскрізних поранень, перелом ноги. Андрій розповів про тортури та знущання з боку російських солдат. Спочатку російські військові викрали Андрія та Романа потім тримали в колодязі та били їх, примушували викопувати могили, потім 23.03.22 повезли на розстріл. Роман загинув, а Андрію вдалося вижити.

Джерело: <https://www.facebook.com/OchiUA/videos/397292085544812>

Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=IKfZmVL2IY>

Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=IKfZmVL2IY>

#85

19 березня російські військові відкрили вогонь по місцевих мешканцях с. Мотижин. За словами очевидців, коли на вулицю Жовтнева виїхала російська бронемашина у супроводі солдатів із гвинтівками 70-літня пані Л. стояла біля воріт свого будинку, а потім кинулася в бік будинку сусідів. Куля потрапила їй у груди та призвела до смерті.

<https://www.wsj.com/articles/execution-of-village-mayor-becomes-symbol-of-russian-brutality-in-ukraine-11649176611>

<https://nv.ua/ukraine/events/rasstrel-semi-suhenko-v-motyzhine-zhiteli-sela-rasskazali-ozverstvah-voennyh-rf-novosti-ukrainy-50231551.html>

#539

Від п. М. поступила заява, що 19.03.2022 р. військові РФ розстріляли її чоловіка пана Є. у с. Блиставиця (Київська обл.)

#352

Восьмого березня 2022 року с.Богданівка було окуповано. Росіяни величезною колоною зайшли до населеного пункту і почали ховати свою техніку поруч із будинками місцевих мешканців. Окупанти забороняли виходити місцевим на вулицю. Як кажуть очевидці, російські війська інколи обстрілювали будинки місцевих зі стрілецької зброї. Крім того, село накривали із артилерії. Під час окупації росіяни викрали знайомого пана О.С. Уже після звільнення населеного пункту викраденого чоловіка знайшли мертвим у сусідньому селищі у підвалі одного із будинків ще з двома мешканцями с. Велика Димерка. На тілі загиблого були помітні сліди катувань.

#970

13-річний Дмитрій загинув у перший день повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Росіяни розстріляли його 24 лютого біля КПП «Дитятки» неподалік Чорнобильської зони. Тоді війська РФ прорвалися в Україну з боку Білорусі, вбиваючи цивільних українців, які траплялися на їхньому шляху.

24 лютого Діма разом із татом повертався додому із сусіднього села. На зустріч виїхала колона російських танків. Батька із сином розстріляли впритул.

Джерело: <https://www.victims.memorial/people/dmytro-ohnyevyy>

<https://www.victims.memorial/people/viktor-ognyevyy>

У більшості з цих епізодів юристи ГО ХПГ надають правову допомогу. Кримінальні провадження перебувають на різних процесуальних стадіях. У багатьох випадках слідство є утрудненим у зв'язку з нестачею людських ресурсів та надмірною завантаженістю правоохоронних органів, труднощами у підтриманні постійного контакту з потерпілими, складнощами організації та проведення деяких слідчих дій, дуже обмеженими можливостями щодо затримання підозрюваних.

Один із прикладів змісту та обсягів роботи, яку виконують юристи ГО ХПГ:

#237

Звернення до органів державної влади України

У червні 2023 року адвокат ЦСС ХПГ опитав заявницю про обставини вбивства її дочки, про можливих свідків цієї події та про перебіг кримінального провадження щодо цього та дізнався, що вона досі не є визнаною потерпілою у цьому кримінальному провадженні.

09.06.2023 року адвокат ЦСС підготував та направив заяву до Київської обласної прокуратури, де просив повідомити його про те, яким органом здійснюється досудове розслідування кримінального провадження щодо вбивства дочки заявниці, яким саме слідчим/групою слідчих та просив надати номер цього кримінального провадження.

12.06.2023 року Київська обласна прокуратура надіслала адвокату витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань та повідомила адвоката, що кримінальне проваджен-

ня за даним фактом здійснюється Слідчим відділом Служби безпеки України в м. Київ та Київській області.

15.06.2023 року адвокат ЦСС підготував та подав клопотання до Слідчого відділу Служби безпеки України в м. Києві та Київській області про визнання заявниці потерпілою у кримінальному провадженні щодо вбивства її дочки та допит її в якості потерпілої.

19.06.2023 року слідчий Слідчого відділу Служби безпеки України в м. Київ та Київській області зв'язався із адвокатом та погодив дату визнання заявниці потерпілою та її допит.

21.06.2023 року слідчим Слідчого відділу Служби безпеки України в м. Києві та Київській області, у присутності адвоката ЦСС, було винесено постанову про залучення заявниці до кримінального провадження щодо вбивства її дочки в якості потерпілої та надано їй пам'ятку про процесуальні права та обов'язки потерпілого.

Цього ж дня слідчий Слідчого відділу Служби безпеки України в м. Києві та Київській області, у присутності адвоката ЦСС, допитав заявницю в якості потерпілої.

Також адвокат ЦСС, одразу після допиту, подав заяву про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, яку слідчий задовільнив.

Адвокат ознайомився з матеріалами справи. Із них стало відомо, що:

09.04.2022 року правоохоронними органами було виявлено тіло дочки заявниці та доставлено до моргу, де було проведено огляд тіла. Під час огляду було виявлено вогнепальні поранення на тілі.

09.04.2022 року відомості про вбивство дочки заявниці було внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

11.04.2022 року Київським бюро судово-медичних експертиз було встановлено, що дочка заявниці померла 27.02.2022 року внаслідок вогнепальних поранень тіла за адресою: вул. Вокзальна, буд. 122.

Звернення до органів державної влади РФ

10.07.2023 року адвокат ЦСС ХПГ звернувся до Слідчого Комітету Російської Федерації, де описав суть злочину та просив його розслідувати. Того ж дня заяву було зареєстровано у Слідчому Комітеті Російської Федерації. Проте адвокат не отримав відповіді у встановлений законом термін.

26.07.2023 року адвокат ЦСС ХПГ повторно звернувся до Слідчого Комітету Російської Федерації, де описав суть злочину та просив його розслідувати. Того ж дня заяву було зареєстровано у Слідчому Комітеті Російської Федерації. Проте адвокат не отримав відповіді у встановлений законом термін.

04.08.2023 року адвокат ЦСС ХПГ був змушений звернутися до Генеральної прокуратури Російської Федерації зі скаргою на бездіяльність Слідчого Комітету Російської Федерації. Це звернення було того ж дня зареєстровано, про що вказує відповідь електронною поштою.

14.08.2023 року адвокат отримав відповідь від Генеральної прокуратури Російської Федерації про те, що його скаргу на бездіяльність було переслано до Слідчого комітету Російської Федерації, тобто органу, дії якого він і оскаржував. Інших відповідей не надходило.

Таким чином, звернення до Генеральної прокуратури Російської Федерації виявилось неефективним способом захисту, а кримінальну справу так і не було порушено.

Інших доступних і потенційно ефективних засобів захисту в Російській Федерації немає.

Крім того, адвокат, для знайдення додаткових доказів причетності військових ЗС РФ до вбивства дочки заявниці, які можна використовувати у міжнародних інституціях, здійс-

нив пошук та аналіз інформації, наявної у відкритих джерелах щодо подій, які відбувались у м. Буча 27.02.2022 року, військових формувань ЗС РФ, які були залучені до воєнних операцій у м. Буча 27.02.2022 року та про воєнні злочини, які були вчинені цими формуваннями.

Так, адвокатом було встановлено, що 27.02.2022 ЗС РФ увійшли до Бучі і почали стягувати свої сили на вулицю Вокзальну. ЗС РФ склалися з десантників, танків, інженерних частин та резервів 36-ї загальновійськової армії. До складу російських сил також входили підрозділи Спеціального загону швидкого реагування (СОБР) та Мобільного загону спеціального призначення (ОМОН), два підрозділи поліції спеціального призначення у складі Національної гвардії Росії. Деякі частини російських військ змогли прорватися через Бучу та просунулися до сусіднього міста Ірпінь.

Також було встановлено, що період бойових дій та окупації міста Буча супроводжувався систематичними та широкомасштабними вбивствами військовослужбовцями ЗС РФ цивільних осіб, які не брали участі у бойових діях, що підтверджується великою кількістю національних та міжнародних розслідувань. Більшість убивств у Бучі було скоєно біля кількох вулиць, таких як Новояблунська, Склизаводська, Тарасівська, Центральна, Водопровідна, Вокзальна та, особливо, Яблунська. На цих вулицях, розташованих поблизу прилеглого міста Ірпінь, яке російські війська намагалися взяти під контроль у березні, і в якому була особливо висока концентрація ЗС РФ, у місцевих мешканців могли стріляти просто через те, що вони з'явилися на вулиці.

20.08.2023 року адвокат ЦСС ХПГ підготував та направив скаргу до Комітету ООН з прав людини щодо порушення частини 1 статті 6 та статті 7 Пакту про громадянські та політичні права відносно заявниці, яке полягало у невиконанні Російською Федерацією своїх негативного зобов'язань щодо недопущення позбавлення життя військовослужбовцями ЗС РФ цивільної особи — дочки заявниці.

20.08.2023 року Комітету ООН з прав людини повідомив адвоката про надходження скарги до їх канцелярії.

Національна поліція звітувала за результатами роботи за 2024-2025 роки:

- 2500+ російських військових, які перебували в Бучі, ідентифіковано;
- 100+ росіян, які брали участь в воєнних злочинах, встановлено;
- 72 вбивства, вчинених росіянами, розкрито;
- 34 росіянам оголошено про підозри за воєнні злочини, скоєні в Бучі;
- 24 обвинувальні акти відносно росіян, які скоїли воєнні злочини в Бучі, вже скерували до суду.

Робота слідчих триває¹⁴¹.

Водночас на момент підготовки цього звіту у Єдиному реєстрі судових рішень обліковувалося 368 вироків судів першої інстанції за обвинуваченнями за статтями щодо вчинення воєнних злочинів.

На жаль, ідентифікація конкретних виконавців убивств та розстрілів цивільних є утрудненою у зв'язку з складнощами з затриманням підозрюваних. Водночас деякого українським правоохоронцям вдалося ідентифікувати. Прикладом є облаштування російськими військовими бойових позицій між населеними пунктами Березівка і Бузова Бучанського району Київської області у березні 2022 року. Із цих позицій вони розстрілювали цивільні автомобілі з мирними людьми, які намагалися виїхати з окупації в напрямку Житомира.

¹⁴¹ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1103544311816856&set=a.457036249801002>

Злочинні накази підлеглим віддав начальник штабу 5-ї окремої гвардійської танкової Тацинської червонопрапорної ордена Суворова бригади 36-ї загальновійськової армії східного військового округу ЗС РФ Ніколаєнко Роман Володимирович. Поліцейські встановили, що на даному відрізку дороги російські військові вбили 22 осіб, серед яких малолітня дитина. Ще 37 людей визнано потерпілими, серед яких семеро отримали поранення різного ступеня тяжкості. Одна із жінок внаслідок травм отримала інвалідність.

Під час досудового розслідування кримінального провадження поліцейські провели понад 400 слідчих дій та 70 судових експертиз, зокрема медичні, балістичні та вибухотехнічні. На підставі зібраних доказів слідчі поліції повідомили російському командирі про підозру за ч. 1, 2 ст. 438 Кримінального кодексу України¹⁴².

Також і національними правоохоронцями, і представниками громадських організацій, які залучені до процесу документування, зазначена нова тенденція нападів і вбивств цивільних із використанням дронів. Ми вважаємо, що поряд із тим, що використання дронів свідчить про зміну способів ведення бойових дій, ця тенденція зумовлена й іншими причинами. Серед них ми вирізняємо такі:

- використання дронів дозволяють здійснювати напади по всій території України, яка наближена до зон ведення бойових дій;
- вони ускладнюють виявлення виконавців нападів і вбивств, адже безпосередній виконавець діє дистанційно і залишається невідомим;
- вони є відносно дешевими і дозволяють заощаджувати людські та матеріальні ресурси, водночас підтримуючи інтенсивність нападів на цивільних;
- їм складно протидіяти;
- вони дозволяють ефективно реалізовувати задум залякування та тероризування населення.

Правова кваліфікація

На національному рівні всі вбивства цивільних осіб під час збройного конфлікту кваліфікуються за статтею 438 «воєнні злочини» (до 2025 року — «порушення законів та звичаїв війни»). Цей склад правопорушення включає в себе всі види діянь, які підпадають під поняття «воєнного злочину», зокрема, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Водночас відомі випадки, коли вбивства цивільних кваліфікуються національними правоохоронними органами за ст. 115 КК України (навмисне вбивство).

Українські правоохоронці кваліфікують суцільно воєнний злочин як загально-кримінальний. Це призводить до того, що справжня суть їхніх дій ігнорується. Умисне вбивство як загально-кримінальний злочин — це індивідуальний епізод, пов'язаний зі злочинним наміром на позбавлення життя окремої людини. У більшості випадків він пов'язаний із певними, виключно індивідуальними, стосунками між злочинцем та потерпілим, вказує на

¹⁴² <https://npu.gov.ua/news/viddav-nakaz-rozstriliaty-avtomobili-z-tsyvilny-my-i-aki-namahalys-vteky-vid-okupatsii-politseiski-vstanovyly-rosiiskoho-komandyra-zs-rf?v=6888630307dd3>

індивідуальне волове рішення виконавця злочину, яке спрямоване на одну людину і спричинене зазвичай корисливо-побутовими мотивами.

У таких випадках мова не може йти про наявність системної агресивної політики, метою якої є цивільні, які, перебуваючи у відповідних обставинах, мають захист на рівні Женевських конвенцій.

Тому подібна кваліфікація не відображає реального стану речей і суспільної небезпеки діяння.

Кваліфікація згідно з міжнародними нормативними актами

Відповідно до Додаткового протоколу № 1 до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року, визначає, що цивільні особи не можуть бути об'єктами нападів, за винятком окремих випадків і на такий період, поки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. Під час здійснення військових операцій слід вжити всіх практично можливих заходів, щоб уникнути випадкових втрат життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб або, у всякому разі, звести їх до мінімуму. Міжнародне гуманітарне право також забороняє вбивства. Додатковий протокол I вказує заборону вбивства серед основних гарантій, він також є встановленою нормою міжнародного звичаєвого права.

Умисне вбивство — вбивство однієї або більше осіб, які перебувають під захистом — є серйозним порушенням Женевських конвенцій і воєнним злочином відповідно до Римського статуту МКС.

Як зазначено у ст. 8(2)(а)(і) Римського Статут МСУ «Елементи злочинів», вбивство повинно бути вчинено в контексті збройного конфлікту. Виконавець повинен знати про наявність збройного конфлікту та про захищений статус жертви.

Виходячи з положень цих норм, ми впевнені, що всі виконавці вбивств цілком усвідомлювали належність жертв до цивільного населення, були добре поінформовані про наявність і суть збройного конфлікту. Адже всі вони були комбатантами, належали до військових частин, носили однострій і знаки розрізнення, носили відкрито зброю і мали можливість застосовувати її щодо військових цілей.

Усе це робить їх суб'єктами відповідальності за воєнні злочини.

Систематичність нападів і вбивств цивільних осіб, а також широкомасштабність таких практик також може свідчити про наявність злочину проти людяності. Адже Римський статут містить положення, згідно з яким напад на цивільне населення визнається злочином проти людяності. У цьому контексті під нападом на будь-яке цивільне населення розуміється така лінія поведінки, що включає багаторазове вчинення, зокрема, вбивств цивільного населення у рамках здійснення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики.

Зважаючи на поширення практики застосування frv-дронів проти цивільного населення, слід вказати на *правові аспекти широкого застосування росіянами frv-дронів проти цивільного населення*.

Напади та вбивства цивільного населення з використанням frv-дронів, які значно поширилися останнім часом, порушують норми міжнародного гуманітарного права. Зокрема, принципи розрізнення та вжиття необхідних заходів під час атаки.

Загальна заборона нападів на цивільне населення зобов'язує сторони конфлікту розрізняти комбатантів і цивільних осіб і піклуватися про те, щоб цивільні особи не страждали під час військових операцій. Для цього сторони повинні перевіряти законність цілей, які

вони атакують. При цьому будь-які сумніви у належності особи до комбатантів повинні трактуватися на користь такої особи. У разі сумнівів у законності цілі особа повинна визнаватися цивільною, і по ній завдавати удар не можна¹⁴³.

FPV-дрони, які використовуються військовими, завдяки наявності відеоспостереження в режимі реального часу, надають можливість детальної ідентифікації та визначення цілі.

Водночас зібрані дані свідчать якраз про зворотну ситуацію. Удари завдавалися по особах, щодо яких не було сумнівів у їхній належності до цивільного населення. Адже вони не були одягнуті в однострій, не мали розпізнавальних знаків, не мали зброї. Часто жертвами ставали працівники швидкої та рятувальних підрозділів. У таких випадках можна вести мову про наявність воєнного злочину і не вжиття заходів щодо розрізнення військових цілей. Широкомасштабний характер таких дій з боку військових формувань РФ та наявність систематичності підвищує небезпеку цього злочину до злочину проти людяності.

Окремо постає питання про правову оцінку використання російськими збройними формуваннями бойової частини, якою оснащувалися fpv-дрони. Протокол (II) про заборону або обмеження застосування мін, прихованих вибухових пристроїв та інших засобів до Конвенції про певні види звичайної зброї, забороняє використання мін, що доставляються дистанційно. Адже, якщо бойовою частиною є протипіхотні міни, то такі дії також можуть бути кваліфіковані як воєнний злочин.

Позасудові страти та розстріли

Цей вид вбивств юристи ГО ХПГ під час надання правової допомоги розглядали як окремий, виходячи з того, що за своєю об'єктивною стороною він виконувався інакше у порівнянні із вбивствами цивільних. Якщо вбивства відбувалися хаотично, часто без попереджень і без спілкування з жертвою та без будь-яких очевидних мотивів, то розстріли мали інші ознаки, зокрема мету та мотив. Зазвичай метою було отримання інформації від жертви перед її стратою, з'ясування зв'язків жертви зі збройними силами України, правоохоронними органами або органами влади.

У таких випадках розстріли відбувалися після попереднього затримання жертви. Іноді жертва утримувалася протягом певного часу в місцях несвободи, зазнавала допитів і катувань, від неї намагалися отримати свідчення. Росіяни збирали персональні дані жертви, з'ясовували її зв'язки, обшукували, оглядали речі, тощо.

Через деякий час (щоразу час міг бути різним. Іноді це відбувалося швидко, іноді жертву тримали більш-менш тривалий час) жертву розстрілювали. В окремих випадках жертву зв'язували, надягали мішок на голову, а потім в такому безпорадному стані розстрілювали. Іноді розстрілювали непритомну жертву, а іноді навпаки — притомну та не іммобілізовану.

Ймовірною метою таких дій було залякування, намагання позбутися свідків інших злочинів чи впевненість у тому, що жертва для росіян уже не є «цікавою» та корисною.

Зі свідчень потерпілих:

#506

Пан М.В. військовий (ВЧ АХХХХ) потрапив у полон і був розстріляний військовими ЗС РФ.

#143

У ніч на 9 вересня 2022 року російській військові розстріляли пана А.А. та пана А.Н., мешканців села Діброва.

¹⁴³ Стаття 50 та 57 Додаткового Протоколу I до Женевських конвенцій.

У 2019-му пан А.А. брав участь у російсько-українській війні у складі 92-ї окремої механізованої бригади імені кошового отамана Івана Сірка. На початку повномасштабного вторгнення перебував у теробороні м. Ізюм.

Пан А.Н. також був військовим, але на момент окупації населеного пункту був удома.

Після окупації м. Ізюм, військові РФ обходили будинки та розшукували військових, у тому числі й колишніх. Пана А.А. та А.Н. затримали, але згодом відпустили, наказавши не покидати село.

5 вересня до будинку, де мешкали пан А.А. та А.Н. окупанти прийшли вдруге. А.А. та А.Н. знову затримали та вивезли в невідомому напрямку.

Через три дні пан А.А. та А.Н. повернулися. З їхніх слів їх відпустили після допитів і катувань.

У ту ж ніч, з 8 на 9 вересня, за чоловіками прийшли втретє.

«Вони тут весь двір оточили, з автоматами прийшли. За двором там чоловіків троє стояло... Приїхали, як за якимись терористами», — розповіла дружина пана А.А. і мати пана А.Н.

Наступного дня, 9 вересня, село було звільнено Збройними силами України. Тіла чоловіків було знайдено 10 вересня у лісі. За словами місцевих жителів, їх розстріляли вночі. У пана А.А. руки були розв'язані, біля тіла лежав чорний дріт, яким напередодні йому зв'язували руки.

<https://www.victims.memorial/people/arsen-ambarcumyan>

Невибіркові обстріли цивільного населення, населених пунктів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури

Міжнародне гуманітарне право включає в цю групу цілу низку діянь.

Зокрема:

- i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
- ii) умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;
- iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;
- iv) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;
- v) напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;

У документуванні, яке здійснює ХПГ, об'єднано всі ці діяння за критеріями непропорційності та невибірковості, оскільки саме вони лежать в основі всіх без винятку злочинів, пов'язаних із обстрілами цивільних громадян, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури.

Нами зафіксовано 6004 епізодів, пов'язаних із обстрілами цивільних громадян та інфраструктури. У 2276 з них ідеться про вбивства, поранення цивільних осіб або застосування

зброї, яка призводить до надмірних пошкоджень або невибіркових страждань людей, чи веде до невибіркових руйнувань.

Водночас загальні абсолютні показники кількості обстрілів населених пунктів України складають 80433 випадків¹⁴⁴.

Загальні показники загиблих і поранених складають:

- Загибель людини внаслідок обстрілу (стаття 8 (2) (b) (iv)) — 6766
- Поранення внаслідок обстрілу (стаття 8 (2) (b) (iv)) — 11278¹⁴⁵

Такі обстріли здійснювалися й далі здійснюються зі зброї різних видів. Водночас уся вона належить до нестрілецької зброї масового знищення і поділяється на два види:

- некерована — ракети авіації, артилерійські реактивні системи залпового вогню, некеровані ракетно-зенітні комплекси, польова артилерія різних видів;
- Керована — ракетно-зенітні комплекси С300, С400; ракети «Кинджал», «Іскандер», «Калібр», «Точка», «Точка-У», дрони-камікадзе типу «Шахед» різної модифікації.

Некеровані удари завдавалися з боку розміщення збройних сил РФ та підконтрольних їй збройних формувань. Керовані удари завдавалися з різних локацій і напрямків, і з повітряних носіїв з акваторії Каспійського моря, і з моря — з кораблів-ракетних носіїв, що курсують у Чорному морі, так і з наземних залпових систем, які розміщуються на території Росії на значному віддаленні від лінії бойових зіткнень.

Протягом першої половини 2022 року удари переважно були орієнтовані на військові цілі та об'єкти, але, починаючи з кінця 2022 року та у всі подальші роки, кількість ударів по цивільній та критичній інфраструктурі почала зростати. Останнім часом, з кінця 2024 і весь 2025 роки спостерігається тенденція до ударів саме по цивільних об'єктах і цивільній інфраструктурі.

Серед об'єктів, які дедалі частіше зазнають нападів, — цивільні будинки, лікарні, залізничні вокзали, магазини та торговельні центри, готелі, навчальні заклади та державні споруди, навіть споруди центральних органів державної влади¹⁴⁶. Також серед об'єктів атак перебувають і культурні та історичні пам'ятки.

Показники об'єктів ураження під час невибіркових обстрілів є такими:

- Магазини, заводи та інші об'єкти бізнесу — 5848
- Освітні заклади — 2705
- Урядові будівлі — 1075
- Житлові будинки — 42 858
- Транспортна інфраструктура — 713
- Лікарні — 885
- Розважальні заклади — 602
- Храми — 419
- Об'єкт інфраструктури життєзабезпечення — 2972
- Історичні пам'ятки — 196

На жаль, встановлення конкретних виконавців обстрілів і тих осіб, які віддавали накази про обстріли, є вкрай утрудненим. Більшість виконавців перебувають поза межами досяжності правоохоронців України. Їхня ідентифікація є дуже важкою, а іноді навіть не-

¹⁴⁴ <https://t4pua.org/stats>

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Під час нічної атаки Росії на Київ 7 вересня 2025 року у будівлю Кабінету міністрів України влучила крилата ракета 9М727 комплексу «Іскандер-К»: <https://tsn.ua/ukrayina/udar-po-kabminu-stalo-vidomo-chym-rosiia-poshkodyla-uriadovu-budivliu-2908235.html>

можливою. Водночас деяких командирів, які віддавали накази на обстріли населених пунктів, цивільних об'єктів і критичної інфраструктури, встановлено.

Зокрема, полковник Лазарєв — начальник штабу — заступник командира 18 мотострілецької дивізії 11 Армійського корпусу Балтійського флоту Західного військового округу, до складу якої входить 9 мотострілецький полк — особисто віддавав злочинні накази своїм підлеглим здійснювати систематичні масштабні невибіркові удари по цивільних об'єктах на території селищ Малинівка, Коробочкине та Осиковий Гай Чугуївського району, де в той час не було військовослужбовців і техніки Збройних Сил України¹⁴⁷.

У результаті слідчих дій встановлено особу ще одного загарбника, який причетний до масованих артобстрілів Херсона та вбивства мирних жителів міста. Ним виявився підполковник Дмитро Жарких — командир 8-го окремого артилерійського полку 22-го армійського корпусу берегових військ Чорноморського флоту РФ. 24 грудня 2022 року окупант віддав наказ на вогневий удар по центральній частині Херсона з реактивних систем залпового вогню БМ-21 «Град», які базувались на лівому березі р. Дніпро.

Під ударом опинилися житлові будинки, магазини, лікарня і пункт видачі гуманітарної допомоги у центральній частині обласного центру.

Унаслідок ворожого обстрілу загинуло 11 мирних жителів, ще 64 — отримали поранення. Більшість із потерпілих — жінки та люди похилого віку.

На підставі зібраних доказів слідчі Служби безпеки повідомили зловмиснику про підозру за ч. 2 ст. 28 та ч. 2 ст. 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни)¹⁴⁸.

Поранення цивільних осіб внаслідок обстрілів

Наслідками обстрілів є також поранення цивільних громадян. ГО ХПГ задокументовано 11 282 епізодів поранень внаслідок обстрілу. У 1041 випадках працівники ХПГ надають потерпілим правничу та інші види допомоги.

Отримані потерпілими поранення мають різну ступінь тяжкості, в тому числі іноді вони пов'язані з ампутаціями кінцівок, отриманням значних ушкоджень, розладів здоров'я, втрати працездатності і, як результат, отримання інвалідності за медичними показниками.

Юристи організації, надаючи допомогу потерпілим, здійснюють консультативну підтримку, допомагають оформлювати документи, спілкуватися з правоохоронними органами, супроводжують потерпілого під час здійснення кримінальних процесуальних дій, допомагають при направленні потерпілих до медичних закладів для проведення експертних досліджень і надання медичної допомоги. Багато хто з потерпілих потребує психологічної допомоги. У таких випадках працівники ХПГ перенаправляють потерпілих до професійних психологів.

В окремих випадках за фактами поранень, отриманих внаслідок невибіркових обстрілів населених пунктів, юристи ХПГ готують звернення до Комітету ООН з прав людини. На жаль, наразі така комунікація не є успішною, бо для її повноти потрібні надійні докази, які підтверджують завдання поранення внаслідок невибіркових обстрілів росіянами населених пунктів, а також вичерпання всіх можливих засобів захисту та відновлення справедливості як на національному рівні, так і в РФ. На жаль, докази у переважній більшості випадків

¹⁴⁷ <https://suspilne.media/kharkiv/774279-viddav-nakaz-pro-obstril-sil-harkivsini-sbu-povidomila-pro-pidozru-rosijskomu-polkovniku-oleksandru-lazarevu/>

¹⁴⁸ <https://www.facebook.com/SecurSerUkraine/posts/pfbid02GRN5PTTq9qo5NrypTed4xS6JnbmnHKc9iVMCifr2WqRdorPGoN35UDLgNQ4MD8Jf/>

знищено або втрачено внаслідок продовження бойових дій, неможливості їх зібрання. Вичерпання засобів правового захисту також має значні складнощі, бо на національному рівні слідство просувається дуже повільно у зв'язку з завантаженістю правоохоронних органів України та неможливістю встановити або затримати виконавців злочину. Щодо вичерпання таких засобів у РФ, то остання робить все можливе для того, щоб максимально утруднити отримання будь якої інформації та уникнути комунікації за цими епізодами. Адже в переважній більшості ситуацій випадки завдання поранень усе ще перебувають на початкових стадіях розслідування.

Знищення або пошкодження майна

Цей злочин також є одним із найпоширеніших. У базі Т4Р обліковується 54 062 випадків знищення або пошкодження майна. В абсолютному виразі більшість потерпілих є цивільними громадянами, майно яких було пошкоджене або знищене в результаті обстрілів та бомбардувань населених пунктів.

У базі окремо обліковується 1980 епізодів, у яких ідеться про знищення або присвоєння майна у великих розмірах. Основною відмінністю таких епізодів є значний розмір завданої шкоди. Йдеться про десятки тисяч євро. У цих свідченнях описано і ситуації, коли в результаті невибіркових обстрілів було знищене майно цивільних громадян, так і випадки, коли російські військові, здійснюючи мародерство, розкрадали цілі господарства та житлові будинки.

Прикладами знищення майна у великих розмірах є житловий масив «Північна Салтівка» у м. Харків. У перші місяці війни там було зруйновано багато житлових будинків. Деякі з них стали цілковито не придатними для проживання.

Іншими прикладами є випадки, коли росіяни знищували та розкрадали цілі домогосподарства.

Зі свідчень потерпілих:

#188

06 травня 2022 року мені зателефонувала сусідка Г., яка проживає в'їзд Х.-2, і повідомила, що до нас у двір нашого господарства приїхала авто ВАЗ-2109 із російською вантажною машиною «УРАЛ», російські військові зарізали 11 свиней і завантажили в машину побутову техніку з будинку, а також вивезли 5 тон пшениці та 2 тони кукурудзи. Окрім того, вивезли 1 корову та 3 биків, 24 свиней.

Внаслідок вибухів під час бойових дій значно пошкоджено домоволодіння, зокрема: ворота, вікна житлового будинку, дах, огорожу шиферну та єврозабор, літню кухню та погріб, міжкімнатні двері, 2 великих сараї для худоби та різарню. З будинку винесено всю кухонну та побутову техніку, пилосос, ноутбук, лінолеум, одяг, 2 болгарки, 2 електрокоси, 2 телевізори та інше.

Приблизна сума збитку складає: 5 000 000 грн. (більш ніж 100 тис. євро).

За всіма цими епізодами порушено кримінальні провадження. Розслідування тривають.

Узагальнені показники, які стосуються руйнування майна, вражають своїми масштабами. Наразі вважаються зруйнованими чи значно ушкодженими понад 230 тисяч будівель; практично повністю знищено українські міста: Волноваха, Маріуполь, Ізюм, Попасна, Рубіжне, Сєверодонецьк, Кремінна, Золоте, Мар'їнка, Соледар, Вугледар, Бахмут, Авдіївка тощо.

Через знищення та руйнування майна цивільних громадян України постає питання компенсації завданої шкоди. У зв'язку з її масштабами відповідь на це питання вимагає скоординованих дій.

Наразі створено Міжнародний Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Він є системою обліку заяв, поданих фізичними та юридичними особами, а також державою Україна про відшкодування збитків, втрат і шкоди, заподіяних агресією Російської Федерації проти України.

У Реєстрі також зберігатимуться докази, якими будуть обґрунтовані ці вимоги.

Завданням Реєстру є приймання та опрацювання заяв і пов'язаних із ними доказів. Це включає в себе категоризацію, класифікацію та систематизацію цих заяв на основі певних критеріїв. Рада Реєстру оцінює заяви та визначає їхню прийнятність. Прийнятні заяви вносяться до Реєстру для подальшого розгляду та оцінки.

Для того, щоб заяви було внесено до Реєстру, вони повинні стосуватися збитків, втрат або шкоди, завданих фізичним, юридичним особам та державі Україна, включно з її регіональними та місцевими органами влади, державними чи підконтрольними установами, які були завдані 24 лютого 2022 року або пізніше; місцем завдання шкоди є територія України. Обов'язковою умовою є те, щоб така шкода була завдана міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України.

Отже, Реєстр — це система, яка акумулює інформацію з метою подальшого її опрацювання, оцінювання та визначення сум і механізмів відшкодування. Роботу над створенням компенсаційного механізму вже розпочато, і мандат Реєстру включає в себе сприяння цій роботі.

Наразі Реєстр вміщує понад 100 тис. заяв¹⁴⁹.

Депортація або насильницьке переміщення населення, зокрема дітей

Міжнародне гуманітарне право визначає цей вид злочину як насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом

Під час збройних конфліктів переміщення людей є можливими, але вони повинні здійснюватися з дотриманням вимог Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни. У цьому сенсі особливо вразливою категорією потерпілих є діти. Щодо них застосовується не лише депортація, а й сценарії, за якими дітей розлучають із батьками та примусово направляють у різні регіони РФ з метою їх подальшого усиновлення та асиміляції до російського середовища.

У ст. 50 Женевської конвенції про захист цивільного населення вказується, що окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків. Така держава за будь-яких обставин не повинна змінювати громадянського статусу дітей або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій. У ст. 24 передбачено, що сторони конфлікту сприятимуть прийманню дітей нейтральною країною на час конфлікту за згодою держави-покровительки.

ХПГ документує ці види злочину. Але цей процес значно ускладнено через цілу низку особливих факторів. Переважна більшість вивезених дітей та їхніх родичів, які є потерпілими, перебувають на окупованих територіях чи на території Росії. Значну протидію чинить Росія, намагаючись приховати інформацію щодо вивезених дітей та їхні долі. У тих випадках, коли контакт є можливим, він дуже ускладнений, оскільки родичі часто не бажають спілкуватися, боятися за власну долю і долю своїх дітей. До того ж ця інформація є дуже чутливою і її розголос викликає багато питань не лише юридичного характеру.

Саме з цієї причини в базі ХПГ обліковується невелика кількість таких епізодів.

¹⁴⁹ Реєстр збитків для України <https://rd4u.coe.int/uk/>

Водночас РФ вела і продовжує вести цілеспрямовану політику, яка спрямована на руйнування українського суспільства всіма можливими шляхами. Депортація дітей є одним із засобів такої політики.

Ми вбачаємо в таких діях намір геноциду, тобто прагнення знищити захищену за національною ознакою групу українців. Знищення відбувається шляхом розідентифікації дітей і переведення їх до іншої національної групи. Основними методами є депортація, вивезення у віддаленні регіони та повна культурна та національна асиміляція депортованих.

На те, що ця політика була цілеспрямованою, вказують дії, які були запроваджені найвищим керівництвом РФ.

***Деякі епізоди з перебігу подій,
пов'язаних із насильницьким вивезенням українських дітей***

22 березня 2022 року Михайло Мізінцев повідомив, що з моменту початку здійснення так званої «спеціальної військової операції» було евакуйовано 366 182 людини, з яких 77 062 були дітьми.

Російські ЗМІ у лютому 2023 року писали про прибуття до Росії 738 тисяч дітей, але не уточнювали, хто саме включений до цього загалу¹⁵⁰.

23 серпня 2022 року на сайті російського Управління з питань сім'ї та дитинства була опублікована інформація, що понад 1000 малюків зі «звільненого» Маріуполя вже знайшли нові сім'ї у Тюмені, Іркутську, Кемерово та Алтайському краї. Ще понад 300 малюків перебувають на тимчасовому утриманні у спеціалізованих установах Краснодарського краю та «з нетерпінням» чекають знайомства зі своїми новими родинами. Причому було наголошено, що особи, які виявляють бажання усиновити дітей з України, отримають право на спеціальні грошові виплати¹⁵¹.

Під час зустрічі президента РФ з уповноваженою з прав дитини було сформульоване пріоритетне завдання з пошуку шляхів розв'язання «проблем», які виникають із депортованими українськими дітьми. Результатом цих дій стало ухвалення 30 травня 2022 року Володимиром Путіним Указу, яким було спрощено порядок набуття російського громадянства українськими дітьми.

Значну увагу було приділено питанню культурної асиміляції депортованих українських дітей. Впроваджено це було шляхом занурення дітей у російську систему освіти без будь-яких згадок про їхню українську ідентичність. Як вказувала уповноважена з прав дитини, відвідуючи один із окупованих регіонів України: «Мы должны перестроить их (примітка — дітей) на российскую систему, чтобы детям стали понятны новые возможности, которые перед ними открывает Российская Федерация»¹⁵²

Правова кваліфікація цих дій

Описувані випадки передбачають примусове переміщення злочинцем однієї чи більше осіб (зокрема, дітей). Міжнародне гуманітарне право має тлумачення цього злочину, роз'яснюючи його зміст.

¹⁵⁰ Светлана Осипова. Дети войны. Украинских детей Россия легко признает сиротами и неохотно возвращает на родину — расследование «Системы». Настоящее время (1 июня 2023). Дата обращения: 23 августа 2024.

¹⁵¹ Малыши из Мариуполя ищут новые семьи. <https://archive.ph/q03Uw> цитується за матеріалами Подання до Офісу Прокурора МКС насильницька передача дітей з України до Росії: геноцид: <https://library.khpg.org/1722953062>

¹⁵² Подання до Офісу Прокурора МКС насильницька передача дітей з України до Росії: геноцид: <https://library.khpg.org/1722953062>

Зокрема, термін «примусово» не обмежується виключно фізичною силою, а може включати й погрозу застосування сили чи примусу, наприклад, що викликані страхом перед насильством, примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою, проти такої особи чи осіб, чи іншої особи, або скориставшись ситуацією примушування («coercive environment»). Ми вважаємо, що депортація дітей завжди відбувалася в умовах тиску та заперечення можливості виїзду в бік України, а також залякуванням міфами про те, що в Україні дітей очікує жорстоке поводження та утиски.

Іншими елементами наміру є такі: депортовані особи мають належати до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Злочинець мав намір знищити, цілковито або частково, відповідну національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Переміщення було з однієї групи в іншу. Особа або особи були віком до 18 років. Злочинець знав або повинен був знати, що така особа або особи були молодшими за 18 років. Поведінка мала місце в контексті явної моделі подібної поведінки, спрямованої проти цієї групи, або була поведінкою, яка сама могла спричинити таке знищення.

У рішенні у справі *Milorad Krnojelac*¹⁵³, роз'яснено, що ключове питання полягає в тому, чи була жертва «в змозі здійснити справжній вибір»; «істотним елементом є те, що переміщення було недобровільним за своєю природою, коли відповідні особи не мали реального вибору». Процес депортації та передачі дітей до іншої національної групи включає в себе низку дій, які у сукупності складають єдине ціле.

Усі ці дії було реалізовано РФ.

Реакція міжнародних юрисдикційних органів

17 березня 2023 року МКС видав ордери на арешт В. Путіна та М. Львової-Белової, які, ймовірно, вчинили воєнні злочини незаконної депортації населення (дітей) та незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих районів України в Російську Федерацію (відповідно до п.п. (2) (a) (vii) и (2) (b) (viii) статті 8 Римського Статуту). Злочини ймовірно вчинялися на окупованій території України з лютого 2022 р. Є розумні підстави вважати, що Путін несе особисту відповідальність за вищевказані злочини, а також на підставі його повноважень керівника за нездійснення належного контролю за цивільними та військовими підлеглими, які перебувають під його ефективною владою та контролем, які вчинили ці діяння або допустили їх вчинення.

Наразі український портал «Діти війни» обліковує 20 000¹⁵⁴ дітей, яких було депортовано до РФ протягом війни.

Деякі свідчення з бази ХПГ

Під час широкомасштабного вторгнення пан Д., його дружина пані Є. та їхній син П. проживали у селищі Куп'янськ-Вузловий, розташованому в Куп'янському районі Харківської області. Населений пункт Куп'янськ-Вузловий було окуповано 27 лютого 2022 року. Можливості виїхати на підконтрольну Україні територію під час окупації не було.

У день перед контрнаступом збройних сил України, приблизно 06 вересня 2022 року, дружина і син пана Д. перебували в селищі Куп'янськ-Вузловий, у матері пані Є. Сам пан Д. перебував у місті Куп'янськ.

¹⁵³ Prosecutor v. Milorad Krnojelac, Case No. IT-97-25-T, Judgement (TC), 15 March 2002, para. 233, 475

¹⁵⁴ <https://childrenofwar.gov.ua/>

У ніч стався контрнаступ збройних сил України, і сім'я опинилася по різні боки бойових дій — місто Куп'янськ було деокуповано, у ньому було відновлено українську владу. А населений пункт Куп'янськ-Вузловий продовжував перебувати під контролем російських військових. Пан Д. втратив і будь-який зв'язок із сином і дружиною, і можливість проїзду до них.

23 вересня 2022 року пан Д. був змушений евакуюватися в місто Харків, оскільки місто Куп'янськ перебувало під постійними обстрілами. Перебуваючи в Харкові, 25 вересня 2022 року пан Д. побачив сюжет на російському каналі НТВ, у якому показували його сина П. З розповіді сина по телебаченню він дізнався, що сам П., пані Є. та її брат намагалися у складі колони місцевих цивільних мешканців евакуюватися в безпечне місце. Дорогою цю колону було обстріляно військовими збройних сил Росії. Пані Є. загинула на місці, а П. отримав осколкові поранення. Разом із тими, хто вижив, він намагався повернутися назад до населеного пункту Куп'янськ-Вузловий, але дорогою його захопили російські військові й доставили в центральну дитячу клінічну лікарню міста Луганськ.

Пан Д. спробував зв'язатися з сином, лікарнею, в якій він перебував, а також з адміністрацією міста Луганськ. Однак, всі спроби виявилися безрезультатними.

Через тиждень пану Д. вдалося зв'язатися з волонтерами міста Луганська і через них дізнатися додаткову інформацію про сина. Безпосередньо із сином пану Д. розмовляти не дозволяли.

Можливості перетнути кордон України і особисто приїхати до Луганська у нього не було, оскільки він був військовозобов'язаним.

Приблизно за 10 днів пан Д. отримав інформацію від волонтерів із Луганська, що якщо протягом найближчого часу до його сина не приїде будь-хто з рідних, то розпочнуть процедуру його передання до дитячого будинку з подальшим відправленням на територію Росії.

Щоб уникнути депортації, пан Д. попросив бабусю його сина пані К. (матір його покійної дружини), поїхати до П. до Луганська, заїхавши на територію Росії через одну з європейських країн. Також пан Д. надав їй нотаріальну заяву, якою дозволив П. перетинати державний кордон у супроводі пані К.

Коли пані К. приїхала до Луганська, її пустили до П., але попередньо попередили, що українські нотаріальні документи місцева окупаційна влада не визнає і забрати П. є можливість тільки на територію Росії.

Також пані К. і П. запропонували почати процедуру отримання російського громадянства, пропонуючи відразу видати квартиру, а також пенсію в Росії. Після відмови пані К., їй разом з онуком запропонували вирушити в місто Єйськ Краснодарського краю з метою проходження подальшого лікування і реабілітації П. в пансіонаті «Єйськ», на що вона погодилася.

Під час проходження реабілітації в місті Єйськ до них неодноразово приїжджали представники адміністрації Краснодарського краю та міста Краснодар з наполегливими рекомендаціями оформити російське громадянство, а також пропонували різні матеріальні блага. На всі подібні пропозиції пані К. відповідала відмовою, на що отримала відповідь, що в іншому разі вона не зможе покинути з П. територію Росії. Як єдину можливість виїхати з Росії, вони називали необхідність або особистої присутності пана Д., або оформлення ним нотаріального дозволу винятково у російського нотаріуса.

Через місяць перебування в місті Єйськ, пані К. і П. зібралися і поїхали через територію Росії на кордон з Латвією в надії, що можна буде вирішити проблему з виїздом на місці. У підсумку під час перетину кордону Росії у них не зажадали жодних додатко-

вих документів. Наразі П. перебуває в Чехії з бабусею, проходить реабілітацію, відвідує чеську школу.

Загальний підсумок

Зважаючи на те, що описані злочини мають ознаки широкої поширеності (вчиняються по всій території, яка була або залишається під контролем РФ), систематичності (їх повторюваність не є поодинокими випадками, які трапляються час від часу, а навпаки є стійкою та закономірною) та односторонності (вчинювані злочини відрізняються не випадковою однаковістю та типовістю злочинної поведінки) це може свідчити про наявність артикульованого наказу або надання мовчазної згоди на подібну поведінку.

Відносно військовополонених Росія вдається до свідомого та брутального порушення норм міжнародного гуманітарного права, запровадивши політику та системний підхід до катувань та приниження українських військових, які опинилися під контролем влади РФ.

Катування цивільних, які опинилися під повним контролем РФ також має всі ознаки системного та погодженого та контрольованого з боку влади РФ явища.

Крім того, описані злочини вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення України, і ці напади є цілком усвідомленими (про що свідчить «звітування» Міністерства оборони РФ та ЗМІ РФ про здійснені атаки на цивільне населення) вони можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності.

5. ЗАКЛЮЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Викладене у звіті дає підстави сформулювати такі висновки:

Висновки щодо ратифікації Римського Статуту та розслідування міжнародних злочинів

Ратифікація Римського Статуту МКС та криміналізація на національному рівні воєнних та інших міжнародних злочинів є важливим кроком з впровадження дієвих механізмів притягнення винних до відповідальності за вчинені злочини. Ми впевнені, що ратифікація Статуту буде спонукати правоохоронні органи України до продовження розслідування міжнародних злочинів, підсилувати спроможності національної правоохоронної системи та сприяти впровадженню передових практик розслідування і поєднання зусиль в цьому напрямку з міжнародними механізмами та інституціями.

Уже зараз спостерігається низка питань до порядку та механізму розслідування цих злочинів правоохоронцями України. Ми сподіваємося, що зусилля з імплементації норм і положень РС у національну систему правового регулювання та правоохоронної діяльності сприятиме одноманітності застосування цих норм, узгодження цього процесу з уже наявними практиками розслідування міжнародних злочинів і в кінцевому підсумку може сприяти підвищенню ефективності та зміцненню міжнародних механізмів кримінального переслідування.

Крім того, ми вважаємо, що створення нормативного підґрунтя на національному рівні відкриває можливості ініціювати та розслідувати кримінальні провадження щодо найвищого керівництва Росії. Адже поширеність, повторюваність, одноманітність і системний характер порушень дає обґрунтовані підстави вважати, що вище керівництво РФ надихало та підтримувало подібне поведіння й заохочувало поведінку стосовно українців (як цивільних, так і військових).

Водночас ми впевнені, що ведення мирних переговорів, напрацювання компромісних рішень і взаємні поступки у жодному разі не можуть стосуватися питань розслідування міжнародних злочинів. Досягнення миру не повинно вступати в суперечність із відповідальністю, правосуддям та справедливістю.

Висновки щодо напрямів діяльності, які реалізує ХПГ, та щодо міжнародних злочинів, які вчиняє РФ

Здійснивши повномасштабне вторгнення в Україну, РФ порушила норми міжнародного права та вчинила акт агресії. Ним є відповідно до резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1974 року застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй. У діях РФ наявні всі дії, наведені в п.п. а–г вказаної резолюції.

- Дії РФ не вичерпуються вчиненням злочину агресії. Підпорядковані РФ збройні формування та інші афілійовані з РФ особи вчиняють інші міжнародні злочини на території України. Ми вважаємо, що мають місце воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.
- Нами документуються такі основні групи злочинів: насильницькі зникнення та незаконні затримання; катування; сексуальне насильство; вбивства та напади на цивільне

населення; невідомі обстріли цивільного населення, населених пунктів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури; поранення; знищення або пошкодження майна; депортація або насильницьке переміщення населення, зокрема дітей.

Кожну групу злочинів було розглянуто у відповідному розділі та відносно кожної було наведено окремі висновки по розділах.

Узагальнення інформації про кожен із видів злочинів та про всі їхні види разом дають підстави стверджувати, що їм притаманні характеристики широкомасштабного системного та стійкого явища. Це, своєю чергою, наводить на думку про існування адміністративної та політичної волі на практику їх запровадження і поширення під час війни проти України.

Навіть більше, події зими 2025–2026 року беззаперечно вказують на те, що Росія свідомо видозмінює та направляє злочинну активність на різні сфери життя в Україні.

Ми впевнено стверджуємо, що наявна динаміка дій РФ від початку повномасштабного вторгнення вказує на зміщення акцентів злочинних намірів.

Зберігаючи дві основні мети — анексію та окупацію окремих територій України та тероризування та залякування населення, російське найвище керівництво запроваджувало «пріоритети» в окремі періоди воєнних дій.

Так очевидним є, що в холодну пору року РФ зосереджується на знищенні енергетичної інфраструктури України, щоб створити нестерпні умови життя насамперед для цивільного населення і в такий спосіб здійснювати непрямий тиск на владу України, дискредитуючи її.

Водночас обстріли, вбивства та напади на цивільне населення є постійною практикою. Розширення застосування frv-дронів призвело до того, що сьогодні цивільне населення всіх прифронтових населених пунктів перебуває у постійній небезпеці. Саме БПЛА стали основною зброєю, яку РФ застосовує проти цивільного населення.

Також постійною практикою є катування, які застосовуються до всіх українців, які опинилися під цілковитим контролем Росіян. Йдеться і про військовополонених, і про цивільних осіб. Поширеність, систематичність та однаковість впровадження практики катувань у всіх місцях несвободи, де перебувають українські бранці, вказує на те, що це єдина, погоджена та схвалена політика з боку Росії стосовно українців.

Аналогічного висновку дійшов ЄСПЛ у своєму Рішенні Україна та Нідерланди проти Росії від 9 липня 2025 року (заяви № 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22). У ньому Суд визнав адміністративними практиками системні порушення, які почалися з 2014 року на територіях, які перебували під юрисдикцією РФ, тривали весь час і отримали найбільше поширення після повномасштабного вторгнення в 2022 році.

Такими адміністративними практиками за Рішенням є позасудові страти, незаконні затримання, катування та нелюдське поводження з цивільними та військовополоненими, депортація та примусове переміщення цивільних, у тому числі дітей, переслідування релігійних груп, обмеження свободи слова, системні руйнування будинків і цивільної інфраструктури, заборона освіти українською мовою тощо.

Суд встановив, і це зафіксовано в Рішенні, що Росія всіма засобами перешкоджає встановленню фактів порушень ті здійсненню розслідувань, а також обмінам інформацією. Зокрема, РФ не надає доступу до відповідних території, у тому числі для незалежних спостерігачів та міжнародних місій, обмежує можливості для моніторингу ситуації у місцях несвободи, залякування потерпілих, що призводить до побоювання з їхнього боку під час подань про порушення через можливе переслідування їх або їхніх близьких.

Ми впевнені, що РФ свідомо завдає шкоди Україні в різних сферах суспільного життя. Це є частиною політики Росії під час війни. Завдання шкоди не вичерпується військовими об'єктами та цілями. І навіть навпаки, цілком очевидним є намагання Росії розширити

спектр та об'єкти завдання шкоди. У такий непрямий спосіб держава-агресор намагається тиснути на владу України, примушуючи її до капітуляції, та на населення України, примушуючи його висловлювати невдоволення владою. Адже ці кроки мають серед іншого й мету запровадження розколу в суспільстві, підсилення суперечностей і проблем в суспільстві.

Поширеність, повторюваність та одноманітність вчинків держави-агресора дають змогу дійти висновку, що вони не є випадковими і не мають ознак ексцесів виконавця. Усі ці події є свідомим і послідовним впровадженням єдиної агресивної політики Росії стосовно України. І чим довше триває війна, тим очевидніше та ясн проглядається загальний задум повномасштабного вторгнення. Ймовірно, цілі війни з боку Росії змінювалися зі впливом часу, але це не лише не відміння агресивного та нелюдяного імпульсу з боку цієї держави, а й навіть акцентує кровожерливість і жорстокість політики її керівництва. Бо навіть ті вчинки та ситуація, яку вони створили в Україні та у всьому світі, не зупиняє їх від подальших агресивних дій та ескалації конфлікту, втягування в нього якомога більшої кількості учасників і намагання перекладати відповідальність за агресивну війну на інші країни.

Підсумовуючи, ми також доходимо висновку, що РФ докладає максимальних зусиль до уникнення співпраці та перешкоджання обміну інформацією у тих сферах, які визначаються міжнародним гуманітарним правом як обов'язкові під час збройного конфлікту. Зокрема, РФ не надає повної та достовірної інформації про військовополонених і цивільних, які опинилися в заручниках. Аналогічна ситуація виникла із депортованими дітьми та примусово переміщеними дорослими цивільними особами. Щодо них Росія уникає надання відомостей про їхню кількість, місцезнаходження та стан здоров'я. Дуже ускладненою та неефективною є комунікація з боку РФ із МКЧХ та іншими міжнародними механізмами.

Адже робота з документування та надання допомоги повинна продовжуватися за всіма напрямками.

Висновки щодо роботи міжнародних органів, механізмів та інституцій

Робота ХПГ наочно продемонструвала існування значних проблем у здійсненні ефективної комунікації та взаємодії з міжнародними, органами, інституціями та механізмами з приводу документування та розслідування міжнародних злочинів, а також надання допомоги потерпілим від них. Ми впевнені, що така комунікація та взаємодія є необхідними, оскільки вони підтверджують встановлення зв'язку між заявником та відповідними інституціями. Це є особливо важливим тому, що така комунікація містить початкову інформацію про прийнятність чи неприйнятність відповідних подань і звернень, про перспективи їх руху.

У контексті роботи МКС вона є важливою для розвитку міжнародного кримінального процесу та вдосконалення процесуальних норм. Підтримання комунікації потрібне для впровадження прозорості міжнародного кримінального судочинства та формування довіри до нього. Крім того, кримінальне провадження повинне мати ознаки змагальності, відкритості та доступності. Тому брак комунікації спотворює ці принципи і вселяє зневіру у спроможності МКС. На жаль, такі настрої та наративи сьогодні дуже часто можна спостерігати й у засобах масової інформації, й у виступах окремих громадських і політичних діячів.

Щодо діяльності з розшуку зниклих без вісті та допомоги родичам зниклих

Отриманий нами досвід дає підстави стверджувати, що в контексті подання звернень до деяких робочих органів ООН (зокрема, Робочої групи ООН з насильницьких та недобровільних зникнень, далі — РГНЗ) вичерпання засобів розшуку не є обов'язковим ані для міжнародних інституцій, ані для інших учасників цього процесу. Адже коли йдеться про розшук, то потрібно не вичерпувати, а шукати. Розшук як процес і юридичне доведен-

ня наявності насильницького зникнення — це різні процедури і за своїми наслідками, і за набором процесуальних дій. Але навіть у випадку такого поділу вичерпання не є обов'язковим під час розшуку зниклих.

Було з'ясовано, що РГНЗ не потребує дотримання процедури «вичерпання» засобів розшуку. Цей орган має невисокі вимоги до підтвердження факту ймовірного зникнення (і це не дивно, бо під час зникнень основна проблема полягає якраз у відсутності інформації та неможливості її отримати). Водночас досвід ХПГ вказує на те, що сьогодні трохи більше, ніж 1% з поданих звернень до РГНЗ отримує реагування. Такий стан є неприйнятним, він фактично спотворює саму ідею створення РГНЗ. Її завданням повинно бути максимальне сприяння розшуку та усуненню невизначеності у питаннях виявлення місцезнаходження зниклих. Тому зворотній зв'язок від подібних органів є конче потрібним.

Щодо діяльності міжнародних механізмів забезпечення міжнародної безпеки

Досвід роботи під час війни в Україні зробив актуальним питання про те, навіщо було створено органи та механізми забезпечення міжнародної безпеки. Причому тут не йдеться про «непотрібність» таких інституцій. Навпаки! Йдеться про те, що ці інституції та механізми є дуже потрібними, але вони повинні бути більш імперативними та дієвими, більш рішучими та наполегливими. Звісно, можна заперечити, що у справах, де йде про суверенітет, питання втручання та впливу постають особливо делікатними та важкими. І це справді так. Але ситуації, пов'язані з війнами, і тим більше, з неспровокованими агресивними війнами, необхідно розглядати як виключення. Наразі війна, розв'язана Росією проти України, є очевидним фактом, який між іншим, визнано на рівні ООН актом агресії. Ця обставина робить війну Росії проти України преюдиціальним фактом. Тобто фактом, який не потребує доведення. У таких випадках міжнародні механізми безпеки повинні діяти автоматично, рішуче та жорстко. Адже у виключних випадках, незважаючи на «авторитетність» агресора, міжнародні механізми повинні «автоматично» спрацьовувати, примушуючи агресора зупинити агресію.

Усі наведені підсумки дають підстави стверджувати, що РФ цілком свідомо нехтує міжнародним правом і механізмами безпеки, знецінює їхнє існування та авторитет, і здатність діяти ефективно. Також окреслені узагальнені висновки вказують на те, що наявні міжнародні механізми демонструють свою нездатність діяти у ситуаціях, коли на міжнародну безпеку посягає велика ядерна держава, що має помітний вплив на міжнародну політику та ринки розподілу. Це створює атмосферу всюдозволеності та безкарності. І в результаті Росія відчуває можливість вчинення міжнародних злочинів і порушення вимог міжнародного гуманітарного права, міжнародного миру та безпеки, не побоюючись наслідків.

5.1. РЕКОМЕНДАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИМ ТА МІЖНАРОДНИМ ІНСТИТУЦІЯМ, ОРГАНАМ ТА ОРГАНІЗАЦІЯМ

Зібрана інформація, свідчення та факти дали змогу побачити закономірності та сформулювати висновки щодо дій РФ. Виходячи з цих висновків, ми вважаємо за можливе навести рекомендації, які можуть бути корисними для національних і міжнародних органів та інституцій.

Рекомендації щодо розслідування міжнародних злочинів

1. Ми вважаємо, що діяльність із розслідування міжнародних злочинів повинна насамперед відбуватися на національному рівні. Зважаючи на те, що росіяни вчинили велику кількість злочинів і ці злочини не мають строків давності, розслідування повинні тривати

постійно. Для цього ми вважаємо за доцільне максимально спеціалізувати цю діяльність, утворивши постійно діючі спеціальні підрозділи в правоохоронних органах.

Туому доцільним є створення спільних слідчих груп чи підрозділів, до яких повинні увійти представники різних правоохоронних структур — Національної поліції, СБУ, ГРУ, ДБР та прокуратури. Головним завданням таких груп має стати ведення розслідування міжнародних злочинів.

2. Під час розслідування міжнародних злочинів українським правоохоронним органам потрібно застосовувати підхід, орієнтований на жертв. Зокрема, у спілкуванні з родинами зниклих безвісти та жертвами інших злочинів. Родичі повинні регулярно отримувати інформацію, навіть якщо суттєвого прогресу немає, оскільки тривалий інформаційний вакуум сам по собі спричиняє значні страждання. Кожна родина повинна мати призначену контактну особу; комунікація повинна бути орієнтованою на травматичний досвід, гендерно чутливою та доступною; а направлення до психологічної підтримки, правової допомоги та соціального захисту повинні бути доступними з найранішого етапу. Особливу увагу слід приділяти жінкам, які несуть непропорційно велике навантаження у пошуках зниклих родичів та підтримці сімейного життя в умовах невизначеності.

3. Слід постійно узагальнювати практику та напрацьовувати єдиний підхід у розслідуванні найнебезпечніших міжнародних злочинів. Потрібно підготувати роз'яснення та методичні вказівки щодо застосування статті 442-1. Оскільки цю норму було запроваджено лише в 2024 році, прокурори та суди потребують чітких вказівок щодо тлумачення таких понять, як «широкомасштабні або систематичні напади», переслідування, незаконне ув'язнення, насильницьке зникнення та катування, відповідно до міжнародного кримінального права. Також необхідним є роз'яснення щодо того, як ця стаття повинна взаємодіяти з діями, вчиненими до її запровадження в дію, оскільки невизначеність щодо часового застосування може послабити відповідальність у найсерйозніших випадках.

4. Враховуючи те, що в міжнародному кримінальному праві панує принцип компліментарності, а також беручи до уваги широкий масштаб вчинених міжнародних злочинів, те, що вони вчинялися і продовжують вчинятися на території різних країн, — все це зумовлює необхідність координації розслідування міжнародних злочинів між національними правоохоронними органами та міжнародними інституціями, зокрема Офісом прокурора МКС. Окрім того, конче важливим стає використання інституту універсальної юрисдикції. Остання можливість, звісно, лежить поза межами компетенції національних правоохоронних органів, але її застосування може супроводжуватися відповідною координацією розслідування та взаємодією між правоохоронними органами різних юрисдикцій.

У зв'язку із цим створені на національному рівні спеціалізовані спільні правоохоронні групи повинні мати одним із напрямів своєї діяльності підтримання постійного контакту та координації своєї діяльності з міжнародними механізмами та інституціями, які здійснюють аналогічну діяльність із розслідування міжнародних злочинів.

5. Ми вважаємо, що національним правоохоронним органам, які залучаються до розслідування міжнародних злочинів, слід здійснювати попередню кваліфікацію розслідуваних діянь за спеціальними нормами кримінального законодавства України, яке передбачає відповідальність за відповідні злочини. Під час такої попередньої кваліфікації слід спиратися на контекстуальний елемент (а саме, наявність міжнародного збройного конфлікту, без якого ці злочини не відбулися би), який притаманний усім без винятку міжнародним злочинам.

6. Під час розслідування міжнародних злочинів обов'язковим є врахування посади та рангу виконавця злочину, його ролі у відповідному злочині, здатності впливати на перебіг

подій, підсилювати ефект від нього, віддавати обов'язкові до виконання розпорядження та накази. Зважаючи на те, що часто ті, хто віддає накази, можуть не знати про деталі злочинних подій, перебувати далеко від місць безпосереднього вчинення злочинів, це утруднює проведення слідства та доведення наявності причиново-наслідкового зв'язку між діями командувача та виконавців. Ми вважаємо, що в таких випадках знову таки слід виходити з контекстуального елемента і спиратися на авторитетність командувача, «стиль» і пріоритети його командування, загальну риторику та основні наративи його наказів. Часто саме вони вказують на впровадження злочинних наказів, які призводять до вчинення конкретних міжнародних злочинів, надихають на їх поширення та продовження.

7. Для європейських інституцій та міжнародних юрисдикцій головною рекомендацією є застосування механізмів універсальної юрисдикції. Адже цілком імовірно, що виконавці міжнародних злочинів зі спливом часу можуть опинитися на території країн, які мають обов'язок ведення розслідування міжнародних злочинів та притягнення винних до відповідальності.

Рекомендації нормотворчим та адміністративним органам України

Українські законодавці повинні продовжувати гармонізацію внутрішнього кримінального законодавства з міжнародним і забезпечити, щоб тривалий характер насильницького зникнення та системний характер вчинюваних злочинів був уповні відображений у законодавстві та практиці. Правова реформа повинна посилити процесуальний статус і права родичів зниклих безвісти, включно з доступом до інформації, з иучастю у провадженні та практичних формах допомоги. Національне законодавство та політика повинні краще відображати той факт, що сім'ї зниклих безвісти самі є жертвами тривалого порушення.

Необхідно забезпечити належне та стабільне фінансування установ, відповідальних за розслідування зниклень і катувань, пов'язаних із конфліктом. Для ефективного розслідування необхідні кваліфікований персонал, судово-медичні можливості, безпечний доступ до деокупованих територій, транспорт і захисне обладнання, системи цифрових доказів і довгострокові структури психосоціальної підтримки для жертв та свідків.

Рекомендації щодо діяльності з документування міжнародних злочинів, які вчиняє РФ, і та надання допомоги потерпілим і жертвам таких злочинів

1. Основною і беззаперечною рекомендацією є продовження документування та розслідування міжнародних злочинів, які вчинюються росіянами.

Зважаючи на те, що ця діяльність пов'язана з дедалі більшим обсягом вчинюваних злочинів, доцільним є розширення співробітництва правоохоронних органів із громадськими організаціями.

Ймовірно, доцільним буде унормування цієї діяльності та визначення її суб'єктів, їхніх повноважень та напрямів взаємодії.

Потрібне створення єдиного державного координаційного центру, який зосередить у собі організаційні та адміністративні повноваження. Зокрема, одним із основних його завдань може бути організація та координація взаємодії між національними правоохоронними органами, а також із представниками громадянського суспільства. Під егідою такого центру необхідно здійснити синхронізацію всіх державних реєстрів і баз даних, у яких документуються міжнародні злочини.

Такий центр може стати також і тренінговим та консультативним осередком для поширення й уніфікації підходів до документування та розслідування міжнародних злочинів. Зважаючи на те, що ця діяльність має дуже тривалу перспективу, такий центр безумовно

буде виправдовувати своє існування і може стати у нагоді під час розробки міжнародних механізмів безпеки з урахуванням досвіду війни в Україні.

Рекомендації правоохоронним органам країн Європи, які мають компетенцію в розслідуванні міжнародних злочинів, у тому числі, за правилами універсальної юрисдикції

1. Держави, які приймають українців, переміщених внаслідок війни, повинні забезпечити, щоб жертви, свідки та родичі могли повідомляти в країні, де вони тимчасово перебувають, про насильницькі зникнення, тортури, незаконні затримання, страти та пов'язані з ними злочини. Повідомлення не повинно залежати від здатності жертви розуміти правила юрисдикції. Місцеві поліцейські відділки, спеціалізовані підрозділи з розслідування міжнародних злочинів, структури прийому біженців та онлайн-портали для повідомлень повинні мати можливість отримувати інформацію та направляти її відповідним чином.

2. Такі органи повинні зробити процедури надання інформації орієнтованими на жертв. Це включає надання послуг перекладачів, проведення опитувань з урахуванням травматичного досвіду, застосування процедур, що враховують гендерні аспекти, надання інформації українською мовою та чітких шляхів переадресації до психосоціальної та юридичної підтримки. Особи, які пережили катування, та родичі зниклих безвісти не повинні стикатися з додатковими перешкодами через те, що вони перебувають за кордоном, є переміщеними особами або не знайомі з правовою системою країни перебування.

3. Держави повинні використовувати доступні форми юрисдикції, включаючи універсальну юрисдикцію, де це доречно, для відкриття або підтримки розслідувань серйозних міжнародних злочинів, скоєних проти українців. Це є особливо важливим, коли жертви або свідки зараз проживають за кордоном, коли докази доступні за межами України або коли підозрювані зловмисники в'їжджають на територію третіх держав.

Рекомендації щодо підтримання та розширення співпраці з громадянським суспільством

1. Органи та організації, залучені до документування та розслідування міжнародних злочинів як на національному, так і на міжнародному рівні, повинні підтримувати системну співпрацю з українськими ініціативами громадянського суспільства, які здійснюють діяльність із документування міжнародних злочинів та надання правової допомоги у таких провадженнях. Такі організації, як Харківська правозахисна група, мають важливі докази щодо схем зникнень, затримань, катувань, перевезень і переслідувань. Співпраця з такими суб'єктами може допомогти розмістити індивідуальні свідчення в ширших політичних рамках і посилити як національні, так і міжнародні зусилля з притягнення до відповідальності.

2. Посольствам країн Європи та іншим зацікавленим суб'єктам і міжнародним організаціям доцільно підтримувати ініціативи, очолювані організаціями громадянського суспільства та тими, які здійснюють діяльність із документування міжнародних злочинів, надання правничої допомоги та пошуку справедливості шляхом гнучкого та довгострокового фінансування. Саме довгострокове фінансування закладає надійну базу в досягненні успіху в таких зусиллях. Більша частина практичної роботи з розшуку, документування, супроводу та підтримки сімей зниклих безвісти здійснюється громадянським суспільством. Тому постійна підтримка таких організацій є частиною ефективної відповіді у сфері відповідальності та захисту.

Рекомендації щодо дії міжнародних органів, механізмів та інституцій

1. Міжнародним органами, інституціям та механізмам потрібно створити розгалужену адміністративну систему, яка буде здатна опрацьовувати відповідні документи та мате-

ріали, які оформлюються у зв'язку з певними подіями (злочинами, фактами зникнення, матеріалами та зверненнями). Ці органи повинні сформулювати правила та регламенти, відповідно до яких на них буде покладено обов'язок реагування на звернення та встановлення комунікації із заявниками. Потрібно визначити умови подання звернень і заяв, критерії їх прийнятності, часові терміни розгляду та опрацювання, порядок інформування заявників та граничні терміни розгляду відповідних заяв і звернень.

2. Органи міжнародної юрисдикції, які беруть участь у розслідуванні фактів, пов'язаних із імовірним вчиненням міжнародних злочинів, повинні продовжувати застосовувати підходи, орієнтовані на жертв. Це є особливо важливим у справах про зникнення. Родини не повинні нести надмірний тягар доказування, коли територія зникнення окупована, недоступна або перебуває під контролем імовірного винуватця. Процедури подання інформації повинні залишатися доступними, гнучкими, безпечними та адаптованими до реалій переміщення та травматичного досвіду жертви.

3. Органи міжнародної юрисдикції повинні продовжувати розглядати насильницькі зникнення та катування в контексті російської агресії проти України як типові злочини, які мають значне поширення і у своїй сукупності можуть бути не лише воєнними злочинами, а й злочинами проти людяності або злочином геноциду. Особливу увагу слід приділяти зв'язку між викраденням, таємним утриманням під вартою, перевезенням через окуповану територію або до Російської Федерації, катуванням, сексуальним насильством, фіктивними кримінальними провадженнями і тривалим приховуванням долі або місцезнаходження.

4. Назріла нагальна потреба у створенні ефективних і реально діючих механізмів забезпечення міжнародної безпеки. Їхня майбутня модель повинна передбачати незалежність та об'єктивність дії таких механізмів, порядок розгляду ними відповідних питань і застосування актів реагування у зв'язку з виникненням певних ситуацій і подій. Причому певні акти та події повинні бути визнані критичними і такими, що потребують запровадження негайних, імперативних заходів міжнародного реагування (найнаочнішим прикладом є запровадження негайних обмежувальних, санкційних і стримувальних заходів у відповідь на визнаний акт агресії/ агресивної війни). Застосування таких заходів не може обмежуватися питаннями того, відносно кого (якої держави) вони запроваджуються.

5. Держави-учасниці ООН повинні забезпечити постійну політичну та фінансову підтримку механізмів ООН, які є необхідними для жертв насильницьких зникнень, катувань, довільного затримання та пов'язаних із цим порушень. Це є особливо важливим у контексті поточних дискусій щодо реформи ООН у рамках ініціативи UN80, які включають перегляд мандатів і пропозиції щодо структурних змін у системі ООН.

Держави-члени, включно із Швецією, повинні публічно підтримати подальше незалежне функціонування та належне фінансування спеціалізованих механізмів ООН, що мають стосунок до цього звіту, включаючи Робочу групу з насильницьких або недобровільних зникнень та інші процедури, що стосуються катувань, довільного затримання та насильства. Ці механізми залишаються одними з небагатьох міжнародних засобів, доступних для багатьох сімей у їхніх зусиллях у пошуку справедливості.

6. З боку МКС та Ради Європи потрібні рішучіші та активніші дії з розслідування міжнародних злочинів, початку роботи Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та визначення й вилучення коштів, із яких у максимально близькому майбутньому здійснюватимуться репараційні виплати на користь України та відшкодування завданої РФ шкоди.

ДОДАТОК

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ. ЗА ОСНОВНИМИ ВИДАМИ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

Зниклі без вісті

Станом на 31 грудня 2025 року ініціативою Т4Р¹⁵⁵ задокументовано 3696 епізодів насильницьких зникнень, у яких зниклих безвісти 4794 людини, в тому числі 246 дітей. Географічний розподіл кількості зниклих безвісти подається в таблиці:

Область	Кількість епізодів	У тому числі з дітьми
Харківська	1890	81
Запорізька	316	3
Херсонська	568	3
Луганська	69	—
Донецька	505	64
Київська	204	5
Миколаївська	52	3
Чернігівська	38	1
Сумська	35	—

Українські військовополонені можуть бути обмінені на російських військовополонених, обмін забезпечують компетентні органи МО України та МО РФ. Станом на 2 грудня 2025 року було здійснено 70 обмінів, у яких повернулося в Україну 6266 полонених, серед них 372 цивільних, загалом звільнено 5976 чоловіків та 259 жінок¹⁵⁶. Крім того, поза обмінами Україні було передано 500 важкохворих бранців. З боку України обмін організовує КШ та СБУ.

Протягом 2025 року до бази даних ХПГ було внесено 19005 людей, які поділяються на такі категорії:

- *Зниклі безвісти* — 7608, у тому числі 7432 чоловіка та 176 жінок, 6898 військових та 551 цивільний, у 159 зниклих статус не визначено;
- *Полонені* — 6815, в тому числі 6694 чоловіка та 121 жінка, 6174 військових (з них 696 засуджених) та 641 цивільних (з них 276 засуджених);
- *Звільнені* — 4546, у тому числі 4265 чоловіків та 281 жінка, 3850 військових та 696 цивільних;
- *Загиблі в полоні* — 27, всі загиблі — чоловіки;
- *Діти* — 200, у тому числі 115 хлопчиків (2 в полоні, 86 зниклі безвісти, 27 звільнено) та 85 дівчаток (у полоні жодної, 60 зникло безвісти, 25 звільнено).

¹⁵⁵ <https://t4pua.org/en/stats>

¹⁵⁶ Євген Захаров. Забуті в'язні російської агресії в Україні. // <https://t4pua.org/2984>. Слід зауважити, що в 2025 році було звільнено тільки шість жінок. У 2026 році відбулося три обміни, в Україну повернулося 157, 200 та 300 бранців, серед них 9 цивільних. Не було звільнено жодної жінки.

Зусилля з пошуку місцезнаходження бранців привели до таких результатів: нам відомо, де тримають 2176 військовополонених та 420 цивільних в'язнів.

Незаконне затримання та позбавлення волі цивільних осіб

Станом на 31 грудня 2025 року ініціатива Т4Р задокументувала 1670 інцидентів щодо незаконного затримання та позбавлення волі цивільних осіб, у тому числі 35 інциденти щодо дітей.

608 з них — у Харківській області, 218 — у Київській області, 201 — у Запорізькій області, 182 — у Херсонській області, 219 — у Донецькій області, 90 — у Чернігівській області, 82 — у Луганській області, 48 — у Миколаївській області, 12 — у Сумській області.

Катування

Дані бази ХПГ щодо епізодів катувань

Україна	Епізодів	Потерпілі
обл. Харківська, Україна	372	372
обл. Чернігівська, Україна	288	288
обл. Донецька, Україна	109	109
обл. Київська, Україна	106	106
обл. Херсонська, Україна	43	43
обл. Луганська, Україна	22	22
обл. Сумська, Україна	10	10
обл. Миколаївська, Україна	9	9
обл. Запорізька, Україна	8	8
м. Маріуполь, Україна	1	1
Загалом	968	968

Поділ на військових та цивільних

Україна	Епізодів за участі цивільних	Епізодів за участі військових
обл. Харківська, Україна	313	8
обл. Чернігівська, Україна	272	3
обл. Донецька, Україна	38	38
обл. Київська, Україна	34	1
обл. Херсонська, Україна	21	3
обл. Луганська, Україна	11	9
обл. Запорізька, Україна	6	1
обл. Миколаївська, Україна	6	1
обл. Сумська, Україна	5	1
м. Маріуполь, Україна	1	—
Загалом	707	65

Місця знаходження/ тримання (перелік не є повним)

Суб'єкт РФ	Установа	Адреса
Республіка Мордовія	Озерний, ВК 17	Озерний, вул. Лісова, 3
Республіка Мордовія	Явас, ВК 2	Явас, вул. Чорноріченська, 1
Республіка Мордовія	Сосновка, ВК 1	пос. Сосновка, вул. Почтовая д. 8
Республіка Мордовія	Торбєєво, ВК 6	Торбєєво, вул. Весняна, 50
Республіка Мордовія	Поляна, ВК 10	Ударний, вул. Молодіжна, 1

Наразі відомо про 196 місць несвободи було знайдено в РФ та 84 на т. о. т.

Зґвалтування / Сексуальне насильство

У базі ХПГ міститься така інформація щодо зґвалтувань / сексуального насильства:

Україна	Епізодів	Об'єктів
обл. Харківська	84	84
обл. Донецька	23	23
обл. Луганська	4	4
обл. Київська	3	3
обл. Херсонська	2	2
обл. Сумська	1	1
обл. Чернігівська	1	1
Загалом	118	118

Сексуальне насильство відносно військових

Україна	Епізодів	Об'єктів
обл. Донецька	6	6
обл. Луганська	3	3
обл. Харківська	3	3
Загалом	12	12

Сексуальне насильство відносно цивільних

Україна	Епізодів	Об'єктів
обл. Харківська	63	63
обл. Донецька	5	5
обл. Київська	1	1
обл. Сумська, Україна	1	1
обл. Херсонська, Україна	1	1
обл. Чернігівська, Україна	1	1
Загалом	72	72

Випадків, коли від сексуального насильства/зґвалтувань потерпілими ставали жінки — 48. 26 епізодів щодо сексуального насильства стали предметом звернень до СНПК в КПЛ ООН.

Умисні вбивства та напади на цивільних осіб

До бази ХПГ станом на 31 грудня 2025 року було внесено 561 епізод імовірно вчинених вбивств та нападів на цивільне населення.

Виявлені епізоди географічно розподілені наступним чином:

Напади та вбивства цивільного населення України

Демографічний склад жертв нападів та вбивств цивільного населення.

Область України	Кількість епізодів	Загалом потерпілих	Жінок	Дітей
обл. Херсонська, Україна	308	238	77	4
обл. Харківська, Україна	108	148	47	6
обл. Запорізька, Україна	43	49	8	—
обл. Чернігівська, Україна	36	4	—	—
обл. Сумська, Україна	32	16	3	1
обл. Донецька, Україна	18	17	3	—
обл. Дніпропетровська, Україна	16	10	5	2
Загалом	561	482	143	13

Невибіркові обстріли цивільного населення, населених пунктів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури

Загальні показники загиблих та поранених складають:

- Загибель людини внаслідок обстрілу (стаття 8 (2) (b) (iv)) — 6766
- Поранення внаслідок обстрілу (стаття 8 (2) (b) (iv)) — 11278¹⁵⁷

¹⁵⁷ <https://t4pua.org/stats>

Дані про тип зброї, яка використовувалася під час обстрілів і потерпілих від обстрілів

Тип події	Епізодів загалом / з дітьми	Наявність персоналій
За статусом об'єкта / цивільні	41	Потерпілі: 32
За статусом об'єкта / військові	14	Потерпілі: 14
Арт.обстріл (бомбардування)	4307	Потерпілі: 2587 Загиблі: 2
РСЗВ «Град»	14	Потерпілі: 23
Авіаудар	102	Потерпілі: 107
Ракетний удар	138	Потерпілі: 130 Загиблі: 5
Смерч	1	Потерпілі: 5
Ураган	1	
Касетні засоби ураження	5	Потерпілі: 7
Міномет	14	Потерпілі: 14
БпЛА	17	Потерпілі: 13
Обстріл зі стрілецької зброї	64	Потерпілі: 61
Вибуховий пристрій	3	Потерпілі: 2
Ушкодження транспортним засобом	5	Потерпілі: 3
Зникнення	14	Потерпілі: 14
Зникнення / за обставин / Під час бойових дій	14	Потерпілі: 14
Зникнення / за образом дії / Насильницькі зникнення	14	Потерпілі: 14
Використання цивільного населення в якості щиту	1	Потерпілі: 1
Привласнення майна цивільних осіб	13	Потерпілі: 11
Умисне тілесне ушкодження цивільної людини	1	Потерпілі: 2
Захоплення цивільної будівлі	3	Потерпілі: 6
Інше	76	Потерпілі: 1

У провадженні юристів ХПГ перебуває 362 епізоди, які мають наступні статистичні характеристики:

Україна	Епізодів	Загалом потерпілих	Жінок	Дітей
обл. Київська	270	387	39	14
обл. Чернігівська	49	50	7	—
обл. Харківська	33	36	1	1
обл. Сумська	7	7	2	—
обл. Донецька	1	1	—	—
обл. Луганська	1	1	—	—
обл. Херсонська	1	1	—	—
Загалом	362	483	49	15

Поранення

Україна	Епізодів	Загалом потерпілих	Жінок	Дітей
обл. Харківська, Україна	644	678	288	42
обл. Чернігівська, Україна	277	296	122	36
обл. Київська, Україна	257	259	66	12
обл. Сумська, Україна	83	83	30	9
обл. Донецька, Україна	82	82	35	8
обл. Дніпропетровська, Україна	13	13	4	
обл. Житомирська, Україна	5	5	2	1
обл. Херсонська, Україна	5	7	3	
обл. Запорізька, Україна	3	3	1	
обл. Луганська, Україна	2	2	1	
обл. Миколаївська, Україна	2	2		
обл. Львівська, Україна	1	1	1	
обл. Полтавська, Україна	1	1	1	
Загалом	1375	1432	554	108

Знищення або пошкодження майна під час обстрілів населених пунктів

Україна	Епізодів	Об'єктів
обл. Харківська	2208	2311
обл. Чернігівська	1440	1451
обл. Київська	756	800
обл. Донецька	209	210
обл. Сумська	132	164
обл. Луганська	11	14
обл. Запорізька	5	23
обл. Миколаївська	5	6
обл. Житомирська	4	4
обл. Херсонська	4	4
обл. Одеська	2	5
Загалом	4776	4992

За даними бази Т4Р показники пошкоджених об'єктів є такими:

- Магазини, заводи та інші об'єкти бізнесу — 5848
- Освітні заклади — 2705
- Урядові будівлі — 1075
- Житлові будинки — 42 858

- Транспортна інфраструктура — 713
- Лікарні — 885
- Розважальні заклади — 602
- Храми — 419
- Об'єкт інфраструктури життєзабезпечення — 2972
- Історичні пам'ятки — 196

Депортація або насильницьке переміщення населення, зокрема дітей

Україна	Епізодів	Загалом потерпілих	Жінок	Дітей
обл. Донецька, Україна	2	2	1	
обл. Харківська, Україна	2	5	3	1
Загалом	4	7	4	1

Український портал «Діти війни»¹⁵⁸ обліковує 20 000 зниклих без вісті дітей.

Інформаційне видання

**ПОНОВЛЕННЯ ПРАВ
УКРАЇНЦІВ, ПОСТРАЖДАЛИХ
ВІД ВІЙНИ**

Відповідальний за випуск
Євгеній Захаров

Підписано до друку 08.04.2026
Формат 60×84 1/8. Папір офсетний.
Умов. друк. арк. 13,48. Наклад — 100 прим.

ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА
61002, Харків, а/с 10430
khp.org та library.khp.org

Друк: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ»
61002, Харків, вул. Дарвіна, 7, кв. 35
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 4783 від 23.10.2014 р.
ел. пошта: distribution.hr.publisher@gmail.com
publisher@khp.org

¹⁵⁸ <https://childrenofwar.gov.ua/>